

Укра

ШУХЕВИЧ 1907-1950

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

ХРОНОЛОГІЧНІ ТАБЛИЦІ

ІСТОРИЧНІ ФАКТИ

ДОКУМЕНТИ

ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ

ТОРІНГ®

ВСТУП

За умов політичного плюралізму в незалежній Україні відбувається переосмислення минулого згідно з традиціями національно-державницької історичної школи, зростає інтерес до вітчизняної історії. Видано вже досить велику кількість різноманітних посібників для школярів та абітурієнтів з історії України. Проте багаторічні спостереження і практичний досвід автора переконують, що в учнів часто відсутнє вміння логічно і конкретно викласти почерпнуту з різних джерел інформацію. Запропонований навчальний довідник має допомогти систематизувати знання у проблемно-хронологічному плані, навчити лаконічно та конкретно будувати відповіді, що є важливим для підготовки до тематичного і зовнішнього незалежного оцінювання.

Посібник побудовано відповідно до програм з історії України для загальноосвітніх навчальних закладів, враховано вимоги до різних профілів (історико-філологічний, правовий, філософський, економічний тощо) та програм неісторичних факультетів вищих навчальних закладів.

Він містить основні відомості з усіх розділів історії України, що вивчаються у шкільному курсі (7–12 класи), і базового курсу історії України для першого курсу вищих навчальних закладів, а також додатковий матеріал, необхідний для поглиблення і розширення знань. Матеріал викладено максимально об'єктивно, без ідеологічної упередженості. У кожному розділі подано найважливіші дати і події, яким передують коротка вступна стаття. Таблична форма розташування матеріалу дає можливість швидко знайти потрібну дату чи подію. Поєднання змісту вступної статті та хронологічної таблиці полегшить засвоєння учнями предмету, допоможе їм з'ясувати місце і значення події в ланцюжку інших подій конкретного періоду, оцінити факти, зробити висновки і, нарешті, вичерпно відповісти на програмні питання.

Посібник розрахований на учнів 7–12 класів, але він буде корисним для вчителів і студентів, стане у пригоді всім, хто цікавиться вітчизняною історією. Він надасть потрібну допомогу у виконанні тестових завдань, складанні хронологічних і порівняльних таблиць — як на уроці, так і під час підготовки домашніх завдань. Допоможе посібник також у підготовці до екзаменів і ЗНО з історії України, коли треба повторити весь курс або повторити й узагальнити окрему тему. Додаткову допомогу надасть останній розділ, в якому стисло подано основні події з історії розвитку української культури.

Важливу роль у посібнику відіграють дати. До січня 1918 р. включно їх подано за старим календарним стилем; проте у розділах, присвячених західноукраїнським землям (які не входили до складу Російської імперії), всі дати подано за новим стилем. Зважаючи на те, що в різних історичних джерелах зустрічаються розходження у поданні дат, у довіднику дати подаються відповідно до шкільних підручників з історії України, рекомендованих Міністерством освіти України (за станом на 2007–2008 н.р.):

1. Свідерській Ю. Ю., Ладиченко Т. В., Романишин Н. Ю. Історія України. Підручник для 7 кл. — К.: Грамота, 2007.
2. Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України. Підручник для 7 кл. — К.: Генеза, 2007.
3. Темірова Н. Р., Турченко Ф. Г. Історія України. Підручник для 7 кл. — К.: Генеза, 2007.
4. Власов В. С. Історія України. Підручник для 7 кл. — К.: Генеза, 2007. — 208 с
5. Власов В. С. Історія України. Підручник для 8 кл. — К.: Генеза, 2008.
6. Швидько Г. К. Історія України. Підручник для 8 кл. — К.: Генеза, 2002.
7. Мороко В. П., Турченко Ф. Г. Підручник для 9 кл. — К.: Генеза, 2003 (2005).
8. Турченко Ф. Г. Підручник для 10 кл. — К.: Генеза, 2002.
9. Кульчицький С. В., Лебедева Ю. Г. Підручник для 10 кл. — К.: Освіта, 2003.
10. Кульчицький С. В., Шаповал Ю. І. Підручник для 10 кл. — К.: Генеза, 2003.
11. Гупан Н. М., Пометун О. І. Підручник для 10 кл. — К.: А.С.К., 2005.
12. Даниленко В. М. та ін. Підручник для 10 кл. (для класів природничо-математичного, технологічного, художньо-естетичного, спортивного профілів). — К.: Прем'єра, 2005.
13. Турченко Ф. Г. Підручник для 11 кл. — К.: Генеза, 2007.
14. Кульчицький С. В., Лебедева Ю. Г. Підручник для 11 кл. — К.: Освіта, 2003.
15. Кульчицький С. В., Шаповал Ю. І. Підручник для 11 кл. — К.: Генеза, 2005.

В окремих випадках довідковий і фактичний матеріал узгоджувався з академічним виданням: Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. — К.: Наукова думка, 1995.

ПЕРШІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Найдавнішим із відомих нам народів, що проживали на території України, були кіммерійці, володіння яких містилися між Дністром і Доном. Основними видами їх господарчої діяльності були землеробство і скотарство. Але у VII ст. до н. е. кіммерійців витіснили скіфські племена. У VII ст. до н. е., на узбережжі Чорного й Азовського морів одне за одним з'являються нові своєрідні державні утворення — грецькі міста-колонії: Херсонес, Феодосія, Пантікапей, Тіра, Ольвія. Кожне таке місто було окремою рабовласницькою республікою. Основну увагу мешканці цих міст приділяли торгівлі з сусідніми племенами і вивозу місцевих товарів — вина, хліба — до Греції. У V ст. до н. е. міста навколо Азовського моря було об'єднано у Боспорську державу. За часів великого переселення народів грецькі міста-держави були фактично знищені.

Після кіммерійців на території, розташовані на північ від Чорного моря, прийшли племена скіфів, які заснували свою рабовласницьку державу. Рабами, як правило, були чужинці — представники переможених племен. Але скіфські скотарі та землероби, які складали більшість населення, теж залежали від багатой знаті. Фактично Скіфія проіснувала десь до III ст. до н. е. Скіфське царство, на той час дуже ослаблене внаслідок безперервних виснажливих війн і загострення внутрішніх суперечностей, було захоплено сусідніми сарматськими племенами.

Приблизно з того самого часу беруть свій початок економічні, політичні та культурні зв'язки рабовласницьких державних утворень зі східнослов'янськими племенами. У VI–VIII ст. автохтонне населення — слов'яни, об'єднуються у союзи слов'янських племен, які стають державними об'єднаннями — князівствами.

Дата	Подія	Зміст
400 тис. р. — 100 тис. р. до н. е.	Ранній палеоліт	Стоянка біля с. Лука-Врублевецька (р. Дністер). Вовчий грот (Крим)
50 тис. р. — 10 тис. р. до н. е.	Пізній палеоліт	Мисливство — основний вид діяльності. Поява родового ладу — матріархату
IX–VI тисячоліття до н. е.	Мезоліт	Приручення тварин
VI–IV тисячоліття до н. е.	Неоліт	Нові види господарювання — землеробство та скотарство
IV–III ст. до н. е.	«Трипільська культура»	Найвідоміша зі стародавніх землеробських культур. Відома своїми особливостями розписів на глиняному посуді
II–I тисячоліття до н. е.	Бронзова доба	Перший суспільний розподіл праці — відділення тваринництва від хліборобства
IX ст. до н. е. — IV ст. н. е.	Початок залізної доби	Відділення ремісництва від хліборобства — другий суспільний розподіл праці. Поява держави
IX–VII ст. до н. е.	Кіммерійці	Займалися кочовим скотарством. Використовували залізну зброю. Здійснювали завойовницькі походи на Близький Схід (до Ассирії, Урарту, Лідії)
VII–VI ст. до н. е.	Панування греків на північних берегах Чорного моря	Поява міст — окремих республік із давньогрецьким демократичним ладом, — засновниками яких стали купці, промисловці (Ольвія, Тіра, Херсонес, Феодосія, Пантікапей). Грецькі міста-держави сприяли поширенню античних знань. Завдяки грецькій цивілізації до наших часів дійшли істотні відомості про давніх слов'ян
VII–III тис. до н. е.	Скіфська держава	Столиця на Дніпрі — Кам'янське городище. Кургани — Чортотлик Солоха, Товста могила
480 р. до н. е.	Заснування Боспорської держави	Об'єднання античних міст-держав на сході Криму з столицею у Пантікапеї
III ст. до н. е. — III ст. н. е.	Панування сарматських племен у степах Причорномор'я	Великочовий спосіб життя. Постійно воювали з сусідами з метою пограбування
VI ст. н. е.	Велике розселення слов'ян	Утворення союзів слов'янських племен

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА

Українське населення займало понад половину заселених просторів Київської держави. Поряд із ним жили різні племена і народи: предки білорусів і росіян, фінни, тюрки.

Провідною галуззю господарювання було землеробство, хоча у степовій смузі значного поширення набуло скотарство. Крім того, і в степу, і в лісах важливу роль як допоміжна галузь відіграло мисливство: воно давало шкіру та хутро, якими успішно торгували.

Велике значення у господарчому житті Київської Русі мало високорозвинене ремесло. Однією з найважливіших його галузей була виплавка заліза і виготовлення залізних виробів. Високого рівня досягли й інші ремесла — ювелірне, гончарство, ткацтво, деревообробне виробництво.

Важливе місце займала торгівля. Внутрішня торгівля поступово концентрувалася у містах. Розвитку зовнішньої торгівлі сприяли пожвавлені торговельні шляхи (у літописах говориться про три з них — Грецький, Соляний і Залізний).

У процесі формування феодальних відносин внаслідок дальшого розподілу праці виділилися окремі суспільні верстви. «Великий князь руський» вважався володарем держави і всієї землі в ній. Залежні від нього «удільні князі» та бояри володіли князівствами й удільними вотчинами. Від них залежали дрібніші феодали — володарі містечок чи окремих сіл.

Основну масу населення ранньофеодальної держави складали вільні селяни смерди. Смерди вели власне господарство, але певний час повинні були працювати у господарстві феодала із власним знаряддям. Смерди сплачували данину і належали до общини, на яку поширювалася влада феодала. Існували різні щаблі залежності. Закупи — селяни, які потрапляли у залежність через позику, — ставали вільними, коли сплачували або одробляли свій борг. Рядовичами називалися селяни, що уклали «ряд» (договір) на якийсь час і таким чином теж ставали залежними. Поряд із продуктовою даниною та відробітками залежне населення сплачувало феодалові ще й грошову данину.

Окрім залежних смердів, була ще дворова челядь, яка жила у дворі феодала і працювала на нього. До челяді також належали раби, або холопи.

Соціально-економічні відносини на Русі регулювала «Руська правда» — перший збірник законів.

Перед давньоруською державою, до якої входили всі східнослов'янські землі, стояло важливе завдання політичного об'єднання цих земель. За часів Володимира Великого його було практично виконано.

Існувала й зовнішня загроза для кордонів Київської Русі. Насамперед це були кочові племена, які жили на півдні: спочатку хозари і печеніги, згодом половці, які були небезпечними ворогами Русі. Могутнім супротивником молодій державі була і Візантія, яка пильно стежила, аби північний сусід не набрав небезпечної для імперії сили. Постійна збройна боротьба вимагала значних зусиль і засобів. Київські князі постійно піклувалися про укріплення східних і південних кордонів Русі.

Згідно з нормами феодального права всі князі Київської Русі як нащадки Великого київського князя мали рівні права на спадщину предка. Це відіграло велику роль в історії Київської Русі. З одного боку, рівні права підтримували у князів ідею спільної відповідальності за долю країни, з другого — призводили до усобиць, оскільки кожний князь, вважаючи себе юридично рівним з іншим, у тому числі й з київським князем, намагався й фактично зрівнятися з ним.

У XII ст. в історії Київської Русі почалася епоха феодальної роздробленості. Вона, однак, не завадила подальшому бурхливому розвитку давньоруських князівств, які за рівнем економіки та культури могли конкурувати з провідними країнами Європи. Цей розвиток було перервано монголо-татарською навалою у середині XIII ст.

Дата	Подія	Зміст
V–VII ст.	Розселення східних слов'ян	Поляни жили навколо Києва; древляни — по лісах понад річкою Прип'яттю; дуліби — на Волині; сіверяни — на нинішній Чернігівщині по р. Десні; тиверці — вздовж р. Дністер; бужани — по Західному Бугу; уличі — біля Чорного моря. Об'єднання слов'ян у племінні союзи — наступний крок до створення держави
VI–VIII ст.	Поява міст у східних слов'ян	У полян — Київ, у сіверян — Чернігів і Любич, у древлян — Коростень, у дулібів — Луцьк
VIII–IX ст.	Формування східно-слов'янської державності	Виникнення політичних об'єднань Куявії, Славії, Артанії
879–912 рр.	Правління Олега	Походив із роду новгородського князя Рюрика. Здобув Смоленськ, Любич, Київ. Вдалий похід на Цареград у 907 р. Підкорив древлян, радимичів, сіверян. Вигідний торговельний договір з Візантією після чергового походу (911 р.)
882 р.	Вбивство Олегом київських князів Аскольда і Діра	Київський престол захопив Олег. Об'єднання Новгородського та Київського князівств. Створення ранньофеодальної держави — Київської Русі
912–945 рр.	Князювання Ігоря	Приборкав повстання уличів і древлян (941 і 945 рр.). Два походи на Цареград (941 р., 944 р.). Загинув у сутичці з древлянами під час збирання данини
945–964 рр.	Регентство дружини Ігоря Ольги від імені сина Святослава	Приборкала непокірних древлян. Встановила норми данини і місця її збору — «погости»; розширила територію Києва, будівництво дерев'яної церкви святої Софії. У 957 р. (956 р.) — візит до Візантії, прийом імператором Костянтином Багрянородним, союз із Візантією. Прийняла християнство. 961 р. — встановлення дипломатичних відносин із Германським королівством. Уникнення воєнних зіткнень із Хозарією та печенігами, залагодження конфліктних ситуацій мирним шляхом
964–972 рр.	Княжіння Святослава Ігоревича	Походи на Оку та Волгу (964 р., 965–967 рр.). Підкорення Волзької Болгарії. Розгром Хозарського каганату та захоплення його столиці Ітіль на Волзі. Завдав поразки ясам (осетинам) і касогам (черкесам) на Північному Кавказі. Похід на дунайських болгар (968–971 рр.). Загинув у бою з печенігами
972–980 рр.	Боротьба за київський престол	Між синами Святослава — Ярополком, Олегом і Володимиром
980–1015 рр.	Княжіння Володимира Святославича (Великого)	Княжить після перемоги над братом Ярополком. Зростання політичної могутності держави. Проведення внутрішніх реформ

988 р.	Прийняття християнства як державної релігії	Мета: намагання увійти до кола європейських народів; об'єднання племен і зміцнення влади князя за допомогою єдиної державної релігії; прилучення до світової християнської культури; підвищення міжнародного авторитету Київської Русі, зокрема, перетворення Візантії на союзника Русі
1019–1054 рр.	Княжіння Ярослава Володимировича (Мудрого)	Об'єднав під владою Києва майже всі руські землі. Встановив династичні зв'язки з європейськими дворами — Швецією і Норвегією, Францією, Угорщиною. Опрацював збірник законів «Руська правда». Побудував Софіївський собор на честь розгрому печенігів (1037 р.)
1054–1073 рр.	Княжіння Ізяслава Ярославича	Посилення міжусобної боротьби на Русі. Поява половців у південних степах
1068 р.	Народне повстання в Києві	Викликане поразкою руських князів від половців. Вигнання князя Ізяслава з Києва. Його повернення за допомогою польських військ
1072 р.	«Правда Ярославичів»	Нова редакція збірника руських законів. Доповнення до «Руської правди» Ярослава
1073–1076 рр.	Княжіння Святослава Ярославича	За підтримки брата Всеволода відібрав у Ізяслава київський престол; разом з братом вирішував усі справи на Русі
1077–1078 рр.	Повернення Ізяслава.	Загинув у битві з сином Святослава — Олегом
1078–1093 рр.	Княжіння Всеволода Ярославича	Активно боровся за єдність Київської Русі
1093–1113 рр.	Княжіння Святополка Ізяславича	Роки постійної боротьби з половцями
1097 р.	Любецький з'їзд	Спроба припинити чвари між князями й об'єднатися для боротьби із зовнішніми ворогами. Спроба не вдалася — з'їзд суперечностей не розв'язав
1113 р.	Смерть Святополка Ізяславича	Народне повстання у Києві проти бояр і купців. Звернення до переяславського князя Володимира Мономаха, уславленого боротьбою з половцями, із пропозицією зайняти київський престол
1113–1125 рр.	Княжіння Володимира Мономаха	Відновлення великокнязівської влади на більшій частині давньоруських земель. Результативна боротьба з половцями
1113 р.	«Устав» Володимира Мономаха	Доповнення до «Руської правди», які сприяли зміцненню влади князів і бояр та обмежували свободу селян
1125–1132 рр.	Княжіння Мстислава Володимировича	Найстарший син Володимира Мономаха. Підкорив Полоцьке князівство. Вдалі походи проти литовців. Із його смертю практично закінчився період єдності Русі
1132–1139 рр.	Княжіння Ярополка Володимировича	Син Володимира Мономаха. Боротьба з чернігівськими князями Ольговичами за київський престол
1139–1146 рр.	Княжіння Всеволода Ольговича	Син чернігівського князя Олега Святославича

1146–1149 рр.	Княжіння Ізяслава II Мстиславича	Переяславський князь. Став Великим князем внаслідок київського повстання. Зробив спробу послабити церковну залежність від Візантії, призначивши митрополита Київського (1147 р.)
1147–1154 рр.	Боротьба за київський престол	Між Ізяславом II і суздальським князем Юрієм Долгоруким. Міжособна боротьба ослабляла Київську державу, роз'єднувала сили, необхідні для відсічі зовнішніх ворогів. Проте феодална роздробленість була закономірним наслідком соціально-економічного розвитку
1149–1151 рр.	Княжіння Юрія Долгорукого	Наймолодший син Володимира Мономаха. Після поразки у битві з Ізяславом повернувся до Суздаля
1151–1154 рр.	Повторне княжіння Ізяслава II	Правив разом зі своїм дядьком В'ячеславом Володимировичем
1154–1157 рр.	Повторне княжіння Юрія Долгорукого	Початок зростання політичного значення Суздальського князівства
1157–1158 рр.	Княжіння Ізяслава III	Син Давида Святославича із Чернігівської династії
1159–1167 рр.	Княжіння Ростислава I Мстиславича	Смоленський князь. У 1161 році змушений був тимчасово поступитися владою Ізяславу III
1169 р.	Зруйнування Києва суздальським князем Андрієм Боголюбським	Початок занепаду Київської держави, яка поступово втрачає провідне значення на Русі. Виростають нові політичні центри на заході та півночі
1223 р.	Битва на Калці	Поразка об'єднаних військ руських і половецьких князів у битві з монголо-татарами
1240 р.	Захоплення Києва монголо-татарами	Початок монголо-татарського іґа

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

Волинське і Галицьке князівства виникли як наслідок розвитку західних земель. Ще наприкінці XI ст. місцева земельна знать почала боротьбу за відокремлення від Києва. Але якщо галицькі князі прагнули сформувати незалежне князівство, волинські вважали свою вотчину тимчасовим володінням на шляху до київського престолу.

Галицькі та волинські князі мали тісні взаємини не лише з руськими, а й з литовськими, угорськими, польськими, німецькими володарями. У державних справах, особливо в організації адміністрації та війська, спиралися на західні зразки та європейський досвід.

Об'єднав Галицьку та Волинську землі Роман Мстиславич. Переможними походами на Литву, Польщу, Угорщину і половців він завоював для князівства високий міжнародний авторитет. Після смерті Романа у Галицько-Волинському князівстві почалася смуга смут і князівсько-боярських чвар.

Стара земельна знать намагалася обмежити права своїх князів і вела з ними постійну боротьбу, сприяючи не лише посиленню усобиць, але іноді й іноземній окупації. Єдиним шляхом покінчити із незалежним та сильним земським боярством, сепаратистські тенденції якого завдавали багато лиха Галичині, було встановлення сильної князівської влади. Значну роль у боротьбі проти боярства відіграв князь Данило Романович. Але остаточно подолати боярську опозицію йому вдалося лише під час монголо-татарської навали.

Після занепаду Києва Галицько-Волинське князівство стало основним політичним центром на півдні та заході Русі.

Данило Галицький підпорядкував собі майже 90 % українських земель Київської Русі. Можна вважати, що Галицько-Волинська держава зберегла і примножила надбання Київської Русі, сприяла формуванню української нації, протягом ста років після занепаду Києва зберігала культурну і національну самобутність.

Дата	Подія	Зміст
1084 р.	Поява князів — братів Ростиславичів у Прикарпатті	Створення Перемишльського, Звенигородського і Тербовельського князівств у Галицькій землі
1099 р.	Визнання Ростиславичів спадкоємними правителями Червоної Русі	Після перемоги над угорцями під Перемишлем
1144 р.	Володимир переносить столицю з Перемишля до Галича	Земля дістала назву Галичина, або князівство Галицьке. Володимир фактично стає його єдиним правителем
1144 р.	Похід київського князя Всеволода на Галичину	Всеволод хоче приєднати Галицьке князівство до своєї держави. У поході беруть участь також поляки й угорці. Володимир сплачує Всеволодові 1400 гривень срібла
1153–1187 рр.	Княжіння Ярослава Володимировича (Осмомисла)	Галицьке князівство стає одним із наймогутніших на Русі. Ярослав підтримує дружні стосунки з київськими князями Рюриком і Всеволодом. Великий вплив на князя мають найбагатші бояри
1187–1199 рр.	Княжіння Володимира II Ярославича	Закінчилося княжіння династії Ростиславичів у Галичині
1199–1205 рр.	Княжіння Романа Мстиславича	Волинський князь. Зростання могутності Галичини (посилення її викликає занепокоєння сусідніх правителів). Створення Галицько-Волинської держави. Завоювання Києва (1203 р.)
1205–1211 рр.	Княжіння Ігоревичів, онуків Ярослава Осмомисла	Володимир Ігоревич княжить у Галичі, Роман — у Звенигородці-Галицькому князівстві, Святослав — у місті Володимирі-Волинському
1219–1228 рр.	Княжіння Мстислава Мстиславича (Удалого)	Запрошений боярами на княжіння із Новгороду. Визволив Галичину від чужоземних військ
1228–1264 рр.	Княжіння Данила Романовича	Об'єднав Волинь і Галичину. Один із найвидатніших правителів Галицько-Волинського князівства. В умовах залежності від Золотої Орди фактично не підкорився її владі, зміг зберегти відносну самостійність. Сприяв розвитку української культури
1239 р.	Приєднання Києва до Галичини	Намісник Данила — воєвода Дмитро
1239–1240 рр.	Початок монголо-татарської навали	Падіння Києва під ударами Орди хана Батия. Татари плундрують міста й села, користуючись ослабленням Русі
1240-ві роки	Заснування міста Холм	Данило переносить сюди столицю з Галича
1245 р.	Спроба чернігівського князя Ростислава захопити Галичину	Ростиславові допомагають поляки й угорці, але Данило Галицький завдає їм поразки
1245 р.	Отримання Данилом Галицьким ярлика на княжіння від татар	Визнає себе васалом хана, зобов'язується платити данину
1250-ті роки	Заснування міста Львова	Данило називає місто на честь сина Лева

1253 р.	Папський легат коронує Данила Галицького	Князь приймає титул короля. Намагається об'єднати інших європейських правителів для спільної боротьби проти татар, але безрезультатно
1264 р.	Смерть Данила Галицького; переділ земель між спадкоємцями	Брат Данила Василько отримує Волинь, Галицьку і Перемишльську землі, син Лев — Тербовельську землю, другий син Мстислав — Холмщину. Невдовзі, по смерті Василька, Лев стає Галицько-Волинським князем
1264–1301 рр.	Княжіння Лева I Даниловича	Захоплює Закарпаття і Люблінську землю. Підтримує дружні зв'язки з Угорщиною та Чехією
1301–1308 рр.	Княжіння Юрія I Львовича	У відповідь на від'їзд митрополита Київського до м. Володимира на Клязьмі засновує окрему Галицьку митрополію. Перший митрополит Галицький — Ніфонт
1308–1323 рр.	Княжіння Лева II Юрійовича та Андрія Юрійовича	Останні представники роду Мономаховичів. Укладають мирні договори із хрестоносцями, Польщею і Литвою
1325–1340 рр.	Княжіння Юрія II Болеслава	Син Марії, сестри князів Лева II та Андрія. Останній із роду Романовичів у Галичині. Його непослідовна внутрішня та зовнішня політика призводить до підпорядкування галицьких земель Польщі. Він гине, отруєний своїми ж боярами
1340–1349 рр.	Боротьба бояр на чолі з Дмитром Дядьком за незалежність Галицько-Волинської держави	Після захоплення Галичини польським королем Казимиром III її землі стають ареною боротьби між Литвою та Польщею. Галицько-Волинська держава припиняє своє існування

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ

Литовська держава виникла у XIII ст. в результаті боротьби з Тевтонським орденом і Галицько-Волинським князівством. У міру занепаду Української держави литовські князі почали захоплювати прикордонні землі. Так, у складі Литви поступово опинилися Біла Русь (Полоцьке, Мінське і Смоленське князівства), Чорна Русь (Гродненська та сусідні землі), Подніпров'я (Київське, Чернігівське та Сіверське князівства), Червона Русь (Галицька земля, Полісся, Волинь і Поділля).

Характерною рисою устрою Великого Литовського князівства був тісний зв'язок землеволодіння із військовою службою. Тому як військові сили, так і матеріальні засоби виробництва, перебували під контролем Великого князя. Він мав майже необмежену владу, і на відміну від Київської держави молодші князі були для нього тільки дорадниками, а не співправителями. Литовські князі поступово відбирали політичну владу в українських і передавали її своїм намісникам. Проте українські князі та пани мали широкі права участі у центральних державних установах і урядах нарівні з корінними литовцями.

Для українського народу перебування у Великому Литовському князівстві мало в цілому позитивне значення. Фактична (тобто економічна) влада в українських землях належала українському панству. Литовський Статут (Кодекс законів Великого князівства) спирався на законодавчі традиції Київської держави. Адміністративне та юридичне діловодство велося «руською» (тобто українсько-білоруською) мовою. У містах зберігався український склад населення. Православна церква в українських землях посідала провідне, майже монополіне становище. Навіть литовські князі приймали православний варіант християнства.

Згодом, коли Великі литовські князі стали водночас і польськими королями, вони вже не змогли проводити незалежну політику і підпадали під вплив Польщі.

Процес зближення Литви та Польщі активізувався під час Лівонської війни, коли Велике Литовське князівство потребувало польської підтримки у боротьбі проти Москви.

За Люблінською унією, Литві вдалося зберегти автономію, але українські землі стали частиною польської корони. Це призвело до проникнення сюди католицької церкви, спольщення (особливо панства), соціально-економічного гноблення з боку Польщі.

Дата	Подія	Зміст
1321–1322 рр.	Походи Литовського князя Гедиміна на Галицько-Волинське князівство	Литовські феодали захоплюють Берестейську та Дорочинську землі
1345–1377 рр.	Великий князь Литовський Ольгерд	Створює державу від Балтійського до Чорного моря і від ріки Оки на сході до Західного Бугу. За часів його правління українська (руська) мова стає офіційною у Великому князівстві. Литва приймає православний варіант християнства. Ольгерд залишає Україні її віру та закони: «нового не вводимо і старого не змінюємо». «Статути князівства Литовського» написані українською мовою. Українська знать широко залучається до управління державою
1363 р.	Перемога литовських і українських військ над татарами	Литовська держава продовжує боротьбу з Золотою Ордою, розширюючи свої володіння на півдні (у 1399 р. — до Чорного моря)
1377–1392 рр.	Ягайло Ольгердович — Великий князь Литви	Починає скасовувати напівсамостійні українські князівства, перетворюючи їх на литовські провінції
1385 р.	Кревська унія	Загроза з боку Тевтонського ордена і непередбачуваність московської зовнішньої політики змушують Литву та Польщу шукати взаємної підтримки. Литовський князь Ягайло одружується з польською королевою Ядвігою. Унія передбачала приєднання Великого Литовського князівства до Польщі, запровадження у ньому католицької віри. Але досягти цього повністю полякам не вдалося
1386 р.	Коронування Ягайла	Ягайло стає водночас королем Польським і Великим князем Литовським. Продовжується активне проникнення Польщі на українські землі
1392 р.	Угода між Ягайлом та його братом Вітовтом	За угодою Велике князівство Литовське зберігається як самостійна держава. Вітовт стає князем Литовським, йому підлягають Литва і Русь, окрім Галичини, яка залишається під владою Польщі
1392–1430 рр.	Князювання Вітовта	Зміцнення Великого князівства Литовського. Вітовт усуває Володимира Ольгердовича з київського престолу

1410 р.	Грюнвальдська битва	Польсько-литовська армія б'ється проти хрестоносців, у битві бере участь українське ополчення. Поразка Тевтонського ордена означає ліквідацію загрози з півночі
1413 р.	Городельська унія	Польсько-литовське зближення за умови збереження великокнязівського престолу в Литві
1430–1440 рр.	Великий князь Литовський Свидригайло	Молодший брат Ягайла. Залучає до управління державою українську шляхту. Розкол між литовськими й українськими панами. Ослаблення протистояння домаганням із боку Московської держави. Незадоволені польські та литовські магнати позбавляють Свидригайла великокнязівського престолу
1440–1447 рр.	Князювання Казимира Ягайловича	Проводить централістську політику із наступом на автономію українських земель
1447–1492 рр.	Казимир — на польському троні	Обраний королем по смерті Владислава III. Скасовує Волинське князівство
1471 р.	Остаточна ліквідація Київського князівства	Київ перетворено на звичайну литовську провінцію. Кінець української автономії
1478 р.	Крим стає союзником Туреччини	Чорноморське узбережжя сучасної України переходить під контроль турків
1482 р.	Перший великий похід татар на Україну	Орда захоплює Київ, забирає у полон велику кількість населення
1500–1503 рр.	Війна Московської держави з Великим князівством Литовським	Московська держава приєднує до себе Чернігово-Сіверську землю
1508 р.	Збройний виступ українських і білоруських феодалів	Князь Михайло Глинський очолює виступ проти литовського панування. В тих умовах підпорядкування Москві здається українській шляхті меншою загрозою, ніж польська експансія
1521 р.	Сейм у Торуні	Остаточне закріпачення селянства: селяни стають особисто залежними від шляхти і магнатів
1529 р.	Перший Литовський Статут	Юридичне оформлення феодальних відносин
1550 р.	Призначення Дмитра Вишневецького (Байди) старостою Черкаським і Канівським	Походить із роду волинських удільних князів Гедиміновичів
1556 р.	Спорудження земляного укріплення на острові Хортиця	Укріплення (Січ) споруджується за ініціативи Д. Вишневецького для оборони України від татар
1558–1560 рр.	Участь Вишневецького у походах московського війська на Крим	Межа походів (під час Лівонської війни) — запобігання татарським набігам на українські землі
1569 р.	Люблінська унія	Об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського у державу — Річ Посполиту. Захоплення шляхетською Польщею Підляшшя, Київщини, Брацлавщини та Волині. Українські землі стають складовою частиною Речі Посполитої, Литва зберегла автономію

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Якщо автономія у Великому князівстві Литовському давала можливість Україні певної мірою зберегти державні традиції, то Люблінська унія фактично з ними покінчила.

Захоплення українських земель Польщею відбувалося спочатку шляхом колонізації. Згодом, зі зміцненням становища польського панства в Україні, почали загострюватися економічні, політичні та культурні суперечності. Національно-політичне життя України, позбавлене державних структур, змушене було шукати нових організаційних форм для протистояння асиміляції, культурного розвитку, збереження традицій. Такою формою власне і стала козащина.

Коли пасивні вищі верстви українського народу почали підпадати під польський вплив, ініціатива у національному житті перейшла до нижчих станів. Спочатку провідну роль у цьому відіграло міщанство, а відтак — селянські маси, які й стали засновниками козащини. Вільні поселенці — козаки — створювали на нових місцях нову суспільну організацію — козацьку громаду.

Козацтво на території південної України та середнього Подніпров'я складалося із місцевого населення; крім того, втікачі з Галичини, Західного Поділля та Волині, рятуючись від закріпачення, освоювали ці малозаселені вільні землі.

Кожний утікач вважався вільним, мав рівні з усіма права, брав участь у самоврядуванні, користувався господарчими угіддями. Але кожен був зобов'язаний охороняти поселення і брати участь у воєнних походах.

Козаки займалися мисливством, рибальством, бджільництвом, скотарством, видобуванням солі. Хліб купували в обмін на свої продукти чи здобич. Вільне тепер населення поселялося на хуторах, у селах, створювало укріплення-січі за Дніпровськими порогами. Життя було повне небезпеки: з одного боку — Річ Посполита, з іншого — татари. Запорозька Січ мала чітку організацію. Усе козацтво поділялося на полки (по 500 чоловік у кожному), якими командували виборні полковники. Полки склалися з сотень із сотниками на чолі, кілька сотень утворювали курінь під керівництвом отамана.

На чолі всього козацького війська стояв виборний гетьман, який офіційно називався старшим. Найвищою владою у Січі вважалася військова рада, в якій формально брали участь усі козаки. Справи вирішувала більшість без формального голосування — підкиданням шапок.

Окрім січового козацтва, було створене польським урядом і реєстрове. Реєстр у Речі Посполитій мав значення своєрідного соціального стану. Реєстрове військо розташовувалося на окремій території і мало самоврядування. Реєстрові козаки звільнялися від податків (окрім обов'язкової військової служби), отримували право власності на землю та мали можливість займатися промислами або торгівлею.

З утворенням реєстру козаками офіційно визнавалися лише ті, що були до нього вписані й отримували «привілеї». Переважна більшість залишалася поза законом, і їй постійно загрожувало закріпачення.

Запорозька Січ стає не лише основною силою у боротьбі проти турецько-татарської агресії, як цього домагалася Польща, а й центром національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність, зародком майбутньої української держави.

Дата	Подія	Зміст
1572 р.	Утворення реєстрового козацького війська	До реєстру внесено 300 козаків — для захисту південних кордонів Речі Посполитої від турецько-татарських нападів
1576–1586 рр.	Польський король Стефан Баторій	Війна з Москвою: причина — обопільні територіальні претензії
1578 р.	Збільшення реєстру до 600 козаків	Передача реєстровим козакам міста Трахтемирова
1588 р.	Третій Литовський Статут	Остаточне закріпачення селян у Литві, Білорусії та на українських землях

1590 р.	Ухвала польського сейму «Порядок щодо низовців і України»	Козацький реєстр реорганізується, чітко відокремлюється від нереєстрового козацтва: польський уряд намагається розколоти козацтво. Українські землі за Білою Церквою переходять до польської шляхти
1590 р.	Ухвала сейму щодо так званих «українських пустинь» — Наддніпрянщини	Прийняте рішення роздавати ці землі шляхті викликає протест українського населення
1596–1647 рр.	Роки життя Петра Могили	Архімандрит Києво-Печерської Лаври; згодом — митрополит Київський. Засновник Києво-Могилянської колегії
1660–1602 рр.	Гетьманство Самійла Кішки	Козак служить польській владі, бере участь у походах на Молдавію та Лівонію
1611–1612 рр.	Війна Речі Посполитої з Московією	Запорожці беруть в ній участь у складі польської армії
1616–1622 рр.	Гетьманство Петра Конашевича-Сагайдачного	Створення регулярного війська. Закладення союзу козацтва із православним духовенством. Відновлення православної ієрархії у Речі Посполитій
1616 р.	Похід січового товариства на Туреччину і Крим	Запорожці під керівництвом Сагайдачного захоплюють фортеці Варну, Синоп та Кафу, в яких були найбільші невільницькі ринки
1618 р.	Похід П. Сагайдачного на Московщину на допомогу полякам	Козаки беруть участь в облозі Москви і допомагають польським військам здобути перемогу
1620 р.	Посольство П. Сагайдачного до царя Михайла	Пропозиція Москві (без відома польського уряду) встановити дружні стосунки
1621 р.	Призначення П. Сагайдачного кошовим війська Запорозького	Козаки починають називати його гетьманом
1621 р.	Хотинська війна між Річчю Посполитою і Туреччиною	Війська Сагайдачного беруть у ній участь. За мирним договором Річ Посполита забороняє козакам нападати на турецькі володіння, а султан зобов'язується утримувати татар від набігів на Польщу
1622–1623 рр.	Гетьманство Оліфера Голуба	Проводить щодо Польщі лояльну політику, але не може встановити нормальних стосунків між урядом і козаками; у зв'язку з чим відмовляється від гетьманства («складає булаву»)
1623–1628 рр.	Гетьманство Михайла Дорошенка	Поновлює спроби подолати суперечності між козаками та польським урядом, укладає союз із Кримом
1631–1635 рр.	Гетьманство Івана Петражицького-Кулаги у реєстрових козаків, Андрія Гавриловича — у нереєстрових	Статті про права православного духовенства та церкви. Польському уряду не вдається роз'єднати козаків

1635 р.	Напад запорозьких козаків під проводом кошового отамана Івана Сулими на фортецю Кодак	Поляки при допомозі реєстрових полків завдають запорожцям поразки. І. Сулима загинув
1637 р.	Гетьманство П. Павлюка (Павла Бута)	Очолює антипольське повстання, до якого приєдналася частина реєстрових, але зазнає поразки — страчений у Варшаві
1638 р.	Обрання нерєстровими козаками Якова Острянина гетьманом.	Після поразки повстання переходить із козаками на Слобожанщину
1638 р.	Гетьманство Д. Гуни	Очолює повстання, в якому беруть участь і реєстрові козаки. Сейм приймає «Ординацію війська запорозького реєстрового», яка скорочує права та привілеї реєстрових козаків
1638–1647 рр.	«Золотий спокій» — припинення козацьких повстань	Козаки й українське населення ведуть підготовку до рішучої боротьби проти пригноблювачів

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1648–1657 рр.)

Повстання 1648 р. починалося так, як і всі попередні козацькі виступи, — під гаслом збереження вільностей. Та новий виступ був підготовлений набагато краще: невдовзі повстання охопило всі українські землі, змітаючи польську владу. Мета була одна — утворення Української держави. Необхідно було визволити всі українські землі з-під влади Польщі та об'єднати їх у незалежну державу. Лідером у цій боротьбі став Богдан Хмельницький.

Необхідними умовами досягнення мети Хмельницький вважав використання сили народних мас, створення великої армії та укладення союзницького договору з Кримом. Однак зовнішні та внутрішні обставини, що склалися, ускладнювали реалізацію цих планів. Передусім поглиблювалися суперечності між селянством, з одного боку, і козацькою старшиною та шляхтою, з іншого. Хитким виявився і союз із Кримом: татари боялися зростання самостійності козацтва і всіма силами намагалися перешкодити цьому.

Після Зборівського договору козацька старшина спробувала примиритися із Річчю Посполитою, вважаючи, що козащина зможе набрати сили і під Польщею, якщо тільки там зміцніє влада короля й ослабне вплив магнатів. Саме тому Хмельницький усіляко демонстрував лояльне ставлення до Польщі.

Але Польща не виправдала цих сподівань. Тоді Б. Хмельницький звернувся до Московської держави. Від початку повстання Москва надавала Україні економічну допомогу, але цар не прискорював подій, очікуючи остаточних результатів українсько-польської війни.

Після Переяславської угоди розпочався новий період в історії України. Як писав видатний український історик І. Крип'якевич, союз із Московщиною не був приєднанням «відрізаної гілки до материнського пня». Не було це й поверненням відірваних земель під владу давніх володарів. Не йшлося навіть про визволення православної церкви: найбільш вороже до зв'язків із Москвою ставилося саме київське духовенство через глибокі суперечності з українським патріархом. Союз було укладено, виходячи з реальних потреб української політики. Богдан Хмельницький не думав піддаватися під абсолютну владу Москви і тому висунув конкретні умови приєднання, які були прийняті та записані у «Березневих статтях»:

1. Україна має право власного управління, незалежно од царських урядовців.
2. Право власного законодавства і судочинства.
3. Право вибирати вільними голосами гетьмана й урядовців.
4. Право приймати послів і мати відносини з чужоземними державами.
5. Давнішні права городів і права та вольності станів духовного, шляхетського, міщанського, козацького і посполитого щоб були не порушені.
6. Реєстрового війська щоб було 60 000.

7. Україна мусить платити державну данину, але щоб до цієї справи московські збірщики не втручалися; вона повинна допомагати цареві військом, а цар повинен захищати її від польського гноблення.

Союз із Москвою означав новий розрив із Польщею. При цьому Україна мала змогу, скориставшись із того, що у Московського царства було багато гострих внутрішніх проблем, іти до власної мети — створення української державності. Ще під час повстання всю Україну було поділено на полки та сотні: на Правобережжі — Чигиринський, Канівський, Білоцерківський, Київський, Подольський, Корсунський, Уманський, Кальницький (або Вінницький) і Паволоцький полки; на лівому боці Дніпра — Переяславський, Миргородський, Прилуцький, Чернігівський, Лубенський, Полтавський, Ніжинський, Стародубський і Гадяцький.

Керівництво в Україні здійснювали виборні урядовці.

Гетьман, якого обирали всім народом на Раді, був главою держави (із титулом «ясновельможний»), контролював судові й адміністративні порядки.

Центральний уряд в Україні складала генеральна старшина (з титулом «вельможні»).

1. Генеральний обозний завідував артилерією — військовою, городовою і кріпосною — та обо-
зами. Замість платні («жалування») мав «рангову маєтність».

2. Генеральний військовий писар — начальник Генеральної канцелярії, через яку проходили всі найважливіші державні справи і документи.

3. Генеральні судді (двоє) — по черзі очолювали Генеральний суд. Це був найвищий суд, на рішення якого не було апеляції. Судді теж мали свої «рангові маєтності».

4. Генеральний підскарбій — фактично міністр фінансів. Завідував військовою скарбницею та скарбовою канцелярією.

5. Генеральний військовий осавул завідував усіма військовими справами в Україні.

6. Генеральний військовий хорунжий — носив хоругву на параді та в походах відповідав за морально-бойову готовність війська.

7. Генеральний бунчужний — носив бунчук, відав військовим спорядженням.

8. Генеральний гарматний отаман — начальник усіх пушкарів.

Полковників обирав увесь полк, їм були підвладні всі полкові справи — військові, земські, судові та внутрішні. Полковникам допомагала полкова старшина — обозний, суддя, осавул, хорунжий і канцелярист (писар).

Сотник одноосібно завідував усіма справами своєї сотні.

Устрій держави нагадував запорозький лад, але організаційні форми, які виправдали себе у малочисельному «Січовому товаристві», не відповідали потребам великої країни. Це стосувалося передусім головного органу січового народоправства — Ради. Функції загальної Ради перейшли до старшинської Ради, яка збиралася кілька разів на рік для вирішення найважливіших справ. Але й ця Рада не мала повної законодавчої компетенції, а була лише дорадчим органом, бо останнє слово завжди лишалося за гетьманом.

У складі самодержавної Росії українська держава з її республіканською, демократичною формою управління не мала можливостей для подальшого розвитку.

Дата	Подія	Зміст
1648 р.	Антипольське повстання на Запорозькій Січі під проводом Богдана Хмельницького	Початок визвольної війни. Слідом за запорожцями на боротьбу піднялись усі верстви українського населення
1648–1657 рр.	Гетьманство Б. Хмельницького	Після втечі з-під арешту на Січ, козаки обирають Б. Хмельницького гетьманом
1648 р., лютий	Союзний договір із Кримом	Хмельницький використовує суперечності між Кримським ханством і Польщею. Хан допомагає козакам кіннотою
1648 р., травень	Перемога козацького війська під Жовтими Водами	Народний рух охоплює вже майже всю Наддніпрянщину
1648 р., червень	Перемога Б. Хмельницького під Корсунем	Україну звільнено від польського війська

1648 р., вересень	Перемога під Пилявцями	Польська шляхетська армія розгромлена вщент і практично припиняє своє існування. Але Хмельницький, дійшовши до етнічних кордонів України, зупиняє похід, бо плекає надію порозумітися з королем
1648 р., грудень	Урочистий в'їзд Б. Хмельницького до Києва	Апофеоз національно-визвольної війни українського народу. Б. Хмельницький зустрічається з Патріархом Ієрусалимським. За допомогою київського духовенства сформульовано програму створення Української держави
1649 р., січень	Перше посольство Б. Хмельницького до Москви	Полковник С. Мужилівський, який очолював посольство, уповноважений вести переговори про союз із Росією, просити у царя військової та дипломатичної підтримки
1649 р., травень	Посольство до Росії на чолі з чернігівським полковником Ф. Вешняком	Москва дізнається про відновлення війни проти Польщі
1649 р.	Укладення договору з турецьким султаном	Козаки отримують право вільного плавання Чорним морем
1649 р.	Розгром польського війська під Зборовом	Статті Зборівського мирного договору: реєстр — 40 тис. чоловік; під гетьманським управлінням — Київське, Чернігівське, Брацлавське воеводства; ті, хто залишився поза реєстром, повертаються до тих самих поміщиків. Питання про збереження унії виносяться на засідання сейму. Обидві сторони незадоволені договором: козаки — бо не всю Україну звільнено і навіть на козацькій території більшість селянства не отримала свободи; поляки вважають, що пішли на занадто великі поступки козакам
1650 р., січень	Повстання козаків на Запорозжжі	Січ вимагає перегляду Зборівського договору, обирає новим гетьманом Худолія. За наказом Хмельницького повстання жорстоко придушене, Худолій страчений
1650 р., вересень	Союзний договір з Молдавією	Господар Молдавії Василь Лупул зобов'язується не допомагати Польщі; тим самим Україна забезпечує свій лівий фланг
1650 р.	Грамота царя Олексія Михайловича	Українцям надається право безмитної торгівлі у прикордонних російських містах
1651 р., лютий	Земський собор у Москві	Позитивно вирішує питання про з'єднання України із Росією. Церква звільняє царя від присяги про дотримання умов Поляновського договору з Польщею
1651 р., 10 лютого	Напад польського шляхетського війська на прикордонні заслони селянсько-козацьких полків на Брацлавщині	Народно-визвольний рух в Україні знову набирає сили, і починається новий етап війни
1651 р., червень	Битва під Берестечком	Українці зазнають поразки через зраду кримського хана, який бере у полон Б. Хмельницького

1651 р.	Розрив молдавським господарем угоди з Україною	Після поразки селянсько-козацького війська під Берестечком Лупул відкрито переходить на бік Польщі
1651 р., вересень	Бої між селянсько-козацькими військами та об'єднаною польсько-литовською армією під Білою Церквою	За Білоцерківським договором реєстр скорочується до 20 000. Під контролем козаків залишається тільки Київщина. Поділля, Волинь, Чернігівщина знову відходять до Польщі. Польська шляхта повертається на українські землі
1651 р., жовтень	Пропозиція Військові Запорозькому перейти у підданство до турецького султана	Б. Хмельницький відхиляє пропозицію, але водночас просить у султана допомоги
1652 р., травень	Розгром військом Б. Хмельницького польської армії під Батогом	Українські війська займають територію по р. Случ
1652 р., 21 серпня	Шлюб сина гетьмана Тимоша із дочкою молдавського господаря	Відновлюється союз з Молдавією. Б. Хмельницький зобов'язується захищати Молдавію від ворогів
1653 р., жовтень	Земський собор у Москві	Знову розглядається питання про приєднання України до Росії
1654 р., 8 січня	Переяславська рада	Рада ухвалює перехід України у підданство московського царя на правах широкої автономії
1654 р., березень	Березневі статті	Встановлюють політичний і правовий статус України у складі Російської держави
1654–1667 рр.	Війна Російської держави з Польщею	Згідно з умовами Переяславського договору
1656 р.	Угода Москви із Польщею у Вільні (Віленське перемир'я)	Поляки обіцяють після смерті короля Яна Казимира обрати новим королем царя Олексія Михайловича. Українських делегатів до переговорів не допускають. По суті цар зраджує інтересам України
1657 р., січень	Угода Б.Хмельницького зі шведським королем Карлом-Густавом та угорським князем Семигородським Ракошем про військовий союз проти Польщі	За умовою до Швеції мала відійти Велика Польща, Лівонія і Гданськ; курфюрстові Бранденбурзькому — Прусія; до Угорщини — Мала Польща, Литва, Мазовщина та Польська частина Галичини; всі інші території України ставали самостійними
1657 р., березень	Прибуття до Чигирини польського дипломата С. К. Беншовського	Польський уряд звертається до козаків із закликом забути давню ворожнечу і повернутися в «лоно Речі Посполитої». Поляки розуміють, що втрата українських територій в обставинах внутрішньої та зовнішньої нестабільності буде зрубною для ослабленої держави, і готові до компромісів та поступок. Хмельницький відкидає пропозицію, вимагаючи від поляків, щоб вони «зrekliся прав на все Князівство Руське»
1657 р., березень — червень	Спільний зі шведами й угорцями похід на Польщу	Кампанія починається вдало (навіть було здобуто Варшаву), але допомога, яку надали Польщі Австрія та Крим, а також розбрат між союзниками, спричинилися до загальної невдачі
1657 р., 27 липня	Смерть Богдана Хмельницького	Козацька старшина обіцяє Хмельницькому «обрати» гетьманом його сина Юрія

УКРАЇНА ПІСЛЯ ПЕРЕЯСЛАВА (друга половина XVII ст.)

Богдан Хмельницький залишив по собі велику спадщину — українську державу. Його вірний і досвідчений сподвижник Іван Виговський прагнув захистити самостійність України. Не розриваючи союзу з Москвою, він намагався будувати стосунки з нею на засадах рівноправності.

Основною соціальною силою, на яку могла спиратися держава, поступово ставали шляхта і заможне козацтво. Козацька старшина відмежовувалася від решти козацтва, виділяючись в окрему соціальну групу; захоплювала великі ділянки землі.

Це не могло не привести до соціального вибуху. Спалахнув могутній бунт, головним гаслом якого було повернення козацьких вільностей.

Виступаючи за незалежність української держави, Виговський залишався прихильником дружніх стосунків із Польщею. Навіть устрій майбутньої незалежної України він бачив таким самим, як в аристократичній Речі Посполитій. Зважаючи на віроломство Москви та її імперіалістичні апетити, Виговський звертається за допомогою до Польщі:

«Ми, все Військо Запорозьке, заявляємо і свідчимо перед Богом і всім світом усією нашою невинною і чистою маніфестацією, що великі війни, ведені з Польщею, не мали іншої мети, як оборону святої церкви і прадідної свободи, якої любов'ю ми держимося...

І не з іншої причини прийняли ми протекторат великого князя московського, як тільки щоб нашу свободу, здобуту за Божою допомогою та освячену проливом крові, могли зберегти, а після смерті передати нашим нащадкам. Але цар не виправдав надій України, не давав їй допомоги проти ворогів, умовлявся з Польщею про поневолення козаків, наказав ставити фортецю в Києві, щоб держати народ в ярмі, царські воєводи відмовляли гетьманові почесностей, підтримували бунти, нищили край, фальшиво інформували царя про події в Україні... Ми примушені підняти законну оборону та вдатися до сусідів з проханням про допомогу для своєї свободи. Не в нас лежить причина війни, що розгорілася...»

Але за допомогу треба було платити поступками. Такою поступкою був Гадяцький договір між Україною та Польщею, хоч він і являв собою найвище досягнення української державотворчості. Український історик Микола Аркас називає такі основні умови того союзу:

1. Україна стає вільною і незалежною країною і під назвою Великого князівства Руського знову єднається з Коронаю Польською і Великим князівством Литовським. Таким чином, складається союз рівноправних народів трьох вільних країн — Польської, Литовської та Руської (Української) — під зверхністю короля Польського, котрого обирають усі три народи разом.

2. Велике князівство Руське само порядкує своїми внутрішніми справами. Найвища законодавча влада належить до Ради, яку складають послы з усієї України.

3. Гетьман обирається на все життя і має найвищу виконавчу владу — виконує волю Ради.

4. Україна повинна мати власний суд (навіть найвищий — трибунал), де всі справи мають провадитися руською (українською) мовою, свій скарб (казну): куди йтимуть усі доходи та податки з українського народу, які можуть бути повернені тільки на потреби Великого князівства Руського; своїх найвищих урядовців; своє кінне — 30 000 козаків і 100 000 постійного війська; свою монету.

5. Усі найвищі урядовці повинні бути з українців.

6. Унія навіки скасовується, а митрополит і п'ять православних владик мають засідати в Сенаті нарівні з католицькими.

7. У Великому князівстві Руському мають бути два руські (українські) університети, один з яких — у Києві, а нижчих шкіл — скільки потрібно буде.

8. Усякому вільно заводити друкарні і друкувати які завгодно книжки.

9. Гетьман може подавати королеві список тих козаків і міщан, кого він вважатиме гідними, щоб король дав їм шляхетство.

Повернення до Речі Посполитої зводило нанівець деякі важливі здобутки національної революції. Це призвело до конфлікту І. Виговського не лише з народними масами, а й зі старшиною, яка в козащині вбачала найвищі цінності. Тому новий гетьман Юрій Хмельницький знову замирюється з Москвою і підписує Переяславські статті.

Переяславські умови (1659 р.) значно обмежували автономію України і з цього боку були величезним кроком назад у порівнянні не лише з Гадяцьким договором, а й з Березневими статтями. Гетьман не мав права підтримувати стосунки з іноземними державами; московський воевода мав «сидіти» не тільки в Києві, а ще й в Переяславі; митрополит з усім українським духовенством підлягали Московському патріархові; без дозволу царя гетьман не міг розпочинати жодного походу, а Рада не могла усунути негідного гетьмана; зате гетьман за наказом царя мав іти з усім військом, куди йому звелять; призначати полковників і старшину гетьман не міг без згоди Ради; усякий міг звертатися до московського уряду, не питаючи дозволу в гетьмана. Посилення тиску на Україну з обох боків — Москви та Польщі — поступово розділило Запорозьке військо на два табори, які почали боротьбу між собою: Правобережжя обирало одного гетьмана, Лівобережжя — іншого. То був період глибокої кризи української державності, фактично — громадянської війни, або, як її називали, — Руїни.

Населення було втягнуто в коловорот усобиць козацької старшини; турки і татари знищували населення, пљондрували міста й села; Україна стала ареною боротьби сусідів-ворогів. Сотні сіл, містечок було розорено, люди тікали, рятуючись, на безпечні території (передусім на Слобожанщину), занепадали ремесла, промисли, торгівля.

Дата	Подія	Зміст
1657–1659 рр.	Гетьманство Івана Виговського	Головна мета гетьмана — обстоювання повної самостійності України
1657 р., жовтень	Корсунська рада	Рада визнає Виговського самостійним гетьманом аж до повноліття Юрія Хмельницького
1657 р., жовтень	Союз України зі Швецією	Союз має оборонний характер. Швеція визнає Україну вільною державою
1657–1658 рр.	Антигетьманське повстання у Лівобережній Україні та на Запорозжжі	Повстанням проти Виговського керують Мартин Пушкар і Яків Барабаш, які звертаються за допомогою до Москви
1658 р., вересень	Гадяцький договір І. Виговського з Польщею	Україна під назвою «Велике князівство Руське» повертається до Речі Посполитої
1658–1659 рр.	Війна України з Росією	Виговський намагається розірвати зв'язки з Росією. Разом із козаками у війні беруть участь татарська Орда і загони поляків
1659 р., квітень	Облога московським військом Конотопа	Козаки одержують блискучу перемогу. «Весь цвіт російської кавалерії загинув під Конотопом», — писав російський історик С. Соловйов
1659 р., травень	Варшавський сейм	Сейм затверджує Гадяцький договір. Початок Великого князівства Руського, якому не судилося проіснувати й року
1659 р., вересень	Рада під Білою Церквою	Гетьманом проголошується Юрій Хмельницький. Кінець Великого князівства Руського
1669 р.	Глухівські статті	Договірні умови між царським урядом і гетьманом Д. Многогрішним продовжують обмежувати автономію України. Встановлено реєстр у 30 000 козаків
1669 р.	Визнання старшинською радою в Корсуні протекторату Туреччини над Правобережною Україною	Султан гарантує автономію України, обіцяє не брати жодних податків, крім постачання війська
1670–1671 рр.	Повстання на Слобідській Україні під проводом Івана Дзиковського	Причина — обурення політикою царського уряду. Повстання зазнає поразки через зраду козацької старшини
1670 р., червень	Похід запорожців під проводом Івана Сірка на турецьку фортецю Очаків	Козаки звільняють чимало невольників, частково руйнують фортецю

1672–1687 рр.	Гетьманство Івана Самойловича	Збільшується присутність московських військ на Україні, українська церква підпадає під владу московського патріархату. Після невдалого походу до Криму за доцосом старшини гетьмана заслано до Сибіру
1672 р.	Буцацький мирний договір між Польщею і Туреччиною	Туреччина захоплює Поділля, Брацлавщина і частина Київщини залишаються під владою Дорошенка. Волинь, Галичина і решта Київщини — у складі шляхетської Польщі
1676 р.	Журавненський мирний договір між Польщею і Туреччиною	Поділля, частина розореного Правобережжя і Запорозжя опиняються під владою Туреччини.
1676–1682 рр.	Діяльність загонів опришків під проводом І. Винника та В. Гліба	Опришки діють як народні месники, борці проти багатіїв. Переховуючись у Карпатських горах, вони здійснюють у Коломийському повіті успішні напади на польську шляхту
1681 р.	Бахчисарайський договір Росії з Туреччиною і Кримом	Акт визнання розділення українських земель: Туреччина та Крим визнають приєднання Лівобережної України до Росії, Росія — владу Туреччини над Поділлям і частиною Київщини
1684 р.	Королівський універсал щодо козацтва	Універсал надає козакам «Права і вольності», дозволяє їм заселяти обмежену територію навколо Корсуня і Черкас
1685 р.	Спеціальна сеймова комісія	Призначаються королівські комісари для «порядкування і забезпечення заселення» України
1686 р.	«Трактат про вічний мир» між Росією та Польщею	Підтвердження Андрусівського договору 1667 року, остаточне узаконення розділу України: Лівобережжя і Київ — за Росією, Західна Україна і Північна Київщина — за Польщею, Поділля — турецьке, спустошене козацьке Правобережжя оголошується «нічиєю землею» із заборonoю українцям там селитися
1687 р.	Коломацькі статті	Договірні умови між козацькою старшиною та представниками царського уряду ще більш обмежували права гетьмана і старшини

АНТИФЕОДАЛЬНА І ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (XVI–XVIII ст.)

Козацтво вже з кінця XVI ст. брало активну участь у всіх селянських повстаннях, надаючи їм більшої організованості, а Запорозька Січ стає національно-політичним центром боротьби українського народу проти шляхетської Польщі.

У першій половині XVII ст. в українському суспільстві відбувається розмежування: менша частина населення — заможні козаки — була задоволена своїм становищем у реєстровому війську, а широкі козацькі маси в пошуках «кращої долі» об'єднувалися в загони самостійно, без дозволу польського уряду.

Визвольні рухи на українських землях мали широкий розмах до та після визвольної війни 1648–1657 рр. Основною причиною їх було посилення феодально-кріпосницької експлуатації. Національне гноблення, релігійні утиски поєднували антифеодальну боротьбу з визвольним рухом.

Народні рухи в Україні у другій половині XVII ст. були непростим явищем щодо складу учасників, їхніх соціально-політичних поглядів та ідеологічних установок.

Ліквідація козацьких полків після відновлення польського панування на Правобережній Україні, поряд з посиленням соціального й національного гноблення, викликали вибух антифеодальної та визвольної боротьби селянства, міщанства й козацтва. Ця боротьба, яка набула нових форм, дістала назву гайдамаччини. Гайдамаки гуртувалися у невеликі загони по кілька десятків чоловік. Тактика їхня полягала в швидких і несподіваних нападах на панські маєтки й містечка. Успіх їм приносили передусім тісні зв'язки з місцевим населенням.

Борючись проти панування магнатів і шляхти, гайдамаки виступали також проти католицької церкви. Але виступи їхні були локальними і розрізненими, у повстанців не було чіткого плану та належної організації.

На західноукраїнських землях протягом 150 років був широко поширений рух опришків, які теж користувалися підтримкою селянства.

Антифеодальна і визвольна боротьба послаблювала феодальний гніт, була яскравим проявом і прагнення українського народу до незалежності.

Дата	Подія	Зміст
1591–1596 рр.	Великий козацький рух під проводом К. Косинського, С. Наливайка, Г. Лободи, М. Шаули	Стихійна збройна опозиція шляхетській владі охоплює територію від Дніпра до Волині та Поділля. Однак рух відзначають неорганізованість і внутрішня роз'єднаність. Реєстрових козаків очолює гетьман Криштоф Косинський
1592 р., січень	Призначення польським королем Сигізмундом III комісії для розслідування «свавільності» та покарання «винних»	Король робить спробу відколоти реєстровців від основної маси повстанців
1592 р., зима — 1593 р.	Поширення повстання на Волинське і Брацлавське воєводства	У місцевостях, охоплених повстаннями, запроваджуються козацькі порядки
1593 р., січень	Битва під П'яткою	Повстанці зазнають великих втрат; реєстровці вимушені підписати угоду, за якою зобов'язуються не чинити шкоди у магнатських і шляхетських володіннях і позбавити К. Косинського гетьманства
1593 р, літо	Новий похід повстанців	Оточують Черкаський замок і ведуть переговори з Олександром Вишневецьким; підступне вбивство К. Косинського
1593 р., серпень	Умова повстанців із О. Вишневецьким	Реєстрові козаки отримують право вільно спілкуватися з Січчю; їм повертається захоплене поляками майно
1593 р., жовтень	Набіг татар на Запорожжя	Напад інспірований польським урядом для відтягнення повстанських сил від обложеного ними Києва. Цієї мети досягнуто: повстання фактично зазнає поразки
1594 р., 5 жовтня	Напад козаків на шляхту в Брацлаві	Нападом керує козацький сотник Северин Наливайко; повстання вибухає знову
1594 р., листопад	Здобуття козаками центру староства міста Бар	Повстанці поширюють заклик до українського народу розпочати війну проти панів

1595 р., весна	Поділ повстанського війська на дві частини	Наливайко веде свою частину в Білорусію, Лобода зі своїми йде у напрямку Черкас
1595 р., серпень	Відхід польського війська до Молдавії	Зменшення польських гарнізонів сприяє розгортанню повстання
1595 р., листопад	Вибух селянських повстань у Польщі	Виникає загроза об'єднання їх з українськими й білоруськими повстанцями
1595 р., грудень	Здобуття Єремією Моголою молдавського трону за підтримки магнатського війська	Польське військо повертається до України, що дуже ускладнює становище повстанців
1596 р., березень	Битва під Гострим Каменем	Повстанці відступають
1596 р., травень	Облога польським військом повстанського табору	Біля урочища Солониця на р. Сулі повстанців розгромлено, ватажків захоплено. Наливайко страчений
1596 р., серпень	Королівський універсал	Поляки намагаються перервати зв'язки селян із Запорозжям, починається терор у Східній Україні
1606–1607 рр.	Селянська війна в Росії під проводом Івана Болотникова	Спалахує повстання у Сіверській Україні; участь у боротьбі Болотникова беруть загони українських селян і козаків
1625 р.	Селянсько-козацьке повстання під проводом Марка Жмайла	Розгромлене військами коронного гетьмана Конєцпольського. За Курківським договором до реєстру вписано лише 6 000 козаків, всі інші повинні виселитися з панських маєтків або стати кріпаками
1630–1631 рр.	Селянсько-козацьке повстання під проводом Тараса Трясила	Польський уряд змушений до поступок: за Переяславською угодою козацький реєстр збільшується до 8 000
1638 р.	Селянсько-козацьке повстання під проводом П. Бута (Павлюка), Д. Гуні, Я. Остринина	Придушивши повстання, поляки запроваджують «Ординацію війська запорозького реєстрового»: реєстр знову зменшується до 6 000, самоврядування скасовується, замість гетьмана призначається комісар із шляхтичів
1657–1658 рр.	Повстання в Лівобережній Україні та на Запорозжжі під проводом М. Пушкаря і Я. Барабаша	Спрямоване проти шляхетсько-старшинського оточення І. Виговського; водночас має антифеодальний характер
1658 р., 1 червня	Вирішальний бій із гетьманським військом під Полтавою	Повстання розгромлене, Мартин Пушкарь гине
1666 р.	Селянсько-козацькі повстання проти старшини і царських воєвод	Національно-визвольні мотиви поєднуються із соціально-класовими
1667–1670 рр.	Селянсько-козацька війна в Росії під проводом Степана Разіна.	Сприяла посиленню антифеодальної боротьби народних мас в Україні
1668 р.	Домовленість полковника Івана Дзиковського із Разіним про спільні дії	Участь бере і козацька старшина, незадоволена політикою царського уряду
1670 р., вересень—1671 р.	Повстання у Слобідській Україні	Рядові козаки, селяни, міська біднота, що були рушійними силами повстання, не мають реальної політичної програми, ведуть суто локальну боротьбу, а тому приречені на поразку

1699 р., червень	Постанова Варшавського сейму про ліквідацію козацьких полків у Київському та Брацлавському воєводствах	«Помирившись» із Туреччиною, Польща має змогу знову «наводити порядок» в Україні
1699 р., серпень	Вторгнення польського війська на Правобережжя	Поляки захоплюють Бар, Вінницю, Брацлав; на Поділлі запроваджується панщина
1702 р.	Фастівська нарада	Козацькі полковники та повстанці Правобережжя ухвалюють боротися за остаточне визволення Правобережної України. Повстання очолює Семен Палій
1702 р., липень	Поширення повстання на Брацлавщину, Поділля, Волинь і Київщину	Повстання посідає антифеодальний і визвольний характер. Повстанці складають присягу Російській державі
1702 р., вересень — листопад	Облога і здобуття повстанцями Білої Церкви, Немирова та Бердичева	Визвольний рух посилюється: в ньому беруть участь селяни з Лівобережжя, Молдавії, Валахії, Росії
1703 р., січень — лютий	Вторгнення польських каральних військ на Поділля	Поляки жорстоко придушують повстання
1703 р., лютий	Місія посланника царського уряду Й. Паткуля	Пропонує повстанцям укласти перемир'я з польським урядом
1704 р., квітень	Царський указ козацькому війську виступити проти польських магнатів — прихильників шведів	Козацькі полки на чолі з І. Мазепою вступають на Правобережжя
1704 р., липень	Арешт С. Палія за наказом царя	Мазепа намагається об'єднати Правобережну Україну із Гетьманщиною
1704 р., жовтень	Повернення Мазепи на Лівобережжя	На Правобережжі відновлюється кріпосницький гніт
1705 р.	Новий похід на Правобережжя козацького війська та російських полків	Мета походу — захист від наступу Швеції; Правобережна Україна фактично приєднується до Росії
1707–1708 рр.	Селянська війна у Росії під проводом Кіндрата Булавина	Сприяла, як і війна під керівництвом С. Разіна, посиленню антифеодальної боротьби в Україні
1707 р., листопад	Перебування К. Булавина із повстанським загоном на Запорожжі	Отримує дозвіл старшини вербувати добровольців із козаків для участі у повстанні (набирає загін у 1 500 чоловік). Антифеодальний рух активізується по всій Україні
1708 р.	Антифеодальні повстання селян і козаків у Стародубі, Лубнах, Гадячі	Стають відгуком на селянську війну під проводом К. Булавина
1711 р.	Прутський трактат	Він завершує невдалу для Росії війну із Туреччиною. Правобережжя повертається під владу Польщі, але населенню пропонують переселитися на Лівобережжя
1733 р.	Вступ на Правобережжя царських військ	Введення військ на допомогу королю Августові III стало поштовхом до вибуху повстання

1734–1738 рр.	Перші значні гайдамацькі повстання на Правобережній Україні	Головними рушійними силами були селяни, міська біднота, козацька сірома Запорозжя, але приєдналася і частина запорозької старшини. Боротьба мала антикріпосницький і визвольний характер
1738–1743 рр.	Перший період опришківського руху в західноукраїнських землях під проводом Олекси Довбуша	Рух на основі безземельного і малоземельного селянства та міської бідноти, поширений у Північній Буковині та на Закарпатті, мав антифеодальний і визвольний характер
1744–1745 рр.	Найактивніша діяльність загону опришків	Опришки йдуть на Поділля, антифеодальна боротьба селянства наростає. Олекса Довбуш гине
1745–1754 рр.	Продовження опришківського руху під проводом Василя Баюрака	Рух із центром у Коломийському повіті (Північна Буковина), розгромлений каральними загонами шляхетських військ
1750 р.	Нова хвиля селянсько-гайдамацького руху	Має тенденцію до перетворення розрізаних виступів у загальне повстання народних мас проти польсько-шляхетського панування
1750 р., серпень	Наказ цариці Військовій колегії придушити гайдамацький рух	Польські та царські війська руйнують основні бази повстанців на Лівобережжі та Запорозжжі
1768 р., лютий	Барська конфедерація	Проголошується військово й політичне об'єднання магнатів і шляхти проти посилення королівської влади з метою зберегти права і привілеї, запровадити уніатство в усій Правобережній Україні
1768 р., травень	Початок Коліївщини	Гайдамаки-колії (від слова «колоти») під проводом Максима Залізняка повстають проти феодального гніту і польсько-шляхетського панування на Правобережжі
1768 р., червень	Облога гайдамаками Умані	До повстанців приєднується сотник Іван Гонта
1768 р., 10 червня	Захоплення Умані	На цей час гайдамаки контролюють вже значну територію, навіть оголошують про визволення Правобережжя з-під польсько-шляхетського гноблення. У визволених містах і селах запроваджується самоврядування
1768 р., липень — серпень	Розгром царськими військами більшості повстанських загонів	Полонених гайдамаків поділено на дві групи: мешканців Правобережжя передано для покарання польській адміністрації, підданих Російської держави заслано на каторгу до Сибіру
1773–1775 рр.	Селянська війна у Росії під проводом Омеляна Пугачова	У пугачовських загонах було чимало вихідців із Лівобережжя та Слобожанщини, запорозьких козаків
1789 р.	«Волинська тривога»	Двірські слуги вбивають свого поміщика. На Правобережну Україну скеровано польське каральне військо
1789–1793 рр.	Повстання у с. Турбаях на Полтавщині	Запроваджене сільське самоврядування. Врешті решт Турбаївська «республіка» знищена царськими військами

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У XVIII ст.

Після 1686 року, коли було узаконено поділ України між Польщею і Московським царством (з XVIII ст. — Російська імперія), населення Лівобережжя визнало московську владу, але все ж таки намагалося зберегти свою автономію.

Гетьман Іван Мазепа лишався прихильником союзу з Росією, аж поки Петро I не почав руйнувати основи української державності, підпорядковуючи гетьманську владу російському урядові. Мазепа вважав, що зовнішні обставини, які склалися під час Північної війни (1700–1721 рр.), дають і йому змогу знову поставити питання про самостійну державу, спираючись на допомогу Швеції.

За домовленістю із королем Карлом XII Україна мала стати цілком незалежною державою в ранзі князівства із довічною владою в ній гетьмана-князя. Територія цієї держави складалася б з усіх відвойованих у Росії земель, які здавна належали до України. Швеція, зберігаючи союз із Україною, в її справи не втручалася. Питання стосунків з Річчю Посполитою не розглядалося.

І. Мазепа проголошував: «Перед всемогутнім Богом постаю і на тому присягаю, що я не для приватної моєї користі, не для вищих гонорів, не для більшого збагачення ані задля інших будь-яких прихотей, але для вас усіх, що під владою та рейментарством моїм лишаєтеся, для жінок і дітей ваших; для загального добра матері моєї Вітчизни, бідної України, всього Війська Запорозького й народу малоросійського, і для підвищення і розширення прав і вольностей військових, хочу те при Божій помочі чинити, щоб ви зі жонами та дітьми і Вітчизна з Військом Запорозьким як від московської, так і шведської сторони не загинули».

Поразка Івана Мазепи у боротьбі з Росією призвела до важкого політичного становища України. Петро I зруйнував гетьманську столицю Батурин, винищивши все населення міста, розорив Запорозьку Січ. Призначивши гетьманом Івана Скоропадського, цар не відновив договору між Москвою і Україною.

У другій половині XVIII сторіччя за панування Катерини II залишки української автономії було остаточно ліквідовано. Після завоювання Криму Січ перестала бути потрібною для захисту південних кордонів, і тепер уже можна було «не загравати з козаками».

Ліквідація Гетьманщини, створення Малоросійської колегії як найвищого виконавчо-розпорядчого органу на Лівобережній Україні і розгром «козацької, демократичної, християнської республіки» — Запорозької Січі — доценту зруйнували українську державність. Царський уряд забороняв навіть згадувати про козаків і автономію (тим паче — самостійність) України.

Дата	Подія	Зміст
1687–1708 рр.	Гетьманство Івана Мазепи	Послідовний поборник державності України, намагався домогтися її незалежності
1693 р.	Карловицький мирний договір	Річ Посполита і Туреччина намагаються протистояти зростанню могутності Московської держави. Значна частина Поділля входить до складу Польщі
1700–1721 рр.	Північна війна	Росія веде війну за вихід до Балтійського моря
1701 р.	Універсал гетьмана І. Мазепи	На Лівобережжі запроваджується дводенна панщина. Триває нове закріпачення селян, які після визвольної війни 1648–1654 рр. були особисто вільними
1704 р.	Нарвський договір	Росія та Польща домовляються про спільну боротьбу проти Швеції
1706 р.	Альтранштадтський сепаратний договір	Польський король Август II і шведський король Карл XII укладають мир. Це означає фактичний розрив польсько-російського союзу

1707 р.	Таємний договір І. Мазепи з Карлом XII	Мазепа зобов'язується розірвати державні зв'язки з Росією та обіцяє королеві широкомасштабну допомогу; Швеція визнає суверенність України
1708 р., липень	Страта гетьманом В. Кочубея та І. Іскри	Обоє доносять Петрові І про «зрадницькі» наміри гетьмана, проте Мазепа зумів переконати царя «у своїй відданості»
1708 р., вересень	Вторгнення головних сил шведської армії на Лівобережну Україну	Ставлення населення до шведських військ можна охарактеризувати як в основному вороже
1708 р., жовтень	Відкритий перехід Мазепи на бік Карла XII	Карл XII приймає умови Мазепи: Україна незалежна держава у ранзі князівства, із довічною владою гетьмана
1708 р., 30 жовтня	Грамота Петра І до запорожців	Цар обіцяє «не робити утисків» і запрошує старшину до Глухова на раду для обрання нового гетьмана
1708 р., листопад	Зруйнування гетьманської столиці — Батурина	Російське військо під командуванням князя Меншикова знищує все населення Батурина. Гетьманську столицю перенесено до Глухова
1708–1709 рр.	Перебудова органів влади й управління на місцях	Російська держава поділяється на 8 губерній (Московська, Інгерманландська, Київська, Смоленська, Казанська, Азовська, Архангелогородська, Сибірська). Для України це означало новий наступ на її автономію
1708–1722 рр.	Гетьманство Івана Скоропадського	Спроби гетьмана боронити права українського населення не мають успіху: фактично Скоропадський стає маріонеткою в руках Петра І
1709 р., травень	Зруйнування царським військом укріплень Чортмилицької січі на острові Базавлук	Це було покарання Січі за підтримку Івана Мазепи
1709 р., 27 липня	Полтавська битва	Шведсько-українські війська зазнають нищівної поразки. І. Мазепа рятує Карла XII від російського полону. Рештки шведів і Мазепа з вірними йому козаками відступають до Молдавії
1709 р., вересень	Бендерські статті	Договір, підписаний Карлом XII та І. Мазепою, проголошує протекторат Швеції над Україною і союз України з Кримським ханством
1709 р., 2 жовтня	Смерть Івана Мазепи	У селі Варниці під Бендерами
1709 р.	Призначення царського резидента при гетьманському уряді І. Скоропадського	Резидент при особі гетьмана офіційно має не лише «доглядати за порядком» і доповідати цареві про порушення, а й контролювати важливі гетьманські рішення і навіть приймати іноземних послів. Крім того, цар йому доручає таємний нагляд за гетьманом і старшиною. Посаду резидента було скасовано тільки з утворенням Малоросійської колегії
1710 р.	Обрання гетьманом Пилипа Орлика	Козаки, які пішли за гетьманом до Молдавії, одностайно обрали наступником І. Мазепи генерального писаря та його соратника Пилипа Орлика. Створюється перший емігрантський уряд

1710 р, квітень	«Пакти і Конституція прав і свобод Запорозького Війська»	У «Конституції», складеній Пилипом Орликом, узагальнено досвід української державотворчості, накреслено шляхи побудови і розвитку незалежної України після визволення з-під влади Росії, викладено історію «Війська Запорозького та українського народу». За Конституцією обмежується влада гетьмана і старшини; Генеральна рада перетворюється на своєрідний парламент (до неї, крім старшини, мають входити делегація Січі та по одному делегату від кожного полку); значну увагу приділено господарському і фінансовому розвитку, захисту прав немаєтних прошарків суспільства. Відчувається великий вплив на Орлика парламентського ладу Європи
1711 р., вересень	Прутський мир між Росією і Туреччиною	Росія, зазнавши поразки, повертає Правобережжя Польщі. Указ Петра I пропонує населенню переселятися на Лівобережжя, обіцяючи компенсацію за покинуті маєтки
1711 р.	Поселення запорозьких козаків у Олешках	На території окремої адміністративної одиниці — Хотинської ради з дозволу турецького уряду була заснована Олешківська Січ — спадкоємиця козацьких традицій
1712 р., квітень	Константинопольський трактат	Росія і Туреччина підтверджують умови Прутського договору. Росія повинна протягом трьох місяців відвести війська з Правобережної України і Польщі
1721–1725 рр.	Спорудження Ладозького каналу	Одним із виявів економічної експлуатації України стає посилення козаків на «каналні роботи» — 20–30 тисяч щорічно, з яких мало не третина гинула
1721 р.	Царський указ про заборону друкувати релігійні книжки українською мовою	Навіть Біблію дозволяється передруковувати тільки з російських текстів. Починається русифікація української культури
1722 р., 29 квітня	Царський указ про заснування Малоросійської колегії	Скасовується гетьманство, Колегія (існувала до 1727 р.) стає основним органом управління Лівобережною Україною
1722–1723 рр.	Гетьманство Павла Полуботка на Лівобережній Україні	Без дозволу царя Полуботка обирають наказним гетьманом. Він виступає проти втручання президента Малоросійської колегії в українські справи. Засуджений за уявні злочини, помер у Петропавлівській фортеці
1723 р., квітень	Царський наказ Малоросійській колегії про складання козацького реєстру	Виданий з метою обмежити перехід селян у козацтво і таким чином продовжити закріпачення
1727–1734 рр.	Гетьманство Данила Апостола на Лівобережжі	Боровся із московським впливом в Україні, але вся його діяльність була під контролем царських резидентів
1728 р.	«Рішительні пункти» — чергове обмеження влади гетьмана	Права гетьмана знову обмежуються: йому дозволяється лише обговорення прикордонних справ із Польщею або Кримом; під час війни він підпорядковується наказам російського фельдмаршала. Генеральний військовий суд складають троє царських офіцерів і троє з козацької старшини. Російським дворянам надається право купувати українські землі (але не заселяти їх росіянами)

1728 р.	Царський указ про упорядкування права на Лівобережній Україні	Цей указ є ознакою того, що українські землі вже вважаються частиною імперії
1729–1730 рр.	«Генеральне слідство про маєтності»	Перевірка прав на володіння землями в Лівобережній Україні
1731–1733 рр.	Спорудження Української лінії	Будується оборонна споруда на випадок кримсько-турецької агресії, що простягається на 285 км від Дніпра до Сіверського Дінця. На будівництві щороку працює 25–30 тисяч козаків і 10 тисяч селян (із власним харчем і знаряддям)
1733 р., серпень	Повернення запорожців з Олешківської Січі, з-під кримського підданства до України	Засновується Нова Січ над р. Підпільною, де відроджуються традиції Запорожжя. Для царату Січ уособлює українську окремішність, тому вже в 1735 р. біля неї побудовано укріплення з постійними гарнізонами регулярного російського війська
1734–1738 рр.	Перші значні гайдамацькі повстання на Правобережжі	Поштовхом до вибуху повстання слугує вступ на Правобережжя російських військ для підтримки короля Августа
1734–1750 рр.	Діяльність «Правління гетьманського уряду» в Лівобережній Україні	Цей тимчасовий уряд має керувати всім життям в Україні, складається із трьох українських і трьох російських урядовців
1735 р.	Царський указ про поділ лівобережного козацтва на «виборних» і «підпомічників»	Юридично закріплюється майновий поділ козаків, робиться ще один крок до закріпачення
1743 р.	«Права, по котрым судится малороссийский народ»	Упорядковується право на Лівобережжі
1744 р.	Указ про повернення селян-утікачів до маєтків їхніх панів	Сприяє дальшому закріпаченню українського селянства
1747 р.	Указ цариці Єлизавети «О бытии в Малороссии гетману по прежним правам и обыкновениям»	Проголошує обрання нового гетьмана. Єлизавета Петрівна мала органічний шлюб з Олексом Розумом (Розумовським), його молодший брат Кирило і був «обраний» гетьманом
1750 р., червень	Обрання гетьманом Кирила Розумовського	К. Розумовський намагався перебудувати гетьманщину на зразок держави європейського типу, здобути право на дипломатичну самостійність. Піклувався про культурний та економічний розвиток України, проте на Україні бував рідко
1753 р.	Указ про включення Лівобережної України до єдиної митної системи Російської держави	Новий крок на шляху ліквідації української автономії
1760 р.	Універсал гетьмана Розумовського	Обмежуються переходи селян у Лівобережній Україні, що наближує їх остаточне закріпачення
1763 р.	Царський указ про заборону поміщикам приймати селян-утікачів	Втікачів наказується відправляти на каторжні роботи до Сибіру
1763 р.	Таємна інструкція Катерини II генерал-прокуророві Сенату	Передбачається скасування гетьманства і створення адміністративного органу, залежного від царського уряду

1764 р., 10 листопада	Скасування гетьманства	Утворюється друга Малоросійська колегія. Малоросійським генерал-губернатором призначається граф Петро Румянцев. Його політика в Україні спрямована на централізацію та русифікацію. Запроваджує подушне обкладання селян, забороняє їм перехід
1765–1769 рр.	«Румянцевська ревізія»	Проводиться «генеральний опис» Лівобережної України — перепис населення та селянських і козацьких господарств
1765 р.	Утворення Слобідсько-Української губернії	Центром губернії став Харків, до її складу увійшло 5 провінцій — Харківська, Ізюмська, Охтирська, Острогозька та Сумська
1768 р., весна — осінь	Коліївщина	Народно-визвольне повстання проти утисків польської шляхти на Правобережній Україні очолюють Максим Залізняк та Іван Гонта. Повстання зазнає поразки
1772 р.	Перший поділ Польщі між сусідніми державами — Австрією, Росією та Пруссією	Сусіди «відрізують ласі шматки» від ослабленої Речі Посполитої. Галичину отримує Австрія
1774 р.	Кучук-Кайнарджийський мирний договір між Росією і Туреччиною	Австрійські війська скуповують всю Буковину. Росія отримує частину Керченського півострова, Азов і землі між Дніпром і Південним Бугом («Новоросію»)
1775 р.	Константинопольська конвенція між Австрією й Туреччиною	Узаконюється загарбання Буковини Австро-Угорською імперією, могутність якої все зростає
1775 р., 3 серпня	Маніфест Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі	Місія з приєднання до Росії південних земель України була завершена, козацтво становило загрозу імперії. Російські війська остаточно ліквідують Січ. Старшину піддано репресіям, останнього січового гетьмана Петра Калнишевського вислано до Соловецького монастиря, де він і помер у 1803 р.
1775–1776 рр.	Створення Задунайської Січі	З дозволу султана близько 5 тис. запорожців оселяються на турецькій території за р. Дунай і мають надавати туркам військову допомогу
1775 р.	Запровадження в Україні «Установлення про губернії»	В Україні створено 5 губерній: Малоросійську, Слобідсько-Українську, Катеринославську, Азовську та Новоросійську
1776 р.	Запровадження подушного податку на Слобожанщині та Лівобережжі	Обкладаються податком усі селянські двори залежно від кількості в них осіб чоловічої статі
1780 р.	Ліквідація Слобідсько-Української губернії	Замість неї створюється Харківське намісництво; поділ на провінції скасовується
1781 р.	Поділ Лівобережної України на намісництва	Замість губерній створюються Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва. Відмінюється традиційна судова система. Запроваджуються загальноімперські органи управління, норми та звичаї. Козацькі полки реорганізуються (з 1783 року) в регулярні частини карабінерів. Таким чином, завершується ліквідація автономії України

1783 р.	Царський указ про закріпачення селян на Лівобережжі	Подушний податок запроваджується для всіх селян, кріпацтво стає остаточним
1783 р.	Створення Катеринославського намісництва	Під час подальшого формування адміністративного устрою імперії утворюється замість Новоросійської та Азовської губерній
1784 р.	Утворення Таврійської області	Утворення російської адміністративної одиниці на землях колишнього Кримського ханства є знаком остаточної ліквідації загрози татарських набігів. Росія поступово стає чорноморською державою
1784–1785 р.	Формування Бузького козацького війська	Ліквідувавши Запорозьку Січ, Росія залишилася наодинці з турецькою агресією. Тому, за дорученням російського уряду, Сидір Білий (у минулому козацький старшина) організує між Бугом і Дністром Бузьку Січ для протидії султанській Дунайській Січі. За успішні дії проти Туреччини ці козаки отримують назву «Чорноморське козацьке військо». У 90-ті роки XVIII ст. їх переселяють на звільнену від турків Кубань
1785 р.	Запровадження земельного кадастру в Галичині	Австрія почуває себе вже настільки могутньою, що може спокійно зробити тут опис земель із метою оподаткування населення
1785 р., 21 квітня	Жалувана грамота на дворянство козацькій старшині та шляхті	Створено дворянські установи, козацькі ранги перейменовано у відповідні чини. Відбувається русифікація українських поміщиків
1789 р.	«Волинська тривога»	У відповідь на народне невдоволення у Правобережній Україні запроваджується режим жорстоких репресій
1793 р.	Другий поділ Польщі	Згідно з Маніфестом про включення Правобережної України до складу Росії селяни звільнювалися на два роки від державних податків і утримання постойв війська. Об'єднання Ліві і Правобережної України було позитивним явищем, хоч і відбулося воно в межах Російської імперії, проте український народ був позбавлений права на самобутній розвиток
1795 р.	Третій поділ Польщі	Серед інших територій Росія дістає Північну Волинь. Внаслідок трьох поділів Польща як самостійна держава припинила існування. Більшість її території (загалом 62 %, 45 % населення) відійшла до Російської імперії. Австрія приєднала до себе 18 % території з 32 % населення (Галичину, частину Волині, Поділля, Північну Буковину, Закарпаття). Решта польської території опинилася під владою Пруссії. Таким чином, українські землі залишилися розділеними — цього разу між двома імперіями

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Включення до Російської імперії Правобережної України і приєднання причорноморських територій розпочали новий етап в історії України. Швидкими темпами відбувалося заселення південної України, посівні площі тут зросли за порівняно невеликий час більш як у 25 разів. Домінувала по-старому феодально-кріпосницька система господарювання, побудована на власності поміщиків на землю, прикріпленні селян та їх особистій залежності від пана. У Правобережній Україні панство переважно було польським, на Лівобережжі великі маєтки мали нащадки козацької старшини. Землі на півдні України царський уряд роздавав російським дворянам, які створювали тут величезні маєтки. Якщо на Київщині середній розмір поміщицького маєтку був близько 460 десятин, а на Полтавщині — 800 десятин, то на Херсонщині він складав уже 1 200 десятин, а в Таврії — навіть 3 500.

Зміна соціальної структури суспільства та посилення товарно-грошових відносин зумовили поступове формування капіталістичних відносин. Земля все частіше була об'єктом не лише купівлі-продажу, але й оренди. Власниками землі ставало дедалі більше купців, заможних міщан і багатих селян.

Підривав кріпосницькі відносини і розвиток промисловості. Мануфактуру поступово витискала фабрика із найманими працівниками. Розвивалися галузі промисловості, пов'язані з видобутком корисних копалин, переробкою сільськогосподарської сировини. На Лівобережжі з'являються металургійні підприємства. У 20-х роках збудовано перші цукроварні.

Основну роль у становленні промисловості у цей період відігравали купці: розвиток торгівлі прискорював народження капіталістичних відносин і активізував процес буржуазної модернізації. Новозасновані міста Одеса й Херсон стали важливими для товарообігу портами.

Гальмом для становлення товарних відносин був низький рівень розвитку транспорту. В Україні були лише ґрунтові дороги. Проект спорудження залізниці Харків—Феодосія так і залишився проектом через брак коштів. І все-таки найхарактернішою ознакою цього періоду є поглиблення кризи феодально-кріпосницької системи, народження капіталістичних відносин.

Дата	Подія	Зміст
1796 р.	Реформа адміністративного устрою України як частина загальноімперської реформи	У Лівобережній Україні створюється Малоросійська губернія; у Слобожанщині — Слобідсько-Українська; на Правобережжі — Київська, Подільська і Волинська. Катеринославське та Вознесенське намісництва і Таврійську область об'єднано у Новоросійську губернію
1800–1803 рр.	Нова адміністративна реформа	Малоросійська губернія перетворюється на однойменне генерал-губернаторство у складі Чернігівської та Полтавської губерній. Новоросійську губернію знову поділено на три — Катеринославську, Таврійську і Миколаївську (у 1803 р. перейменовану на Херсонську)
1801 р., 12 грудня	Указ Олександра I	Купецтву, міщанам і державним селянам надається право купувати землю, не заселену кріпаками. Це прискорює буржуазний розвиток
1820-ті роки	Поява перших цукроварень	У першій половині ХІХ ст. їх збудовано близько 200; Україна стає основним виробником цукру в імперії
1820–1830 рр.	Криза виробництва	Цукроварні та ґуральні зменшують обсяг виробництва вдвічі

1823 р.	Поява першого пароплава на Дніпрі	Побудовано його в с. Мошни на Київщині
20-ті рр.	Розвиток промисловості в Україні	Кількість промислових підприємств досягає 649. Прискореними темпами розвиваються південні губернії, Лівобережна Україна, дещо повільніше — Правобережжя
30-ті рр.	Заснування перших промислових об'єднань	Створено Малоросійську промислову кампанію по виробництву цукру (1830 р.), пароплавну кампанію (1835р.), що возила камінь на будівництво Київської фортеці. Засновано перше товариство на Слобожанщині для спорудження залізниці (1850 р.)
1837 р.	Черговий етап адміністративної реформи	Повіти поділено на стани, які очолювали поліцейські пристави; наступні ступені — сільські соцькі та десяцькі. Судочинство на Лівобережжі здійснюють повітові дворянські суди, на Правобережжі — земські та підкоморські суди
40-ві рр.	Початок промислового перевороту на Україні	З'являються перші фабрики із застосуванням машин. Створюються перші машинобудівні заводи — у Києві, Луганську, Катеринославі, Ромнах, Кременчуці
1842 р., 2 квітня	Указ Миколи I про зобов'язаних селян	Селянам дозволяється брати землю у користування. Цей указ є свідченням наростання кризи кріпацтва
40-ві рр.	Розвиток торгівлі в Україні	На щорічний київський ярмарок приїздить близько 5 000 купців. Обороти сягає 20 млн крб
1845–1848 рр.	Укази Миколи I щодо селянства	Серед них: юридичне визначення меж покарання селян поміщиками (1845 р.), дозвіл поміщикам відпускати селян на волю без землі (1845 р.), дозвіл селянам викуповувати себе з неволі у випадку продажу маєтку з молотка (1847 р.)
1847–1848 рр.	«Інвентарна реформа» генерал-губернатора Бібікова	Передбачається чітко зафіксувати селянські наділи та повинності, скасувати натуральні податки, визначити кількість панщинних днів, але реформи не вдаються
1858 р., березень — жовтень	Утворення в Україні дворянських комітетів для підготовки скасування кріпацтва	Ще один доказ кризи кріпосницького ладу: дворяни вже згодні відпустити селян на волю, але намагаються віддати їм якнайменшу кількість землі
1858 р.	Зростання кількості підприємств на Україні до 2 473	Фабрично-заводські підприємства становлять уже 15 % загальної кількості. Будуються вони здебільшого у містах, власниками є головним чином купці, міщани, заможні селяни. Крім того, налічується майже 80 000 ремісників
1858 р.	Десята ревізія в Україні	Чисельність населення становить 12,9 млн чоловік, у тому числі в містах — 1 млн 456 тис. Селянський стан складає 80,9 % населення; міські стани (купці, міщани, цехові) — 10,5 %; військові — 4,19 %; дворяни — 2,01 %; духовенство — 0,97 %; різночинці та інші — 1,34 %

ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА

Початок XIX ст. в Європі знаменувався посиленням суперечностей між Францією з одного боку, і Росією, Англією та Пруссією — з другого. У 1804 р. Наполеон проголосив себе імператором. Після поразки російсько-пруських військ у війні 1806–1807 рр. Росія залишилася практично віч-на-віч з наполеонівською Францією. Війна була неминучою. Францію підтримали Пруссія та Австрія. Щоправда, Австрія передала Франції лише корпус у 30 тис. чоловік зі своєї 200-тисячної армії, за що Росія зобов'язувалася не претендувати на Галичину. Україну Наполеон мав намір поділити на три військово-адміністративні провінції — наполеоніди, — які б очолювали його генерали.

До наполеонівської армії вторгнення було включено війська з багатьох країн Європи. Російське військо було поділене на три частини. Перша армія під командуванням Баркляя де Толлі захищала напрям на Петербург, друга армія Багратіона — шлях на Москву; третя армія генерала Тормасова, що дислокувалася на Волині, заступала французам шлях на Київ.

Із початком війни в українського дворянства, колишньої козацької старшини, з'явилися надії на те, що лояльне ставлення до Росії, допомога їй у війні дадуть можливість в разі перемоги поставити питання про відновлення козацьких привілеїв і навіть козацького війська. Саме тому з дозволу Олександра I почалося формування козацьких полків. До них зголосилося близько 20 тис. чоловік. Між іншим, активну участь у формуванні загонів брав видатний український письменник І. Котляревський. Та козацькі полки на фронт так і не потрапили. У боях брало участь лише полтавсько-чернігівське ополчення. В інших губерніях України формування ополчень було заборонено. На ополчення було витрачено величезні кошти — 9 мільйонів карбованців, 13,5 пудів срібла та кілька кілограмів золота.

Але сподівання українців були марними, жодних зрушень в Україні не сталося: козацької автономії не відновлено, кріпацтва не скасовано. Навпаки, зміцнівши після перемоги над Наполеоном, царський уряд посилив репресії в імперії.

Дата	Подія	Зміст
1812 р., 12 червня	Переправа французьких військ через р. Німан	Починається Вітчизняна війна. Армія вторгнення налічує 640 тис. чоловік при 1 372 гарматах. У російській армії — 597 тис. чоловік, із них в Україні — близько 200 тис. У третій армії О. Тормасова, що перекриває шлях на Україну, — 46 тис. чоловік, 168 гармат
1812 р, 30–31 липня	Наступ австрійсько-саксонсько-польських військ на Україну	Після запеклих боїв росіяни відходять за р. Стир, ворог захопив значну частину Волинської губернії
1812 р., ли- пень — сер- пень	Формування українського козацького війська	За ініціативою малоросійського губернатора Лобанова-Ростовського сформовано 15 полків із 20 тис. добровольців. Царський уряд обіцяв козакам звільнення від рекрутчини, повернення до устрою старих часів. На фронт козаки не потрапили. Пільги частково скасовуються в 1834 р.
1812 р., кінець липня	Просування французьких військ на південь	Французька кіннота з'являється на Чернігівщині, виникає загроза для Києва. Київський гарнізон зміцнюється
1812 р., 26 серпня	Бородінська битва	Втрати французів становлять 37 % загальної чисельності армії. Серед інших у битві беруть участь полки, сформовані переважно з українців (Новоросійський, Харківський, Охтирський, Ізюмський, Глухівський, Катеринославський, Малоросійський, Чернігівський, Волинський, Київський, Таврійський та ін.)

1812 р., початок вересня	Наступ 3-ї та Дунайської російських армій	Російські війська захоплюють Волинь
1812 р., 7 жовтня	Наказ Наполеона про відступ з Москви	Цей відступ є початком розгрому французької армії
1812 р., 16 листопада	Переправа французьких військ через р. Березину	Французька армія зазнає величезних втрат, через кордон повертається лише 30 000 чоловік із півмільйонної армії
1812 р., 2 грудня	Звільнення території Російської імперії	Російська армія продовжує бойові дії за кордоном
1813 р., 4–6 жовтня	«Битва народів» під Лейпцигом	Російські, пруські, австрійські та шведські армії протистоять військам Франції, Польщі, Бельгії, Голландії, Італії. У битві бере участь з обох боків понад 500 000 вояків. Наполеонівська армія розгромлена вщент
1814 р., 18 березня	Капітуляція Франції	Наполеон зрікається влади, його засилають на о. Ельба
1814 р., 13 серпня	Наказ Олександра I про розпуск чернігівсько-полтавського ополчення	Селяни, які становили більшість із 20 000 ратників, знову опиняються у кріпацькій неволі
1814 р., вересень — 1815 р., червень	Віденський конгрес	Формується повоєнний устрій Європи, продовжується наступ реакції
1815 р., лютий	Втеча Наполеона з о. Ельба	Бонапарт знову захоплює владу; під його знаменами збирається чимала армія
1815 р., 6 червня	Битва під Ватерлоо	Наполеон зазнає остаточної поразки, після чого засилається на о. Св. Єлени

ДЕКАБРИСТСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ

Характерною ознакою початку ХІХ ст. було пожвавлення суспільно-політичного руху. У Росії це знайшло своє відображення у декабристському русі. Ненависть до кріпосного права стала першопрчиною вільнодумства серед передових дворян. Закордонний похід російської армії, знайомство з надбаннями західноєвропейської суспільної думки підштовхнули їх до рішучих кроків. Великий вплив мали також повстання і революції в Іспанії, Італії та Португалії, де було прийнято конституції. Дедалі більшої сили набувала ідея військового перевороту, обмеження чи навіть повалення самодержавства.

Перші таємні організації — «Союз порятунку» (1816 р.), а згодом «Союз благоденства» (1818 р.) — виникли у Петербурзі, але вони проіснували недовго. Таємні організації налагоджували зв'язки, поширювали свої ідеї і в Україні — передусім серед офіцерів, які перебували тут на службі. Центром таємної організації в Україні був Тульчин, де містився штаб армії. Зустрічі відбувалися також у Кам'янці (маєтку Давидових) і Києві. У березні 1821 р. у Тульчині виникло «Південне товариство», до складу якого увійшли П. Пестель, О. Юшневський, П. Аврамов, М. Басаргін, О. Барятинський та багато інших. Протягом 1822–1825 рр. у Києві відбулися чотири з'їзди провідних діячів Південного товариства. Після утворення в 1822 р. «Північного товариства» в Петербурзі розпочалася спільна робота обох організацій. Програма Південного товариства, яку писав Павло Пестель, — «Руська правда» — була радикальнішою, ніж північна «Конституція» Микити Муравйова.

Поряд із Південним товариством в Україні існувало ще декілька таємних товариств. Це, зокрема, «Польське патріотичне товариство» — організація дворян-поляків, яка ставила за мету відновлення незалежності Польщі. Вони уклали з Південним товариством угоду про спільні дії, проте

на практиці її не було реалізовано. Тісні зв'язки Південне товариство мало також із «Товариством об'єднаних слов'ян». До роботи активно включилися І. Горбачевський, І. Сухинов, Я. Драгоманов та ін. Але змовники практично ігнорували національне питання.

Збройний виступ Південного товариства готувався паралельно з повстанням у Петербурзі. Але вже напередодні 14 грудня був заарештований П. Пестель, а 28 грудня 1825 р. — брати Муравйови-Апостоли. Саме їхній арешт став поштовхом до повстання Чернігівського полку, але чернігівців було розбито 3 січня 1826 р.

Повстання декабристів було першою спробою повалити царат, скасувати кріпосне право. Проте декабристи як у Петербурзі, так і в Україні, не мали зв'язку із широкими верствами населення, покладалися лише на власні сили, тому і зазнали поразки.

Дата	Подія	Зміст
1816 р., 9 лютого	Створення «Союзу порятунку» в Петербурзі	«Союз» стає однією з перших таємних організацій у Росії. Серед засновників — О. Муравйов, С. Трубецькой, брати М. та С. Муравйови-Апостоли. Глибокі суперечності між радикальними і поміркованими членами призвели до розпаду «Союзу» в 1817 році
1818 р.	Заснування у Полтаві масонської ложі «Любов до істини»	Серед членів ложі — Іван Котляревський. Один з учасників — В. Лукашевич — намагається створити «Малоросійське товариство», метою якого було б відокремлення України від Росії
1818 р., початок	Створення «Союзу благоденства»	Організаторами є О. Муравйов, С. Трубецькой, П. Колошин. Передбачається діяти у чотирьох напрямках: людяність, освіта, правосуддя, громадське господарство. Союз розпався у 1821 р.
1819–1820 рр.	Створення управ «Союзу благоденства» в Україні	Управу в Тульчині очолює П. Пестель; у Полтаві формування управи доручено М. Новикову; на чолі київської групи членів «Союзу» стає М. Орлов
1820 р., серпень	Поїздка Микити Муравйова і Михайла Луніна в Тульчин	Павло Пестель знайомить їх зі своїм конституційним проектом
1821 р., березень	Створення в Тульчині «Південного товариства»	Серед фундаторів — П. Пестель, О. Юшневський, П. Аврамов. Обирається керівництво — Директорія — у складі П. Пестеля, О. Юшневського, М. Муравйова. Створюються Васильківська і Кам'янська управи та Кишинівська група. У 1825 р. товариство налічує близько 160 членів
1822р., осінь	Створення у Петербурзі «Північного товариства»	Організатори — М. Муравйов, Є. Оболенський, М. Лунін та інші
1822–1825 рр.	З'їзди членів Південного товариства	За цей час проведено чотири з'їзди
1823 р.	Створення у Новограді-Волинському «Товариства об'єднаних слов'ян»	Засноване офіцерами братами Борисовими. Основне завдання — скасування кріпацтва, об'єднання слов'янських народів у федерацію. У вересні 1825 р. входить до складу Південного товариства
1823 р.	Встановлення зв'язків між Південним товариством і «Польським патріотичним товариством»	«Польське патріотичне товариство» засноване у 1821 р. Основна мета — відновлення незалежності Польщі та проведення соціальних реформ

1824 р.	Прийняття Південним товариством «Руської правди», П. Пестеля	Передбачається встановлення республіки, скасування кріпацтва і станових привілеїв. Селяни стають особисто вільними, їм надається земля. Усі народи Росії «зливаються» в єдиній централізованій державі
1829 р.	«Конституція» Микити Муравйова	Запропоновано конституційну монархію, надання селянам особистої свободи, але без землі. В Україні передбачається створити дві «держави» на правах автономій — Українську (столиця Харків) і Чорноморську зі столицею у Києві
1825 р., 19 листопада	Смерть Олександра I	Присяга новому цареві, що має відбутися не вдовзі, стає приводом для виступу; підготовка до повстання прискорюється
1825 р., 14 грудня	Виступ декабристів на Сенатській площі у Петербурзі	30 офіцерів вивели на площу близько 3 тис. солдатів і матросів. Повстання було жорстоко придушене
1825 р., 29 грудня	Початок повстання Чернігівського полку	Повстанці захоплюють Васильків
1826 р., 1–3 січня	Похід повсталих військ на Триліси	У бою повсталі чернігівці зазнають поразки від регулярних військ, всіх повстанців було заарештовано
1826 р., 13 липня	Вирок у справі декабристів	Страчено Кіндрата Рилєєва, Павла Пестеля, Сергія Муравйова-Апостола, Михайла Бестужева-Рюміна, Павла Каховського. Серед засуджених до каторги — 16 офіцерів, які брали участь у повстанні Чернігівського полку

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ САМОСВІДОМОСТІ. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Репресивна політика царського уряду була спрямована на придушення найменших проявів невдоволення українців. Тому політичне життя в Україні розвивалося дуже повільно.

Одним з перших політизованих рухів, до яких була причетна українська інтелігенція, можна вважати масонство. В Україні перші масонські ложі було створено в Полтаві («Любов до істини») і Києві («З'єднаних слов'ян»). Членом полтавської ложі був видатний письменник Іван Котляревський, автор знаменитої «Енеїди». У цій ложі висловлювалася ідея відокремлення України від Росії, яку пропагував В. Лукашевич.

Під безпосереднім впливом повстання декабристів в Україні організовувалися таємні гуртки (зокрема, в Харківському університеті, Ніжинській гімназії вищих наук). Члени гуртків захоплювалися ідеями європейського просвітництва, пропагували необхідність скасування кріпацтва. Водночас у Правобережній Україні та в Одесі виникли польські таємні організації. Вони готували збройне повстання з метою об'єднання та відновлення розчленованої Польщі. Але польське повстання 1830–1831 рр., як і виступ декабристів, не знайшло підтримки в Україні, оскільки селянство (а це було 90 % населення) вважало його «панським», поміщицьким.

Одним з перших українських пропагандистів демократичних ідей став колишній кріпак С. Олійничук. Він був учителем, вивчав народний побут, звичаї, змальовував у своїх творах жахливе життя кріпаків. Заарештований, він був кинутий до Шлісельбурзької фортеці, де й помер.

Перша українська таємна організація виникла в Києві. Це «Кирило-Мефодіївське товариство», засновниками якого були представники молоді української інтелігенції — чиновник Микола

Гулак, учитель Микола Костомаров, студент Василь Білозерський. Згодом до товариства вступив Тарас Шевченко. Основний програмний документ кирило-мефодіївців — «Книгу буття українського народу, або Закон Божий» — склав М. Костомаров. У ньому висувалася ідея об'єднання слов'янських народів, вимагалось скасувати кріпацтво, деспотизм, національне гноблення. Члени товариства відводили Україні месіанську роль у визвольній боротьбі слов'янських народів. Це товариство перше порушило в повному обсязі питання про відновлення української самостійності, визнаючи при цьому необхідність спиратися на широкі верстви населення у виборюванні свободи України. За доносом провокатора членів товариства було заарештовано й засуджено до заслання; Т. Шевченка було віддано в солдати.

Таким чином, у першій половині XIX ст. в політичному й національному житті України відбуваються такі процеси: по-перше, виникають російські таємні організації, що ставлять собі за мету боротьбу з самодержавством; по-друге, українська інтелігенція, що народжується, починає усвідомлювати необхідність згуртування сил у рішучій боротьбі проти соціального й національного гноблення. Однак відсутність єдності та репресії стримують цей рух.

Дата	Подія	Зміст
1802–1804 рр.	Селянські заворушення в Україні	Придушено виступи селян на Херсонщині, Київщині та Поділлі
1819 р., 29 червня — 3 липня	Повстання у військовому поселенні в Чугуєві	Повстання проти військової муштри та нововведень міністра Аракчеєва було придушено, заарештовано 1104 учасників, більшість яких заслано до Сибіру
1826 р., початок	Заснування політичного гуртка у Харківському університеті	Організують його В. Розаліон-Сошальський і П. Балабуха. Близько 20 чоловік поширюють заборонені твори, пишуть памфлети. На початку 1827 року гурток розгромлено, студентів заарештовано
1827 р.	Пропаганда у Ніжинській гімназії вищих наук демократичних ідей і творів	Цим займаються прогресивні викладачі М. Білоусов, К. Шапалинський, Ф. Зінгер та інші, яким близькі ідеї декабристів. У 1830 р. професорів засуджено до заслання
1830–1831 рр.	Польське повстання проти царату	Українське селянство не співчуває і не підтримує повстанців: Полтавська та Чернігівська губернії формують вісім козацьких полків для придушення повстання, сподіваючись дістати за це дозвіл на відновлення козацького устрою в Україні
30-ті рр.	Поява офіційної теорії народності в Росії.	Автор теорії — міністр освіти С. Уваров — проголошує: російський народ стоїть на засадах православ'я, самодержавства, народності
30-ті рр.	Боротьба західників і слов'янофілів	Ліберальна течія західників орієнтується на країни Європи, вони твердять, що Росія та Україна мусять іти тим самим шляхом. Слов'янофіли пропагують специфічний для Росії (тобто для всіх східних слов'ян) історичний шлях
1835 р., лютий	Створення у Кракові організації «Співдружність польського народу»	Організація на чолі з Ш. Конарським поширює свій вплив на Волинь, Поділля і Київщину. Мета боротьби — повалення деспотизму і проведення внутрішніх реформ
1838 р.	Розгром «Співдружності польського народу»	По Київській, Волинській і Подільській губерніях заарештовано 146 осіб, Конарського розстріляно

1838–1852 рр.	Бібіков — генерал-губернатор Південно-Західного краю	Посилує репресії проти таємних гуртків, скасовує привілеї польської шляхти, активізує процес русифікації України
1840-ві рр.	Становлення революційно-демократичного напрямку в Росії	Цьому сприяє діяльність О. Герцена, В. Боньського, петрашевців
1846 р.	Утворення «Кирило-Мефодіївського товариства» у Києві	Засновують його М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський. Основні документи товариства — це «Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія», «Книга буття українського народу» та установча «Записка», складена В. Білозерським. Члени товариства прагнуть створити об'єднання слов'янських держав на засадах рівності та свободи, вимагають скасування кріпацтва, відходу від абсолютизму. Це перша політична організація української інтелігенції
1846 р., квітень	Вступ Т. Г. Шевченка до «Кирило-Мефодіївського товариства»	Він відстоює у товаристві самостійні радикальні погляди
1847 р., березень	Арешт членів «Кирило-Мефодіївського товариства»	Т. Г. Шевченка віддано у солдати, М. Гулак і М. Костомаров ув'язнені, пізніше заслані. Інших членів товариства також відправлено в заслання
1848–1849 рр.	Буржуазно-демократичні революції в Західній і Центральній Європі	Пожвавлюється суспільне життя української інтелігенції, з'являється і поширюється заборонена література
1848 р.	Селянські заворушення в Правобережній Україні	Протягом року відбувається близько 330 виступів селян, скерованих проти феодалного гноблення. Всі вони жорстоко придушені урядом
кінець 40-х рр.	Діяльність С. Олійничука в Україні	Займається антикріпосницькою пропагандою, пише твір «Історична розповідь природних або корінних жителів Малоросії Задніпровської, тобто Київської, Кам'янець-Подільської і Житомир-Волинської губерній про своє життя і буття». Помер у тюрмі в 1852 р.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.)

Поділ історії XIX ст. на дві половини — досить умовний: межею тут можна вважати скасування кріпацтва у 1861 р. Взагалі, реформи 60-х років були стрижнем розвитку цього періоду. Попри всю їхню непослідовність й суперечливість вони створили умови для розвитку капіталістичних відносин в Україні.

У сільському господарстві відбувався поступовий перехід від станового землеволодіння капіталістичної земельної власності. Більшу частину земель, які продавали дворяни, купували селяни. У пореформений час селянське землеволодіння збільшилося майже в 4 рази. Швидкими темпами йшов продаж дворянських земель у Південній Україні. Найменших втрат зазнали поміщики Правобережжя, які переважно перейшли до нового капіталістичного землеробства, інтенсивно розвиваючи цукрову промисловість. Капіталістичні відносини активно руйнували

такі феодальні форми землеволодіння, як дворянські латифундії, казенні та монастирські маєтки, знищували середньовічне селянське землеволодіння. Визначальним елементом сільського господарства було поширення дрібнотоварного господарювання. Але в Правобережній Україні та в деяких районах Лівобережжя ще існували залишки феодальних відносин, які загострювали соціальні суперечності.

Розвивався також промисловий капіталізм, спираючись на реформи середини XIX ст. Процес буржуазної модернізації сформував в Україні два промислових райони. Важка промисловість була зосереджена головним чином у Катеринославській губернії і великих містах — Харкові, Миколаєві, Одесі. Великий вплив тут мали іноземні підприємці. Правобережжя (Київська, Подільська і Волинська губернії) було центром цукрово-гуральної промисловості. Поряд із найновішими формами організації промисловості залишалася значна кількість мануфактур і дрібних кустарних промислів.

Безпосередній вплив на розвиток продуктивних сил мав транспорт, передусім залізничний. Бурхливе будівництво залізниць можна поділити на два етапи: 1866–1879 рр. (прокладено близько 5 тис. км) і з другої половини 90-х (прокладено понад 20 тис. км).

Капіталістичні відносини в Україні ще не стали пануючими, і багатоукладний характер господарства загострював суперечності в суспільстві.

Дата	Подія	Зміст
1861 р., 19 лютого	Затвердження Олександром II Маніфесту та «Загального положення про селян, звільнених від кріпосної залежності»	Селянам надається особиста свобода з можливістю викупити землю у поміщика; доки селянин не переходить на викуп, він має одробляти панщину чи сплачувати оброк. Починається швидкий розвиток капіталізму при одночасному збереженні у сільському господарстві напівфеодальних відносин
1863 р., 30 липня	Наступний етап селянської реформи на Правобережній Україні	Царський указ змушує селян-кріпаків переходити на обов'язковий викуп, розмір якого знижується на 20 %
1866–1879 рр.	Активне будівництво залізниць в Україні	Прокладено понад 4,5 тис. верст (перша залізниця в Україні — від Одеси до Балти на Вінниччині)
Кінець 60-х рр.	Підприємницька «лихоманка» у Донбасі	Видобуток вугілля зростає у 2,5 рази, на Донбас переселяється велика кількість заробітчан. Швидко зростає м. Юзівка (Донецьк)
Кінець 60-х рр.	Початок швидкого розвитку металургійної промисловості	Ще в 1867 р. в Україні виплавляється лише 0,3 % загальноросійського виробу чавуну, а на Уралі — 65,4 %, а через 30 років Україна дає вже 40,7 % проти уральських 35,8 %
Кінець 60-х рр.	Набуття капіталізмом в Україні сталих форм	Вже у 1869 р. налічувалося 3 712 промислових підприємств і кустарно-ремісничих закладів (у 1900 р. — 5 301)
1873–1876 рр.	Промислова криза	Скорочується промислове виробництво, зростає безробіття
1881–1882 рр.	Друга промислова криза	Спад виробництва і прибутків підштовхує підприємців до об'єднання
1881 р., 28 грудня	Прийняття закону про обов'язковий викуп селян	Закон є свідченням незавершеності аграрної реформи. Селянам дозволяється замість викупу переселятися у східні райони імперії
1882 р.	Створення фабричної інспекції	Завдання інспекції — здійснювати нагляд за виконанням фабричного законодавства

80-ті рр.	Швидкий розвиток машинобудівної промисловості.	У 1884 р. в Україні налічується 75 машинобудівельних заводів — переважно у південно-східному регіоні
1887 р., квітень	З'їзд власників цукрових заводів у Києві	Створюється синдикат цукрозаводчиків: серед найвпливовіших членів — Бобринські, Браницькі, Терещенки
1887 р., грудень	Створення Південноросійського металургійного товариства	Товариство, засноване в Катеринославі, має загальний капітал 5 млн крб
1893–1899 рр.	Промислове піднесення	В Україні остаточно формуються основні промислові райони — Донецько-Криворізький і Південно-Західний
1895–1897 рр.	Перехід Південно-Західних залізниць у державну власність	Націоналізація залізниць виявляє специфічну рису розвитку Росії — активне втручання держави в економічні відносини
1897 р., червень	Прийняття закону про скорочення робочого дня	Робочий день обмежується 11,5 годинами, з обов'язковим наданням робітникам вихідних і святкових днів
1899 р., літо	Створення Кримсько-донецького товариства вугільної та гірничої промисловості	Формуються монополні об'єднання промисловців, що свідчить про встановлення капіталістичних відносин
1900–1903 рр.	Економічна криза у Росії	Криза, що розпочалася в Європі, починається й у Росії; тривалий спад позначається на всіх галузях народного господарства України
1901 р.	Створення синдикату «Продпаровоз».	Синдикат паровозобудівників є першою ластівкою монополістичних форм розвитку капіталізму в Україні
1902 р., липень	Створення синдикату «Продамет».	До монополістичної форми об'єднання вдаються і південні металургійні заводи
1903 р., квітень	Створення товариства взаємного кредиту гірничих підприємців Півдня Росії	Прояв рис монополістичного капіталізму в народному господарстві України: промислові монополії переплітаються з фінансовими структурами
1904 р., травень	Створення синдикату «Продвугілля»	Продовжується монополізація промисловості; проте економіка України залишається багатокладною: їй притаманні як найновіші форми організації, так і патріархальні. На цьому ґрунті загострюються соціально-економічні суперечності
1904 р.	Прийняття нового закону про переселення селян у східні райони Росії	За два роки до столипінської аграрної реформи з України виїхало до Сибіру і Далекого Сходу близько 100 тис. чоловік

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Друга половина ХІХ — початок ХХ ст. — це один із найважливіших періодів у політичній історії України. Саме в цей час закладалися наріжні камені політичної структури українського суспільства, кристалізувалися і консолідувалися суспільні течії та рухи. Цей період можна поділити на два етапи: 60–90-ті роки, коли існували розрізнені Таємні організації та гуртки, і початок ХХ ст., коли політичне життя підіймається на вищий рівень і в Україні виникають політичні партії.

Важливим фактором впливу на розвиток політичної системи в Україні була національна структура суспільства, що склалася наприкінці ХІХ ст. Швидкий розвиток промисловості зумовив значний приплив населення з центральної Росії. За рахунок прийшлих робітників, купців, підприємців бурхливо зростало населення таких міст, як Катеринослав, Миколаїв, Харків, Київ, Одеса та ін. Внаслідок цього у великих містах України переважало російське населення. У Миколаєві, приміром, росіян було 66,3 %, а українців — 7,6 %; у Харкові — відповідно 62,8 % і 26 %; у Києві — 54,5 % і 21 %. Валувський та Емський укази про заборону використовувати українську мову сприяли тому, громадські організації, які створювалися, були переважно російськими за складом. Це стосується народницьких гуртків і ліберального руху, який спирався на земства. Усі вони в тій чи іншій формі боролися проти царату, за встановлення в Росії демократичного ладу. Проте національні інтереси українського народу до їхнього поля зору не потрапляли.

Майже від початку свого існування значний вплив в Україні мали три загальноросійські партії — РСДРП, Бунд і есери. Соціал-демократи спиралися на робітників великих міст. Популярність і вплив Бунду зумовлені були тим, що майже вся Україна належала до смуги єврейської осілості. Есери приваблювали широкий загальний молоді рішучими діями. На перший план вони висували вимоги розв'язання соціальних проблем, у тому числі наділення селян землею.

Розвиток українського громадського руху йшов важкими й суперечливими шляхами. Спочатку центр суспільного життя перемістився до Петербурга, де колишні кирилломефодіївці зібралися після заслання й утворили товариство «Основа». Великий вплив на розвиток політичної думки мала діяльність Михайла Драгоманова і київської «Громади». Після Емського указу 1876 р. і наступного виїзду Драгоманова за кордон політичне життя в Україні занепало. Більшість «громадівців» на чолі з В. Антоновичем пропагувала відмову від політичної діяльності і зосередженість виключно на культурно-освітній роботі. Лише в 1900 р. на сході України виникла перша українська політична партія.

Революційна українська партія (РУП) як політична організація намагалася поєднати розв'язання соціальних і національних питань. Осередки РУП існували в декількох містах України. Але вплив її послаблювався теоретичними розбіжностями в керівництві партії, що згодом призвело до розколу. У центрі дискусії опинилися шляхи вирішення національного питання і пов'язане з цим ставлення до інших соціал-демократичних організацій, головним чином до РСДРП і Бунду. Майже водночас виникло ще кілька невеликих за чисельністю українських партій.

Таким чином, у другій половині ХІХ ст. в Україні формуються політичні партії як найвищі форми політичного руху; відбувається процес усвідомлення цілей і методів боротьби всіма суспільно-політичними течіями; національний рух підіймається на вищий щабель.

Дата	Подія	Зміст
1853–1856 рр.	Кримська війна	Росія домагається від Туреччини відновлення привілеїв православного духовенства у Палестині, укладення конвенції, за якою цар став би покровителем усіх православних народів Османської імперії. Приводом для початку війни є зайняття російськими військами «православних» васальних територій Туреччини — Молдавії та Валахії

1856 р., 18 березня	Паризький мирний трактат	Росія вимушена згодитися на нейтралізацію Чорного моря, що підринає її позиції на Балканах і Близькому Сході
Кінець 50-х років	Пожвавлення українського суспільно-політичного життя в Петербурзі	Колишні члени «Кирило-Мефодіївського братства» — Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський — після заслання працюють у Петербурзі. Там було засновано українську друкарню
1858 р.	Перша поїздка Пантелеймона Куліша до Львова	Налагоджуються зв'язки між діячами сходу і заходу України, закладаються підвалини їх спільної праці
1861–1862 рр.	Видання у Петербурзі журналу «Основа»	У суспільно-політичному і літературно-мистецькому журналі, який редагують Білозерський, Костомаров і Куліш, беруть участь також Шевченко, Марко Вовчок та інші. Увага звертається передусім на актуальні питання культурно-освітньої роботи. У цьому відмінність «Основи» від широких політичних планів «Кирило-Мефодіївського братства»
1861 р., 28 лютого	Похорон Т. Г. Шевченка у Петербурзі	У похороні беруть участь М. Костомаров, П. Куліш, Ф. Достоевський, М. Лесков, М. Чернишевський та інші видатні культурні та політичні діячі. Панахида переростає в акцію вшанування української культури, що викликає дуже негативну реакцію офіційних кіл
1861–1862 рр.	Створення «Громад» в Україні	«Громади» з'являються у Чернігові, Києві, Харкові, Полтаві та інших містах. У них активно діють Л. Глібов, Б. Грінченко, В. Антонович, О. Левицький та ін. Основною метою «громадівці» вважають культурницьку, освітню роботу, демонстративно відмежовуючись від політики. Проте «Громади» відіграють велику роль у піднесенні українського національного руху
1863 р., січень — 1864 р., квітень	Польське повстання проти гноблення царату	Повстання поширюється на Литву, Західну Білорусію, Правобережну Україну, але українське селянство повсталих не підтримує
1863 р., 18 липня	Циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва	Забороняється друкувати українською мовою підручники, науково-популярні та релігійні видання і викладати українською мовою у школах, оскільки «никакого малоросійського язика не было, нет и быть не может»
1864 р., січень	Земська реформа	Створюються земські зібрання (збираються раз на рік) і постійно діючі земські управи. Управи мають під наглядом губернатора відати місцевими справами: торгівлею, комунікаціями, освітою, охороною здоров'я, соціальною опікою тощо. На Лівобережжі та на півдні України створено 9 губернських і близько 60 повітових земств. У Правобережній Україні земства не утворюються
1864 р., листопад	Судова реформа	Найпослідовніша з демократичних реформ 60-х рр. запроваджує суд присяжних (останніх обирали, як правило, із заможних верств). Окружні суди об'єднуються в судову палату (в Україні таких палат створено три — Київська, Харківська й Одеська). Передбачається змагальність суду, участь у ньому прокурора й адвоката
1870 р.	Міська реформа	В усіх містах України створюються міські думи, підпорядковані губернаторові, вибори до них проводяться з урахуванням майнового цензу. Дума обирає міську управу, яка займається благоустроєм міста, промисловістю, торгівлею та іншими господарськими питаннями

1871–1873 рр.	Створення й діяльність народницьких гуртків в Україні	Філії петербурзького центрального гуртка, який очолює М. Чайковський, виникають у Києві, Одесі, Херсоні. Серед активних діячів — П. Аксельрод, Н. Левенталь (Київ), А. Желябов, Ф. Волховський (Одеса)
1871 р.	Початок поширення ідей марксизму в Україні	Публікується праця приват-доцента Київського університету М. Зібера «Теорія цінності та капіталу Д. Рікардо», де викладаються засади економічної теорії К. Маркса
1874 р., літо	«Ходіння в народ» народників	«Ходіння у народ» охоплює 37 губерній імперії, в тому числі всі 9 українських губерній. Бажаних наслідків «ходіння» не дає, що викликає кризу народницької пропагандистської ідеології, сповзання народництва до терору
1875 р., травень	Створення в Одесі «Південноросійського союзу робітників» на чолі з Є. Заславським	«Союз», у сфері впливу якого перебуває близько 260 чоловік, приймає деякі положення документів I Інтернаціоналу — революційний переворот, скинення ярма капіталістів та ін., — обирає керівний орган — «Збори депутатів». Організацію розгромлено у грудні 1875 р.
1876 р., 18 травня	Емський указ Олександра II	Забороняється друкувати українською мовою будь-які оригінальні твори та переклади (за винятком історичних документів і белетристики), забороняються сценічні вистави, читання лекцій і ввезення з-за кордону українських видань
1876 р.	Виїзд М. Драгоманова за кордон	Зважаючи на наслідки Емського указу, Драгоманов виїжджає спершу до Австрії, згодом до Швейцарії. Вирішено відкрити за кордоном українське видавництво для пропагування в Європі ідеї відродження України. У Женеві видається збірник «Громада»
1878–1879 рр.	Наради і з'їзди земських діячів	Проводяться з ініціативи земців Чернігівської губернії; в Україні зароджується ліберальний рух
1881 р., 1 березня	Вбивство народовольцями Олександра II	Із початком царювання Олександра III (1881–1894 рр.) у Росії розпочинається наступ реакції
1881 р., жовтень	«Роз'яснення міністерства внутрішніх справ щодо Емського указу 1876 р.»	Зроблено деякі поступки щодо вживання української мови. З дозволу генерал-губернатора можуть відбуватися українські театральні вистави, хоча створення українських театрів і труп заборонено
1882 р.	Заснування журналу «Киевская старина»	У журналі, який має протидіяти русифікації (зокрема, публікувати матеріали з української історії), працюють В. Антонович, Д. Баталій, П. Єфименко, М. Костомаров та інші
80-ті рр.	Діяльність народницьких гуртків в Україні	У 1885 р. в Катеринославі відбувається обласний з'їзд народницьких гуртків; робляться спроби об'єднати групи народовольців Росії та України. Але практично всі гуртки розгромлено
1885–1891 рр.	Поширення страйкового руху в Україні	Відбувається близько 70 страйків, в яких бере участь 20 тис. робітників
1886–1889 рр.	Поширення селянського руху в Україні	Відбувається близько 170 виступів селян, головною вимогою яких є розв'язання земельного питання
Кінець 80-х рр.	Створення марксистських гуртків в Україні	Гуртки з'являються в Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі. Серед провідних діячів — Ю. Мельников, П. Запорожець, А. Луначарський, П. Точиський

1891 р.	Утворення «Братства Тарасівців»	Група студентів на чолі з В. Боровиком, І. Липою збирається на Шевченковій могилі та створює нелегальну політичну українську організацію; за мету вони ставлять здобуття Україною самостійності
1894 р.	Смерть Олександра III	Царем стає Микола II (1894–1917) — останній із династії Романових
1897 р.	Заснування «Загальної Української Організації»	З ініціативи В. Антоновича й О. Кониського об'єднуються громади з 20 міст України з метою культурно-освітньої роботи, поширення відомостей з української історії, піднесення національної свідомості. Створюється видавництво «Вік»
1897 р.	Створення української соціал-демократичної групи у Києві	Засновують її І. Стешенко, Л. Українка, М. Коцюбинський. Група активно працює в останні роки XIX — на початку XX ст. Видає брошури «Програма групи», «Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства», «Царі, пани та люди» та ін.
1897 р.	Створення «Союзів боротьби за визволення робітничого класу»	«Союзи» виникають у Києві, Катеринославі зусиллями російських соціал-демократів, яким заборонено мешкати «у столицях»
1897 р., вересень	I з'їзд Бунду в м. Вільно	Бунд (Загальний Єврейський робітничий союз в Росії та Польщі) набуває великого впливу в Україні, бо саме тут, у «смугі осілості», зосереджена більшість єврейського робітничого класу. Організація Бунд ставить за мету повалення самодержавства, встановлення демократичної республіки
1898 р., 1–3 березня	I з'їзд РСДРП у м. Мінську	Проголошено створення Російської соціал-демократичної робітничої партії. Після з'їзду ухвалено «Маніфест РСДРП», написаний Петром Струве. Протягом 1898–1901 рр. соціал-демократичні гуртки у деяких містах України перетворюються на комітети РСДРП
1900 р., 29 січня	Утворення у Харкові Революційної української партії (РУП)	Діячі студентських громад Д. Антонович, М. Русов та інші створюють першу політичну партію в «російській» Україні. Спочатку вони орієнтуються на програмну брошуру М. Міхновського «Самостійна Україна», але з 1903 р. переходять на засади Erfurtської програми західноєвропейських соціал-демократів, вимагають національно-культурної автономії в межах єдиної Російської держави
1900 р.	Видання у Львові брошури М. Міхновського «Самостійна Україна»	В основу покладено промову автора на Шевченківських святах у Харкові та Полтаві у березні 1900 р. Головною метою проголошується створення будь-якою ціною самостійної України «від Карпат аж до Кавказу»
1902 р.	I з'їзд РУП у Києві	Обирається ЦК у складі Д. Антоновича, Є. Голіцинського, В. Козиненка
1902 р.	Утворення партії соціалістів-революціонерів (есерів)	Дуже впливова в Україні загальноросійська партія. Визнає як пропагандистські, так і терористичні засоби боротьби. Обстоює інтереси селянства, через що згодом стає найпоширенішою селянською партією
1902 р., грудень	Утворення Української народної партії (УНП)	Головний програмний документ партії, заснованої М. Міхновським, — «10 заповідей», серед яких проголошення самостійної демократичної республіки і гасло «Україна для українців» — український народ має право бути господарем на власній землі. До керівного складу входять М. і С. Шемети, О. і С. Макаренки, О. Степаненко та ін. Занепадає у 1907 р.

1903 р., 1 липня — 14 серпня	Загальний страйк на півдні Росії	У страйку беруть участь робітники Києва, Катеринослава, Одеси, Миколаєва та інших міст України
1903 р., 17 липня — 10 серпня	II з'їзд РСДРП	Засідання відбуваються спочатку в Брюсселі, відтак — у Лондоні. Прийнято програму і статут РСДРП. З питання виборів, до редакції центрального органу — газети «Іскра» — відбувається розкол на більшовиків і меншовиків
1903 р.	Вихід Української соціалістичної партії з РУП	Ініціює розкол лідер УСП Б. Ярошевський у зв'язку з розходженням у поглядах на національне питання і форми пропаганди. Відокремившись, УСП поступово зникає з політичної арени
1904 р., 27 січня — 1905 р., серпень	Російсько-японська війна	За допомогою війни уряд намагається відвести увагу суспільства від соціально-економічних проблем і водночас придушити революційний рух. Але нищівна поразка Росії має протилежні наслідки — саме війна стає однією з найголовніших причин революції 1905–1907 рр.
1904 р., середина	Створення в Києві Української демократичної партії (УДП)	УДП, заснована О. Лотоцьким і Є. Чикаленком, проголошує у своїй програмі скасування абсолютизму, побудову конституційного ладу, автономію України з власним сеймом, вільне функціонування української мови
1904 р., кінець	Розкол УДП, створення Української радикальної партії	Від УДП відходить група діячів на чолі з С. Єфремовим і Б. Грінченком, які виступають за соціалістичне перетворення майбутньої України і федеративні відносини її з Росією
1904 р., грудень	Спроба скликати у Львові II з'їзд РУП	РУП розколюється в питаннях ставлення до російської соціал-демократії та майбутніх відносин із Росією
1905 р., 12 січня	Заснування Української соціал-демократичної спілки («Спілка»)	Організацію створює частина діячів РУП на чолі з М. Меленевським, яка виступає за входження «Спілки» до РСДРП на правах автономії

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ СТ.

Закарпаття лишалося в складі Угорщини і поділялося на 4 «комітати» (області). Галичину разом із частиною польських земель було виділено в окремий коронний край «Королівство Галиції і Лодомерії», з центром у Львові. Східна українська частина краю поділялася на 12 округів. До 1849 р. до складу Галичини на правах окремого округу входила Буковина (адміністративний центр — Чернівці), згодом її було виділено в окрему провінцію.

У суспільному житті чільне місце посідала польська шляхта. Лише в 1930–40-х рр. у Галичині спостерігається пожвавлення серед української молоді. Важливу роль у цьому відіграв гурток «Руська трійця», заснований у Львові. Значний вплив на перебіг подій у західноукраїнських землях мала революція 1848 р. Все гучніше лунали заклики до крайової автономії. Для обстоювання своїх прав галицька інтелігенція створила політичну організацію — Головну Руську Раду. Своїм головним завданням Рада вважала поділ Галичини на польську й українську частини. Були організовані загони української національної гвардії. Завдяки Головній Руській Раді на виборах до австрійського парламенту українське населення Галичини здобуло 39 депутатських місць.

Після конституційних реформ 1860 р. в Австро-Угорщині український суспільно-політичний рух набуває більшого розмаху — щоправда, передусім у рішучій боротьбі проти колонізації. Цього часу в політичному житті намітилися дві течії — «консерватори» і «народовці». Рух «консерваторів» невдовзі розколовся: частина їх шукала порозуміння з поляками, а більшість — так звані «москвофіли» — орієнтувалася на Росію; тим часом «народовці», здебільшого молода інтелігенція,

виступали за активні форми пробудження національної свідомості. Так, у Львові було створено клуб «Руська бесіда», в 1873 р. за допомогою меценатів із Наддніпрянщини організовано Товариство ім. Т. Шевченка.

Поступово суперечності між «москвофілами» — консерваторами і радикальними «народовцями» загострювалися. «Москвофіли» прагнули до повного злиття українців Галичини з росіянами. Їх друкованим органом була газета «Слово». Для «народовців» велике значення мали зв'язки з діячами національного руху Наддніпрянської України. Розрив стався у 1885 р., коли «народовці» заснували політичну організацію «Народна Рада» і стали проводити незалежну політику. Головними їхніми гаслами були: народність, лібералізм, демократія, федералізм. Суспільно-політичний рух у Західній Україні поступово набирив сили.

Дата	Подія	Зміст
1808 р.	Відновлення Галицької митрополії	Духовенство — консолідована верства суспільства з давніми традиціями — набуває ще більшого впливу
1810–1825 рр.	Рух опришків у Східній Галичині	Невеличкі загони, очолювані ватажками Ю. Омелюком, Д. Марусяком, М. Штолюком, роблять напади на багатіїв
1830-ті рр.	Діяльність у Львові «Руської трійці»	Вихованці львівської духовної семінарії М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич ставлять собі завдання працювати на користь народу, будити його свідомість, розвивати українську культуру; сповідують слов'янофільства. Гурток відіграв свою роль, незважаючи на його нечисленність
1833 р.	Утворення у Львові таємного «Союзу друзів народу»	Осередок «Товариства польських карбонаріїв» ставить за мету повалення монархії, утворення федеративної буржуазно-демократичної республіки. За національним складом переважно польський, але до нього входять теж 12 українців
1848 р.	Буржуазно-демократична революція в Австрійській монархії	Відбуваються політичні зрушення у Східній Галичині
1848 р., 13 квітня	Створення «Центральної ради народової»	Польська шляхетсько-духовна організація спираючись на створену польську національну гвардію, намагається перетворити Галичину на польську провінцію
1848 р., 2 травня	Створення у Львові «Головної Руської Ради»	Програма першої української політичної організації містить такі вимоги: ліквідація феодальних пережитків, свобода промислової діяльності та торгівлі, скасування соціальної нерівності, вільний національний розвиток українського народу. Передбачається також поділ Галичини на дві частини — польську й українську. У складі Ради 30 осіб, голова — єпископ Г. Яхимович (пізніше — М. Куземський)
1848 р., 23 травня	Організація «Руського собору»	«Центральна рада народова» утворює Руський собор з представників спольщеної української шляхти та інтелігенції, щоб підпорядкувати собі український рух. За мету ставиться відновлення незалежної Польщі (під егідою Габсбургів), до якої має входити і Східна Галичина

1848 р., початок червня	Слов'янський з'їзд у Празі	Робиться спроба зблизити позиції українських і польських діячів. Складається угода «Вимоги українців у Галичині», серед яких рівноправність української мови, рівність національностей, створення сейму. Угода не набула чинності
1848 р., червень	Вибори до австрійського парламенту (рейхстагу)	Як наслідок хвилі буржуазної революції в Австро-Угорщині з 96 депутатів, від Галичини обрано 39 українців
1848 р., 1–2 листопада	Збройне повстання у Львові проти австрійців	Повстання придушене австрійськими військами
1848–1849 рр.	Повстання селян у Північній Буковині	Основною вимогою селян, якими керує Лук'ян Кобилиця, є розв'язання земельного питання
1849 р., 4 березня	Проголошення нової конституції Австрії	Імператор Франц Йосиф відмовляється практично від усіх декларованих на початку революції свобод, 8 березня розганяє парламент
1851 р.	Розпуск «Головної Руської Ради»	В Австрійській імперії відновлюється абсолютизм
60–ті рр.	Утворення на Східній Галичині двох течій — «консерваторів» і «народовців»	«Консерватори» покладаються на допомогу австрійського уряду в боротьбі з полонізацією. Крах цих сподівань — призводить до розколу: одна частина («москвофіли») на чолі з Б. Дідицьким та І. Наумовичем орієнтується на Росію, друга, очолювана Ю. Лаврівським, шукає порозуміння з поляками. «Народовці» (лідер — Д. Тягачкевич) представляють прогресивну течію національного руху
1870 р.	Заснування «Руської Ради»	Політична організація «москвофілів» претендує на роль спадкоємця Головної Руської Ради та єдиного представника всіх українців у Галичині
1876 р.	Об'єднання студентських гуртків «Дружній лихвар» і «Академічний гурток» навколо журналу Друг»	Журнал починають редагувати Іван Франко і Михайло Павлик, пропагуючи у ньому революційно-демократичні ідеї. Просвітницький гурток, сформований навколо «Друга», розгромлено у 1877 р.
1878 р., лютий	Суд у Львові над І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким та ін.	Усіх засуджено до різних термінів ув'язнення; вирок є виявом наступу на український радикальний демократичний рух
1879 р.	Поразка «Руської Ради» на виборах до австрійського парламенту	Раді вдається провести лише трьох депутатів. Це підштовхує «народовців» до активної самостійної політики
1879–1880 рр.	Початок видання «народовцями» політичних часописів «Батьківщина» та «Діло»	«Батьківщина» (редактор Ю. Романчук) орієнтується на селянство, «Діло» (редактор — В. Барвінський) — на інтелігенцію. Обидва журнали, крім політики, велику увагу приділяють просвітницькій роботі
1880 р.	Всенародне віче у Львові	У зборах, скликаних з ініціативи «народовців», бере участь близько 2 тис. чоловік, переважно селян. Обговорюються політичне становище, економічні справи, проблеми освіти
1882 р.	Суперечності між «Руською Радою» і «народовцями»	«Народовці» провокують судовий процес проти москвофільських діячів
1885 р.	Заснування «Народної Ради»	Головні гасла політичної організації, створеної «народовцями», — це розвиток народності, лібералізм, демократія, федералізм

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ХІХ ст.

Західна Україна під владою Австро-Угорської монархії була економічно відсталою. Господарське життя перебувало у руках шляхти. Сільське господарство мало екстенсивний характер. Майже на всій території краю переважала трипільна система, і невисокий рівень культури землеробства призводив до низької врожайності. Поміщики намагалися поліпшити справи за рахунок збільшення вдвічі днів панщини (із трьох до шести). Головними повинностями селян були панщина й данина натурою.

Розвиток капіталізму на західноукраїнських землях зумовила реформа 1848 р.: скасовано феодалні повинності селян. Панівні кола Австро-Угорщини змусив піти на цей крок тиск революції 1848 р. Визволення з-під кріпосного права відбувалося шляхом викупу, який селяни сплачували додатково до прямих податків. Поступово відробітки відходили на другий план, оскільки поміщики дедалі частіше користувалися найманою робочою силою. Важливою ознакою утвердження капіталізму в сільському господарстві було зростання товарності його продукції: розпочався експорт хліба і худоби із Західної України. Негативним наслідком розвитку капіталістичних відносин стали значна пролетаризація західноукраїнського селянства, тобто його обезземелювання, та аграрне перенаселення. Саме це спричинило в кінці ХІХ — початку ХХ ст. масову еміграцію селян до Америки.

Реформа 1848 р. створила певні умови й для розвитку капіталізму в промисловості. Проте соціальна структура змінювалася дуже повільно: Галичина, Буковина і Закарпаття, як і раніше, залишалися аграрно-сировинними придатками австрійської держави. На рубежі століть у сільському господарстві Східної Галичини було зайнято 74,9 % всього населення, в промисловості — 9,7 %, у торгівлі й транспорті — 9,1 %; у Північній Буковині — відповідно 75 %, 11,1 % і 7,6 %. На Закарпатті в сільському господарстві працювало 85 % населення.

На початку ХІХ ст. промисловість краю залишалася на ремісничо-мануфактурному рівні. У 30–40-х рр. спостерігалось деяке пожвавлення в промисловості, пов'язане з початком використання механічних двигунів. Але становлення фабрично-заводської промисловості відбувалося вже в останній чверті сторіччя. Важливим чинником цього став розвиток із середини ХІХ ст. нафтової промисловості, де кваліфіковані робітники були здебільшого поляками. Поступово розвивався транспорт, у Львові й Стрию з'явилися великі ремонтні майстерні. Підвищення товарності виробництва стимулювало розвиток торгівлі, важливими формами якої були ярмарки й базари.

Таким чином, у процесі буржуазної модернізації західноукраїнських земель капіталістичні відносини ставали панівними, хоча в цілому промисловості тут були властиві різке переважання дрібних, ремісничко-кустарних й мануфактурних підприємств, низький рівень техніки й технологій.

Дата	Подія	Зміст
Початок ХІХ ст.	Посилення економічного занепаду на західноукраїнських землях	У Східній Галичині нараховується 5 429 поміщицьких і 359 180 селянських господарств. Провідну роль відіграє польська аристократія. У Північній Буковині дві третини землі належать поміщикам. На суто селянському Закарпатті 94 % селян є кріпаками
40-ві рр.	Повільний розвиток промисловості у Східній Галичині	Налічується близько 200 промислових підприємств мануфактурного типу, діє 50 великих підприємств (34 з них — у Львові), працює 29,4 тис. ремісників
1848 р., 27 березня	Скасування кріпацтва на Закарпатті	В Ужгороді оголошується закон про скасування кріпацтва від 18 березня 1848 р.

1848 р., 15 травня	Скасування панщини у Східній Галичині	Панщина скасовується «за винагороду в майбутньому» за рахунок держави. Селяни «звільнюються» без землі, яка стає товаром. Це сприяє зубожінню селянства і прискоренню буржуазного розвитку
1848 р., серпень	Поширення указу про скасування панщини на Північну Буковину	Це робиться під впливом подій у сусідній Галичині та побоювань соціального вибуху в Буковині. Тут теж створюється можливість розвитку капіталістичних відносин
Середина XIX ст.	Початок розвитку нафтової промисловості у Галичині.	Нафта експортується до Німеччини та інших західноєвропейських країн
1861 р.	Відкриття залізниці Львів — Краків	Удосконалюються шляхи сполучення, чого вимагає зростання внутрішнього ринку
Друга половина XIX ст.	Масова еміграція західноукраїнських селян за океан	Причиною її стає зубожіння. Зі Східної Галичини й Північної Буковини виїхало до США, Канади, Бразилії, Аргентини тощо близько 250 тис. чоловік. Із Закарпаття протягом 1871–1890 рр. емігрувало 170 тис. чоловік
1875 р., 30 грудня	Скасування «пропінацій» у Східній Галичині	Ліквідується важливий феодальний привілей поміщиків — право на виробництво і продаж спиртних напоїв
1879 р.	Перший крайовий хлібний ярмарок у Львові	Ярмарок, який стає щорічним, є виявом дальшого розвитку товарно-грошових відносин
Початок XIX ст.	Створення розвиненої системи кредитних товариств у Східній Галичині	295 існуючих товариств є свідченням формування ринку капіталів

РЕВОЛЮЦІЯ 1905–1907 рр. В УКРАЇНІ

Реформи 60–70-х рр. XIX ст. значно прискорили розвиток капіталістичних відносин, але численні пережитки феодальних суспільних відносин (поміщицьке землеволодіння, самодержавна форма правління, станові привілеї) були основною перешкодою на шляху прогресу. Становище ускладнилося на початку XX ст. у зв'язку з економічною кризою й поразкою Росії у війні з Японією (1904–1905 рр.). Небажання й неспроможність самодержавства взяти курс на продовження реформ призвели до загострення всіх суперечностей у житті імперії.

Безпосереднім приводом до початку революції стала «кривава неділя» — розстріл демонстрації 9 січня 1905 р. По Україні в січні — лютому прокотилася хвиля страйків на підтримку петербурзьких робітників. Влітку збунтувалася команда броненосця «Потьомкін». Революція розгорялася.

Політичні сили, які виступали проти царату, в серпні активно використали тактику бойкоту булігінської Думи. Головні події в Україні, як і в країні в цілому, почали розгортатися в жовтні. Загальний політичний страйк змусив Миколу II підписати Маніфест 17 жовтня, яким було проголошено деякі свободи. Але й після 17 жовтня протистояння в країні зростало. У Чернігові, Києві, Одесі та інших містах відбулися жахливі чорносотенні погроми. На хвилі опору погромникам почали організовуватися бойові дружини. У боротьбі проти царату саме вони й стали головною силою, на яку спиралися російські есери, більшовики й анархісти.

Протистояння досягло вершини в грудні, коли в деяких містах України відбулися збройні повстання. Найзапекліші бої точилися в Горлівці, Катеринославі. Після поразки повстань революційна хвиля почала спадати.

Проявом національного руху було виникнення в Наддніпрянській Україні культурно-освітніх організацій — «Просвіт». В їхній діяльності активну участь брали М. Аркас, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, Л. Українка, М. Лисенко, П. Мирний. «Просвіти» засновували клуби, бібліотеки, проводили музичні вечори.

У грудні 1905 р. в Києві відбувся II з'їзд Революційної української партії, на якому її було перейменовано на Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). Водночас Українська демократична партія і Українська радикальна партія утворили Українську радикально-демократичну партію (УРДП). Політичний рух був досить жвавий, дуже гостро стояло питання про стосунки між українськими та загальноросійськими партіями. Впродовж 1906 р. УСДРП кілька разів намагалася об'єднатися з РСДРП, але через теоретичні розбіжності цього так і не сталося. Ще однією важливою прикметою 1906 року був початок роботи I Державної думи. У виборах до наступної, II Державної думи значних успіхів досягли організації «Спілки». Вони спромоглися провести 14 своїх депутатів. Практично всі українські партії обстоювали в цей час ідею автономії України в складі Росії.

Розпуск 3 червня 1907 р. II Державної думи знаменував початок наступу реакції. В Україні майже всі політичні партії згорнули роботу до мінімуму. Проте революція 1905–1907 рр. дала змогу набуту політичного досвіду українським діячам, які вийдуть на арену в 1917 р.

Дата	Подія	Зміст
1905 р., 9 січня	«Кривава неділя»	У Петербурзі військами розстріляно 150-тисячну демонстрацію робітників. Починається перша російська революція
1905 р., січень — березень	Масовий страйковий рух в Україні	Відбувається близько 180 страйків, у яких бере участь 170 тис. чоловік
1905 р., 14–25 червня	Повстання на броненосці «Потьомкін»	6 тисяч повсталих матросів роблять спробу разом із робітниками захопити владу в Одесі. Після придушення повстання броненосець арештовано у Румунії
1905 р., 6 серпня	Урядові маніфести про утворення Державної думи	Робиться спроба скликати так звану «булигінську» Думу. Вибори бойкотують не лише революційно-демократичні, а й ліберальні сили. До бойкоту приєднуються РУП і «Спілка»
1905 р., вересень	Нарада ліворадикальних партій у Ризі	Нарада, в якій беруть участь Бунд, РСДРП, РУП та інші політичні партії, приймає ухвалу про спільні дії проти Думи
1905 р., вересень — грудень	Селянські виступи в Україні	1 900 селянських заворушень, під час яких розгромлено близько 600 поміщицьких маєтків, свідчать про розмах революційних подій
1905 р., 7–12 жовтня	Загальноросійський політичний страйк	У страйку бере участь близько 2 млн чоловік, з них в Україні — 120 тис. У Катеринославі відбуваються збройні сутички
1905 р., жовтень — грудень	Утворення Рад робітничих депутатів в Україні	Ради створюються у Києві, Катеринославі, Харкові, містах Донбасу та ін.
1905 р., 12–18 жовтня	I з'їзд конституційно-демократичної партії у Петербурзі	Утворюється партія кадетів, найвпливовіша політична сила ліберального напрямку. Лідери: П. Мілюков, П. Струве та ін. Великі організації кадетів існують у Києві, Харкові, Одесі
1905 р., 17 жовтня	Царський маніфест «Про вдосконалення державного ладу»	Цар іде на поступки демократичній громадськості: проголошуються громадянські свободи (свободи слова, друку, особи, зборів, спілок), необхідність скликання законодавчої Думи

1905 р., жовтень	Утворення «Союзу російського народу»	В Україні чорносотенні організації створено практично в усіх містах. Лідери: О. Дубровін, В. Пуришкевич
1905 р., кінець жовтня	Чорносотенні погроми в Україні	Найкривавіші погроми відбуваються в Києві, Чернігові, Одесі, масово постраждало єврейське населення
1905 р., листопад	Збройні повстання матросів і солдат в Україні	Повстання на крейсері «Очаків» у Севастополі очолює П. Шмідт, повсталими саперами у Києві керує Б. Жаданівський
1905 р., листопад	Утворення «Союзу 17 жовтня»	«Союз», яким керують О. Гучков, М. Родзянко, є політичною організацією великої буржуазії та землевласників. В Україні значного впливу не набуває
1905 р., грудень	Збройні повстання в Україні	Бої між робітниками та військами спалахують у Катеринославі, Дебальцеве, Олександрівську, Харкові, Горлівці
1905 р., кінець року	Злиття УРП УДП, утворення Української радикально-демократичної партії	Партія домагається національно-територіальної автономії, передачі землі Українському сейму. Лідери: С. Єфремов, Ф. Матушевський, Є. Чикаленко, І. Шраг. Широкої підтримки УРДП не отримує
1905 р., грудень	II з'їзд РУП	РУП перейменовано на Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). Висувається гасло національно-територіальної автономії
1906 р., 10–25 квітня	IV (Об'єднуючий) з'їзд РСДРП	Вносяться зміни до аграрної частини програми РСДРП, ухвалюються резолюції про збройне повстання, про ставлення до Державної думи. Відхиляється прохання УСДРП про входження до РСДРП на правах автономії
1906 р., 27 квітня — 8 липня	Діяльність I Державної думи	Більшість революційних партій вибори бойкотує, перемогу здобувають кадети. Українська радикально-демократична партія проводить в депутати І. Шрага, В. Шемета, М. Біляшевського, які заснують 44-особову українську думську громаду
1906 р., 19 серпня	Запровадження військово-польових судів	Царат робить спробу придушити революцію за допомогою позасудових органів, «швидкострільної юстиції»
1906 р., 9 листопада	Указ уряду про вільний вихід із селянської общини	Починається столипінська аграрна реформа. На селі створюється нова система соціальних відносин. У різних районах України виходить із общини від 7 до 50 відсотків селян
1907 р., 20 лютого — 3 червня	Діяльність II Державної думи	Ліве крило в Думі посилюється, на виборах в Україні значного успіху досягає «Спілка»
1907 р., 3 червня	Царський маніфест про розпуск II Державної думи	Розпуск Думи і зміну виборчого закону можна вважати державним переворотом, бо тим самим Микола II порушує засади Маніфесту 17 жовтня. Перша російська революція завершена

УКРАЇНА МІЖ ДВОМА РЕВОЛЮЦІЯМИ (1907–1917 рр.)

Реакція, яка панувала після придушення революції, в Україні виявлялася, зокрема, в забороні викладання українською мовою, у закритті культурно-просвітницьких і профспілкових організацій. Ці події не могли не відбитися на політичному житті: вони прискорили розпад Української радикально-демократичної партії, а в 1908 р. чимало діячів національного руху об'єдналися у міжпартійний блок «Товариство українських поступовців» (ТУП).

Із метою подолання важкого економічного і політичного становища та створення на селі міцного прошарку заможних господарств російський уряд, очолюваний П. Столипіним, провів аграрну реформу, яка, до речі, в Україні, за словами Н. Полонської-Василенко, досягла найбільших успіхів. Реформа прискорила розшарування селянства й розвиток товарних відносин в сільському господарстві та перетворила Україну на житницю Європи (понад 40 % загальноросійського експорту збіжжя).

Напередодні Першої світової війни для України характерними були піднесення промисловості й сільського господарства, а також посилення національно-визвольного руху. Тут налічувалося 4 млн. 221 тис. селянських господарств (з них 57,1 % бідняцьких, 29,9 % — середняцьких, 12,2 % — заможних). Чисельність робітничого класу неухильно збільшувалася, бо щорічне зростання промислового виробництва становило 10 %.

Не дивно, що Україна стала центром територіальних зазіхань з боку великих держав: Росія накидала оком на її західні землі, а Німеччина й Австро-Угорщина — на східні.

Перша світова війна розколола українські політичні сили. Вже через кілька днів після початку війни у Львові емігранти-наддніпрянці В. Дорошенко, А. Жук, М. Залізник, Д. Донцов та ін. створили «Союз Визволення України» (СВУ). У травні 1915 р. діячі СВУ ввійшли до складу «Загальної Української Ради» разом з галичанами і буковинцями. Зазначалося, що їхня боротьба має на меті створення на території «російської» України самостійної держави, а в Галичині — української автономії в межах Австрії.

По-різному ставилися до війни політичні партії: загальноросійські партії (крім більшовиків) підтримали війну, таку ж позицію займали українські політичні партії — ТУП і «Спілка». Українська соціал-демократична партія не змогла виробити єдиної тактики щодо війни: група діячів на чолі з С. Петлюрою виступила на підтримку царського уряду у війні. Вони сподівалися, що після перемоги проблеми України можна буде розв'язати конституційним, демократичним шляхом. Ряд діячів на чолі з В. Винниченком засуджував війну; ще одна частина на чолі з В. Дорошенком підтримала Троїстий союз. Так чи інакше, під час Першої світової війни українські політики практично не розраховували на можливість самостійного існування України, оточеної з трьох боків могутніми державами — Росією, Німеччиною й Австро-Угорщиною.

Війна негативно позначилася на господарстві України: значна частина її території постраждала від бойових дій, внаслідок скорочення виробництва і зменшення посівних площ знизився життєвий рівень населення. Якщо додати до цього великі людські втрати, зрозумілим стає наростання економічної кризи та соціального невдоволення. Війна ще більше загострила протиріччя в імперському суспільстві та пришвидшила нову революцію.

Дата	Подія	Зміст
1907 р.	Переїзд М. Грушевського зі Львова до Києва	Пожвавлюється український суспільний і науковий рух
1907 р. — 1909 р. літо	Видання соціал-демократичного тижневика «Слово»	Редагують його С. Петлюра та В. Садовський
1907 р., 1 листопада — 1912 р., 3 червня	Діяльність III Державної думи	Дума, в якій панують праві та націоналістичні фракції, веде наступ на права народів Росії

1908 р.	Заснування «Товариства українських поступовців» (ТУП)	ТУП засновують колишні лідери Української радикально-демократичної партії С. Єфремов і Є. Чикаленко (згодом до них приєднується М. Грушевський). Видається центральний орган — газета «Рада», — підтримуються тісні зв'язки з російськими кадетами
1909–1910 рр.	Наступ царату на український культурно-освітній рух	Забороняються товариства «Просвіта» в Одесі, Києві та інших містах. Забороняється також реєструвати нові просвітні організації
1910 р.	Видання у Москві місячника «Украинская жизнь»	У журналі, заснованому членом ТУП О. Саликовським, співпрацюють також українські соціал-демократи — С. Петлюра, В. Винниченко
1910–1911 рр.	Піднесення робітничого руху в Росії та Україні	Страйкує близько 100 тис. чоловік, що свідчить про зростання свідомості у робітничому середовищі
1911р.	Відновлення після репресій 1907 р. організацій РСДРП	Організації відновлюються і в деяких містах України: Катеринославі, Миколаєві, у кількох містах Донбасу тощо
1911 р.	Поширення земських установ на Правобережну Україну	Уряд Столипіна затверджує закон про створення земств у західних губерніях без згоди Державної думи
1911 р., 1 вересня	Замах Д. Богрова на прем'єр-міністра П. Столипіна	Столипін помирає 5 вересня. Його поховано у Києво-Печерській лаврі
1912 р., 4 квітня	Розстріл робітників на Ленських золотих копальнях	Звістка про розстріл (270 загиблих, 250 поранених) є поштовхом до піднесення страйкового руху. Активізується робітничий рух і в Україні
1912 р., 22 травня	Відозва Провінціального бюро Українського соціал-демократичного союзу «Спілка»	Відчуваючи нове піднесення революційного руху, «Спілка» закликає своїх прихильників до відновлення організацій
1912 р., 15 листопада — 1917 р., 25 лютого	Діяльність IV Державної думи	Незважаючи на зміцнення позиції ліберальних фракцій і зростання опозиційності, Дума в цілому залишається «слухняною» для імперського уряду
1913 р., 29 травня — 15 жовтня	Загальноросійська сільсько-господарська, промислова і художня виставка у Києві	Демонструються досягнення промисловості, техніки, науки і культури з усієї Росії
1913 р., літо	Дебати в Думі щодо української мови	Проти утисків української мови виступають каде-ти Мілюков і Шингарьов, трудовики Керенський і Дзюбинський, більшовик Петровський
1913–1914 рр.	Видання журналу «Дзвін»	Журнал має соціал-демократичний напрям
1914 р., березень	Сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка	У зв'язку із заборонаю відзначати ювілей у Росії святкування відбувається у Східній Галичині
1914 р., 19 липня (1 серпня за н. ст.)	Початок Першої світової війни	На першому етапі війни бойові дії відбуваються в Східній Галичині. В Україні забороняється україномовна преса
1915 р., лютий	Початок видання у Швейцарії журналу «Боротьба»	Журнал, заснований Л. Юркевичем, виходить як орган Закордонної організації УСДРП, виступає за поразку Росії у війні
1916 р.	Відозва «Товариства українських поступовців»	Звертаючись до російського суспільства і до народів світу, ТУП рішуче протестує проти продовження війни

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

В кінці XIX — на початку ХХ ст. у Західній Україні посилюється національний рух. Русійськими силами цього процесу виступили інтелігенція, духовенство, студенти. Основним організаційним центром національного руху стала «Просвіта», яка мала на території Галичини 77 філій.

Кінець XIX ст. знаменував початок «Нової ери» в політичному житті на західноукраїнських землях. Окреслилася нормалізація стосунків між українськими та польськими політичними колами. У галицькому сеймі лідер українських депутатів Ю. Романчук зачитав заяву про вірність галичан австрійській монархії, про бажання порозумітися з поляками. У відповідь на це галицький намісник К. Бадені від імені уряду обіцяв вільний розвиток української національності відповідно до засад австрійської конституції.

В 1890 р. у Львові І. Франко, М. Павлик, С. Данилович та інші заснували Русько-українську радикальну партію (РУРП). Програма її ґрунтувалася на етичному й науковому соціалізмі. Це була перша партія європейського зразка — із програмою, масовою організацією, реєстрованим членством.

Частина більш радикально налаштованих членів РУРП — М. Ганкевич, С. Вітик, та ін. — у 1899 р. вийшла з неї й заснувала Українську соціально-демократичну партію. Натомість І. Франко, Є. Левицький і В. Будзиновський створили Українську національно-демократичну партію — одну з найвпливовіших політичних сил у Західній Україні. Цього часу набирала сили ще одна суспільно-політична течія — москвофільство. Воно охоплювало широкий діапазон політичних орієнтацій: від симпатій до Росії і сподівань на її допомогу в боротьбі з поляками й угорцями — до визнання цілковитої єдності з Росією.

Політична боротьба загострилася після 1907 р., коли галицьким намісником став представник польського панства А. Потоцький. У сеймі українські депутати змушені були вдаватися до тактики обструкції. Врешті-решт шляхетська більшість згодилася на реформу виборчого права до сейму. За це депутати парламенту від українського населення обіцяли, що в разі війни з Росією українська громадськість стане на бік Австрії.

Своєрідним центром протистояння українців і поляків став Львівський університет: українська громада домагалася відкриття українських кафедр. Незважаючи на досить гострі форми цієї боротьби, австрійський уряд не квапився із задоволенням справедливих вимог. Лише в 1912 р. було дано обіцянку відкрити український університет, але з початком Першої світової війни питання було відкладено.

Активну роль в суспільно-політичному житті почала відігравати греко-католицька (уніатська) церква. Її видатним лідером у цей час був митрополит Андрій Шептицький, який перетворив уніатство на справжню українську церкву.

Пожвавився національний рух і в Буковині, хоч у цілому буковинська громадськість була більш лояльною до австрійського уряду, ніж галичани. Тут виникли Соціал-демократична партія і робітників, Радикальна партія. У політичному житті Буковини роль лідера відігравав професор Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький. Можна стверджувати, що напередодні Першої світової війни суспільно-політичне життя й національний рух у Західній Україні були на піднесенні.

З початком війни українські політики створили у Львові Головну Українську Раду з метою підтримки Австрії в її боротьбі з Росією. Рада почала формування загонів українських січових стрільців. Таким чином, західноукраїнські політики пов'язали долю України з Австро-Угорщиною та Німеччиною.

Дата	Подія	Зміст
1890 р.	Проголошення діячами українського руху «Нової ери» у Галичині	Ведуться переговори й укладається угода між представниками українського руху («народовцями») і місцевою адміністрацією. Лідер українських депутатів Ю. Романчук зачитує заяву про вірність галичан австрійському уряду. З'являються можливості для розвитку української культури без контролю уряду Австро-Угорщини

1890 р., 4 жовтня	Створення Русько-української радикальної партії (РУРП)	І. Франко, М. Павлик, С. Данилович та ін. під впливом ідей М. Драгоманова засновують партію соціалістичного напрямку. РУРП є першою українською політичною партією європейського зразка — із програмою, масовою організацією, реєстрованим членством
1894 р.	Кінець «Нової ери»	Під тиском лівого крила група Ю. Романчука зриває порозуміння з урядом
1897 р.	«Баденівські» вибори до австрійського парламенту	Галицький намісник К. Бадені проводить політику «залізної руки», під час виборів застосовує терор проти українських політичних сил
1899 р., 18 вересня	Розкол РУРП, створення Української соціал-демократичної партії (УСДП)	Засновники УСДП — М. Ганкевич, Р. Ярославич, С. Вітик та інші — орієнтуються на західноєвропейський марксизм. Визначний член партії Ю. Бачинський піддає критиці федеративні погляди М. Драгоманова, висуває у праці «Україна irredenta» тезу про необхідність самостійної України
1899 р.	Створення Української Національно-демократичної партії (НДП)	Лідери партії І. Франко, К. і Є. Левицькі, В. Охримович та ін. виступають за еволюційний шлях розвитку, за самостійність України
1900 р., травень	Заснування першої організації «Січ»	Організація, заснована К. Трильовським, пропагувала заняття спортом і пожежною справою. Але саме з «Січей» у 1914 р. вийшла військова організація «Українські січові стрільці»
1902 р., червень — серпень	Масовий селянський рух у Галичині	Страйкує понад 100 тис. чоловік. Поміщиків змушено до поступок: вони сплачують селянам не дванадцятий сніп, а дев'ятий чи навіть сьомий
1907 р.	Вибори до австрійського парламенту за загальним виборчим правом	Незважаючи на фальсифікацію підсумків виборів, обрано 21 українського депутата: 17 націонал-демократів, 3 радикалів, 1 соціал-демократа
1908 р., 12 квітня	Замах студента М. Січинського на австрійського намісника А. Потоцького	Приводом для замаху є зловживання адміністрації під час виборів 1908 р. до Галицького сейму. Вбивство Потоцького спричинило подальше загострення стосунків між українцями і поляками у Галичині
1911 р.	Утворення Християнсько-суспільного союзу	Цією клерикально-консервативною партією керує О. Барвінський
1911 р.	IV з'їзд Української соціал-демократичної партії	УСДП розколюється через різне ставлення членів до польської соціал-демократії
1914 р., 1 серпня	Початок Першої світової війни. Створення у Львові Головної Української Ради	До Ради під головуванням К. Левицького входять депутати від націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів. Вони виступають з ініціативою створення українських загонів для боротьби проти Росії
1914 р., початок серпня	Створення у Львові «Союзу визволення України» (СВУ)	СВУ створюють емігранти зі Східної України — В. Дорошенко, Д. Донцов, А. Жук та ін.
1914 р., серпень — вересень	Воєнні дії на території Галичини	Російські війська захоплюють Східну Галичину й Буковину. Починається переслідування українства: закриття «Просвіт», українських видавництв; висилка М. Грушевського до Симбірська (відтак — до Казані); масова депортація української інтелігенції до Сибіру (12 тис. чоловік)

1914 р., кінець серпня	Переїзд Головної Української Ради до Відня	Рада видає книжки і брошури про український рух — переважно німецькою мовою
1914 р., кінець серпня	Дозвіл австрійського уряду на формування загонів українських січових стрільці в УСС	На чолі УСС стоїть Бойова управа, яка підлягає Головній Українській Раді. Перший командир УСС — М. Галущинський
1914 р., жовтень	Видання програми СВУ «Наша платформа»	СВУ виступає за самостійність України з конституційно-монархічним ладом, за поразку Росії у війні; очікує підтримки Австро-Угорщини
зима 1914– 1915 рр.	Кровопротитні бої за Карпати	Війська російського Південно-Західного фронту відступають із Польщі, Литви, Буковини, частини Галичини
1915 р., травень	Створення у Відні Головної Української Ради	До Головної Української Ради (25 осіб) долучаються 61 представників від Буковини і троє від СВУ. Головою Ради стає К. Левицький. За мету ставиться створення самостійної держави України (на землях Російської імперії) та окремого автономного краю у складі Австро-Угорщини на західноукраїнських землях
1915 р., травень	Політичний розрив між СВУ й австрійським урядом	Австрійський уряд не підтримує ідеї незалежності України
1915 р., весна — літо	Відступ російських військ зі Східної Галичини	Українські політичні сили прагнуть до якнайшвидшого здобуття автономії галицьких земель
1916 р., весна	«Брусилівський прорив»	Російські війська під командуванням О. Брусилова знову захоплюють Буковину і південні райони Галичини
1916 р., 5 листопада	Проголошення Німеччиною та Австро-Угорщиною незалежності Польщі	До складу Польщі входять 10 губерній. Обіцяно широку автономію Галичині, проте без поділу на польську й українську частини. Національному руху завдається сильного удару, бо Галичина підпорядковується польській адміністрації. Українські депутати протестують в австрійському парламенті проти такого рішення

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Пропонується один із варіантів періодизації новітнього етапу історії України (за Ф. Турченком, автором підручників для 10–11 класів).

1. Українська революція охоплює березень 1917 р. — початок 1918 р., коли розвиток національно-визвольного руху закономірно привів до проголошення незалежності Української Народної Республіки. Деякі сучасні історики прагнуть розширити хронологічні межі Української революції, включивши до неї події, що відбувалися від початку Першої світової війни до завершення Визвольних змагань (1920–1922 рр.). Така розширена трактовка національної революції навряд чи має належні підстави. Події, які в політології розцінюються як національна революція, відбулися на Наддніпрянщині в 1917 — на початку 1918 рр.

2. Боротьба за збереження національної незалежності охоплює 1918–1920 рр. У ці роки відбувалися основні воєнно-політичні події, спрямовані на збереження української державності, що наприкінці осені 1920 р. закінчилися поразкою.

3. 1921–1928 рр. — розвиток України у роки нової економічної політики, що характеризується як компроміс між більшовицькою доктриною комуністичного будівництва й об'єктивними потребами економічного і культурного розвитку суспільства.

4. З 1929 р. по 1940 р. у Радянському Союзі в умовах панування тоталітарної системи відбувалася модернізація економіки та соціально-культурної сфери. Ця модернізація розглядається як об'єктивний історичний процес, що в умовах політичної залежності та тоталітарної диктатури супроводжувався величезними людськими і матеріальними жертвами.

5. 1939–1945 рр. — роки Другої світової війни. В неї Україна була втягнута у вересні 1939 р., а вийшла з неї в травні 1945 р. У складі радянських військ українці воювали до закінчення Другої світової війни, тобто до вересня 1945 р.

6. У першому повоєнному десятиріччі — 1945–1955 рр. — об'єднаний у межах СРСР український народ (формування території УРСР завершилося приєднанням Криму в 1954 р.) відбудував народне господарство і в складних умовах тоталітарного режиму досяг значних успіхів у всіх сферах економічного й соціально-культурного життя.

7. У 1956–1964 рр. в СРСР було зроблено спробу десталінізації системи, її пристосування до потреб часу шляхом здійснення другорядних реформ. Ці процеси поширилися і на Україну, спричинивши в ній політичне та національно-культурне піднесення.

8. Суть 1965–1984 рр. — це загострення кризи радянської системи, що охопила всі сфери життя — політику, економіку, соціальні відносини, ідеологію, культуру — і перетворилася на всеохоплюючу системну кризу.

9. Стрімкий розвиток кризи радянської системи в 1985–1991 рр. спричинив розпад СРСР і відродження незалежності України.

10. З 1991 р. починається період самостійного існування України, розбудови суверенної української держави.

Запропонований варіант періодизації новітньої історії України, як і будь-який інший, має умовний характер і не може сприйматися як остаточний. Але він досить точно описує логіку національно-визвольної боротьби українського народу, його державотворчі змагання, а водночас дає змогу відтворити історичний процес у всій його повноті й суперечливості.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС (1917 — ПОЧАТОК 1918 рр.)

Події Лютневої революції відкрили нову сторінку в історії України. Розпочався складний і суперечливий розділ її суспільно-політичного, духовного та національного розвитку.

В Україні досить швидко склалися три центри влади. Тимчасовий уряд, сформований у Петрограді, віддав наказ про перехід влади на місцях до губернських земських установ і комісарів Тимчасового уряду. Майже одразу (як і в Росії) виникли паралельні структури влади — Ради робітничих і солдатських депутатів. Вони існували майже в усіх містах України, у військах Південно-Західного й Румунського фронтів; провідну роль тут відігравали російські меншовики, есери, більшовики. І, нарешті, носієм ідеї національного відродження стала Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським, заснована «Товариством українських поступовців» і партією українських соціал-демократів; трохи згодом до Ради долучилася новоутворена українська партія есерів.

Українська революція в своєму розвитку пройшла ряд етапів.

Перший етап — від початку революції до проведення Всеукраїнського національного конгресу (6–8 квітня) — характеризувався поступовим зміцненням впливу Центральної Ради і певним загостренням її стосунків із Київською Радою робітничих і солдатських депутатів, керівники якої вороже поставилися до вимог національно-територіальної автономії України.

На другому етапі (травень — червень) зміцніла Центральна Рада домагалася від Тимчасового уряду однозначного визнання своїх вимог — автономії України, формування українських військових частин, призначення при Тимчасовому уряді особливого комісара у справах України тощо. Всі ці вимоги Тимчасовий уряд відкинув. Отож Центральна Рада підготувала й оголосила на II Українському військовому з'їзді свій Перший Універсал з демократичними вимогами.

Новий етап почався з формування 15 червня 1917 р. Генерального Секретаріату (уряду Центральної Ради на чолі з Володимиром Винниченком. Генеральний Секретаріат, якому відведено було виконавчі функції, намагався впроваджувати централізоване управління, але, як неодноразово зазначалося в його документах, «сила була моральною, а не публічно-правовою». Внаслідок появи шансів на успіх у переговорах з представниками Тимчасового уряду з'явився Другий Універсал. Він був значною поступкою Тимчасовому уряду, але й надією на демократичний розвиток державотворчих процесів.

Тим часом більшовики обрали курс на збройне повстання, насильницьке повалення Тимчасового уряду, зрив Установчих зборів. У свою чергу Центральна Рада не змогла порозумітися з Тимчасовим урядом, який 4 серпня видав «Інструкцію для Генерального Секретаріату» зі значним обмеженням прав останнього. В умовах зростання впливу більшовиків і кризи довіри до Тимчасового уряду Центральна Рада вирішила самостійно скликати Установчі збори України. За цей крок Тимчасовий уряд порушив судову справу проти Генерального Секретаріату, але остаточно з'ясувати стосунки перешкодило повалення більшовиками в Петрограді Тимчасового уряду та проголошення влади Рад.

У керівництві Центральної Ради не було одностайності щодо петроградського повстання. Почалася навіть тимчасова співпраця з більшовиками в Крайовому Комітеті для охорони революції. Коли в Києві розгорілися бої між юнкерами й Червоною гвардією, загони Центральної Ради підтримали більшовиків. Влада в Києві перейшла до Центральної Ради, і 7 листопада 1917 р. Третім Універсалом було проголошено Українську Народну Республіку. Стосунки між Росією та Україною дедалі більше загострювалися. Наприкінці листопада війська Центральної Ради роззброїли збільшовизовані частини. Більшовики намагалися взяти реванш на Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, який розпочав роботу 6 грудня в Києві. Ще до початку з'їзду ленінський Раднарком оголосив Маніфест з ультимативними вимогами до Центральної Ради, які було рішуче відхилено. З'їзд не зміг завершити роботу, більшовицькі депутати переїхали до Харкова, де й було проголошено встановлення Радянської влади в Україні.

Було зрозуміло, що більшовицький уряд Петрограда не відмовиться від України. Розпочалося жорстоке протистояння.

Дата	Подія	Зміст
1917 р., 27 лютого	Лютнева буржуазно-демократична революція	Народні маси ведуть боротьбу проти самодержавства за демократичну республіку
1917 р., 28 лютого	Формування Тимчасового комітету Державної думи	Комітет, очолюваний М. Родзянко, повідомляє, що контролює владу на всій території Росії
1917 р., 1 березня	Створення «Громадського комітету» в Києві	До складу комітету входять представники практично всіх суспільно-політичних організацій, що існують у Києві
1917 р., 2 березня	Створення Тимчасового уряду	До складу Тимчасового уряду ввійшли Г. Львов (голова), П. Мілюков, О. Гучков, О. Керенський та ін.
1917 р., 3 березня	Зречення Миколи II престолу	Російська імперія стає демократичною державою
1917 р., 4 березня	Створення Центральної Ради	Всеукраїнська громадська організація створюється з ініціативи «Товариства українських поступовців» за участю соціал-демократів і організацій української інтелігенції. Головою обрано Михайла Грушевського, його заступниками — Д. Антоновича, Д. Дорошенка, В. Науменка
1917 р., березень — квітень	Створення Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів в Україні	Спочатку створюється 43 Ради; збільшення кількості Рад (до 242), які формуються переважно у промислових районах, свідчить про зростання авторитету більшовиків

1917 р., 25–26 березня	З'їзд «Товариства українських поступовців» у Києві	З'їзд підкреслює необхідність «виборювання» автономії України; змінює назву партії на «Союз українських автономістів-федералістів»; починає виходити партійна газета «Нова Рада»
1917 р., 4–5 квітня	Установчий з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів	На з'їзді прийнято ухвали про умовну підтримку Тимчасового уряду, про необхідність національно-територіальної автономії України, про утворення центрального органу партії — газети «Боротьба», про входження до Центральної Ради
1917 р., 4–5 квітня	Конференція Української соціал-демократичної робітничої партії	Соціал-демократи висловлюються за умовну підтримку Тимчасового уряду, автономію України, можливість здійснення принципу федеративної побудови Російської демократичної республіки
1917 р., 6–8 квітня	Проведення у Києві Українського національного конгресу	Конгрес, в якому бере участь близько 1 000 представників різних українських організацій і партій, схвалює вимоги національно-територіальної автономії для України і перебудови Російської держави на федеративну демократичну республіку. Конгрес також обирає 150 делегатів до Центральної Ради і затверджує М. Грушевського на посаді її голови
1917 р., 18 квітня	Початок формування українських військ	Близько 3 тис. солдатів самочинно створюють Український полк ім. Б. Хмельницького
1917 р., 5–8 травня	I Український військовий з'їзд у Києві	У з'їзді беруть участь близько 700 делегатів. Підтримано вимоги Центральної Ради щодо автономії України. Обрано 18-особовий Військовий Генеральний комітет на чолі з Симоном Петлюрою
1917 р., 16 травня	Прийняття делегації Центральної Ради Тимчасовим урядом	Делегація на чолі з В. Винниченком подає голові Тимчасового уряду Г. Львову «Декларацію Української Центральної Ради» з вимогами автономії України, створення українських військових частин тощо. Цей крок є ще одним намаганням здобути автономію законним, демократичним шляхом
1917 р., 28 травня — 2 червня	I Всеукраїнський селянський з'їзд	Делегати з усіх 9 українських губерній приєднуються до вимог Центральної Ради
1917 р., 3 червня	Відхилення Тимчасовим урядом вимоги Центральної Ради надати автономію Україні	Як головний аргумент висунуто тезу, що питання про надання Україні автономії Тимчасовий уряд розглядати не може, бо право на це мають лише Установчі збори
1917 р., 5–10 червня	II Український військовий з'їзд	З'їзд вимагає від Тимчасового уряду вдовольнити декларацію Центральної Ради, водночас пропонує Раді почати самочинне запровадження автономії, українізації армії
1917 р., 9 червня	Об'єднане засідання Київських рад робітничих і солдатських депутатів	Ухвалено резолюцію про те, що запровадження автономії України до скликання Установчих зборів створює небезпеку для загальноросійської революції
1917 р., 10 червня	Перший Універсал Центральної Ради	Універсал, оголошений на II військовому з'їзді, визнає необхідним запровадити національно-територіальну автономію України, скликати український сейм

1917 р., 15 червня	Створення на закритому засіданні Центральної Ради Генерального Секретаріату	Виконавчий орган Центральної Ради очолює Володимир Винниченко. До складу його входять С. Єфремов, Х. Барановський, Б. Мартос, М. Стасюк, С. Петлюра, В. Садовський, І. Стешенко, П. Христюк
1917 р., 18–21 червня	Наступ російських військ Південно-Західного фронту	«Війна до перемоги», яку продовжує Тимчасовий уряд, ускладнює соціально-політичну ситуацію у країні, а провал наступу Галичини викликає політичну кризу
1917 р., 29 червня	Приїзд до Києва делегації Тимчасового уряду	О. Керенський, І. Церетелі, М. Терещенко ведуть переговори, підписують угоду про стосунки між Тимчасовим урядом і Центральною Радою
1917 р., 2 липня	Декларація Тимчасового уряду про українські справи	Складна внутрішня ситуація змушує Тимчасовий уряд до кроків на подолання конфронтації з Центральною Радою. Він погоджується затвердити Генеральний Секретаріат для управління крайовими справами України, поступової сформувати українські військові частини
1917 р., 3 липня	Другий Універсал Центральної Ради	Виходячи з угоди із Тимчасовим урядом, Центральна Рада запрошує до свого складу представників інших національностей, а також висловлюється проти запровадження автономії України перед скликанням загальноросійських Установчих зборів
1917 р., 3–4 липня	Липнева криза у Петрограді	Починаються репресії проти більшовиків; у Києві проти них виступають офіцери та юнкери; більшовики переходять до нелегальних методів боротьби
1917 р., 11 липня	Перше засідання Малої Ради	До складу Малої Ради — комітету Української Центральної Ради — входять і представники неукраїнського населення
1917 р., 16 липня	Оголошення Центральною Радою «Статуту вищого управління України»	Статут надає Центральній Раді права парламенту, а Генеральному Секретаріату — права уряду. Делегація на чолі з В. Винниченком передає його на затвердження Тимчасовому Уряду
1917 р., 4 серпня	Затвердження «Тимчасової інструкції для Генерального Секретаріату»	Повноваження Генерального Секретаріату визнаються лише в 5 з 9 губерній України; «Інструкція» відмовляє Центральній Раді у законодавчих правах; із 14 членів Генерального Секретаріату затверджено 9
1917 р., 9 серпня	Засідання Центральної Ради	Визнано, що «Інструкція» ламає угоду від 2–3 липня; тому необхідно готувати скликання українських і загальноросійських Установчих зборів. Центральна Рада відмовляється брати участь у Московській державній нараді. До складу Центральної Ради з метою розширення свого впливу в народі входять більшовики
1917 р., 25–30 серпня	Заколот генерала Л. Корнілова	Праві сили намагаються встановити військову диктатуру. Центральна Рада через Генеральний військовий комітет пропонує українським частинам та організаціям не виконувати наказів Корнілова і надавати підтримку Тимчасовому урядові
1917 р., 8 вересня	Засідання Київської міської Ради робітничих депутатів	Рада першою в Україні ухвалює більшовицьку резолюцію про необхідність переходу влади до Рад

1917 р., вересень	Більшовизація Рад в Україні	Невдалий серпневий заколот сприяє посиленню більшовиків, місцеві Ради ухвалюють ті ж таки резолюції «Усю владу — Радам»; але серед населення України більшовики широкої підтримки не мають
1917 р., 21 вересня	З'їзд народів Росії у Києві	У з'їзді, скликаному з ініціативи Центральної Ради, беруть участь представники 12 національностей. Ухвалюється підтримка перебудови Російської держави на федерацію демократичних республік. У Києві створюється Рада Народів
1917 р., 22 вересня	Ухвала Центральної Ради щодо одностороннього скликання Установчих зборів України	Скликання зборів планується на 8 жовтня 1917 р., але Тимчасовий уряд порушує проти Центральної Ради слідчу справу. Делегація Центральної Ради виїжджає до Петрограда
1917 р., 24–25 жовтня	Збройне повстання в Петрограді	Більшовики заарештовують Тимчасовий уряд і проголошують перехід влади до II з'їзду Рад
1917 р., 25 жовтня	Створення Крайового комітету для охорони революції	За ініціативою Центральної Ради до складу Комітету входять представники різних політичних угруповань, у тому числі й більшовики
1917 р., 27 жовтня	Відозва Генерального Секретаріату «До усіх громадян України»	У відозві наголошується, що Центральна Рада вестиме рішучу боротьбу зі спробами підтримати петроградське повстання. На знак протесту більшовики виходять зі складу Комітету для охорони революції. Водночас вони вимагають від Центральної Ради виступу проти військ штабу Київського округу
1917 р., 28 жовтня	Перші збройні сутички у Києві	Юнкери розгромлюють приміщення Київської Ради, заарештовують Військово-революційний комітет. Центральна Рада втручається і запобігає розправі з більшовиками
1917 р., 29–31 жовтня	Початок збройної боротьби у Києві між збільшовизованими частинами та військами штабу Київського округу	Частини Центральної Ради підтримують більшовиків, юнкери залишають Київ
1917 р., 1 листопада	Перехід влади у Києві до Центральної Ради	Центральна Рада ухвалює рішення — поширити свою владу на всі території, населені переважно українцями
1917 р., 7 листопада	Третій Універсал Центральної Ради	Проголошується Українська Народна Республіка в складі Російської федеративної республіки. Проголошується також скасування поміщицького землеволодіння, запровадження 8-годинного робочого дня, встановлення державного контролю над виробництвом, скликання 9 січня 1918 р. Українських Установчих зборів тощо. До складу УНР мають увійти Київська, Волинська, Катеринославська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Таврійська (без Криму) губернії; долю інших територій, населених переважно українцями, має вирішити народ
1917 р., 25 листопада	Ухвала Генерального Секретаріату щодо друкування власних грошей	Це загострює суперечності між Центральною Радою і Раднаркомом на чолі з В. Леніним

1917 р., 31 листопада	Роззброєння Центральною Радою збільшовизованих частин у деяких містах України	Роззброєні частини відправлено за межі України. Комендант Києва Ковенко проводить арешти більшовиків
1917 р., 3 грудня	Раднаркомівський «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради»	Раднарком формально визнає УНР і право українського народу на самовизначення, але вимагає припинити пропуск білогвардійських військ на Дон, повернути зброю роззброєним радянським частинам; у разі невиконання вимог більшовики вважатимуть Раду у стані війни з Росією
1917 р., 3–5 грудня	Обласний з'їзд РСДРП(б) у Києві	З'їзд схвалює ультиматум Раднаркому, визнає за необхідне вести рішучу боротьбу з Центральною Радою, встановити радянську владу в Україні
1917 р., 5 грудня	Відповідь Генерального Секретаріату на ультиматум Раднаркому	Генеральний Секретаріат відхиляє ультиматум і вимагає створення загальноросійського федеративного соціалістичного уряду
1917 р., 4–6 грудня	Робота I Всеукраїнського з'їзду Рад у Києві	Відбувається остаточний розрив між більшовиками і Центральною Радою. 127 більшовицьких делегатів (із загальної кількості 2 000 чоловік) переїжджають до Харкова для продовження роботи з'їзду
1917 р., 11–12 грудня	I Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові	Україна проголошується радянською республікою — УНР. Обирається Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) у складі 41 чоловік
1917 р., 12 грудня	Початок формування в Харкові штабу радянських військ (Південного фронту) під керівництвом В. Антонова-Овсієнко	Внаслідок розриву стосунків між Центральною Радою і радянським ЦВК. Для наступу на Україну радянський уряд Росії формує три армії під командуванням М. Муравйова, Р. Берзіна, І. Кубинського
1918 р., 4 січня	Початок загального наступу військ В. Антонова-Овсієнко проти Центральної Ради	Армія М. Муравйова виступає з Харкова. Головні її сили — 12 тис. чоловік — складають червоногвардійці з Росії
1918 р., 9 січня	Четвертий Універсал Центральної Ради	Україна проголошується самостійною незалежною державою — Українською Народною Республікою
1918 р., 16 січня	Бій під Крутами	Спроба зупинити війська більшовиків під Бахмачем і Крутами зазнає невдачі. Триста оточених під Крутами київських студентів та гімназистів по-звірячому знищено
1918 р., 28 січня	Здобуття Києва частинами М. Муравйова	Центральна Рада переїжджає до Житомира. Більшовики масово розстрілюють офіцерів і заможних людей: знищено понад 5 тис. осіб. Розпочинаються грабежі, масовий вивіз продовольчих товарів до Росії. Протягом тижня тільки до Петрограда відправлено 363 вагони з продовольством

БРЕСТ-ЛИТОВСЬКИЙ ДОГОВІР

Поштовх до сепаратного миру дали більшовики, які 2 грудня 1917 р. підписали перемир'я державами Троїстого союзу. Центральна Рада, втративши надію досягти порозуміння з країнами Антанти, в пошуках союзника звернулася до Німеччини й Австро-Угорщини. Щоб урятувати завоювання революції, уряд УНР під тиском військового наступу Червоної Армії підписав Брест-Литовський договір з Німеччиною та її союзниками, які, скориставшись з важкого становища УНР, фактично встановили окупаційний режим на її території.

Дата	Подія	Зміст
1917 р., 25–26 жовтня	II з'їзд Рад у Петербурзі	Серед перших декретів, які підняли авторитет більшовиків, ухвалено Декрет про мир. У ньому пропонується всім воюючим державам негайно розпочати переговори про мир без анексій і контрибуцій
1917 р., 7 листопада	III Універсал Центральної Ради	У ньому проголошується необхідність утримувати фронт, доки не буде створено загальноукраїнський соціалістичний уряд, який вестиме переговори про мир
1917 р., 7 листопада	Угода між Центральною Радою і головнокомандуючим російськими військами Духоніним	Створено Український фронт російських військ шляхом об'єднання Південно-Західного та Румунського фронтів
1917 р., 9 листопада	Ухвала Генерального Секретаріату Центральної Ради щодо доцільності укладення миру	Оскільки укладати міжнародні договори має право лише визнаний усім народом уряд (яким не є Раднарком на чолі з В. Леніним), запропоновано загальноармійському комітету при Ставці взяти ініціативу створення загальноросійської соціалістичної влади до своїх рук
1917 р., 22 листопада	Прибуття до Києва деяких членів Ставки Духоніна	Разом з офіцерами приїжджають представники англійської, французької, румунської та деяких інших військових місій
1917 р., 2 грудня	Перемир'я між Радянською Росією та Центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною)	Починаються переговори у Бресті. Німці пропонують установити новий кордон між Росією та Німеччиною: Росія має віддати Німеччині Польщу, Литву, частину України, Білорусії, Латвії, Естонії
1917 р., 5 грудня	Визнання Францією Української Народної Республіки	Незважаючи на визнання УНР, Франція навіть не обіцяє допомогти Україні
1917 р., 9 грудня	Початок мирних переговорів у Брест-Литовську між Росією і Центральними державами	До Бреста прибуває делегація Раднаркому на чолі з Л. Троцьким, яка заявляє, що репрезентує всі народи Росії
1917 р., 11 грудня	Нота Генерального Секретаріату до всіх воюючих країн	Проголошується, що у зв'язку з відсутністю у Росії федеративного уряду Українська республіка стає на шлях самостійних міжнародних відносин. Уряд України вважав за необхідне взяти участь у Брестських переговорах
1917 р., 13 грудня	Відповідь держав німецької коаліції на ноту Генерального Секретаріату	Союзники висловлюють згоду на участь у Брест-Литовських переговорах представників України

1917 р., 19 грудня	Прибуття делегації Центральної Ради на Брест-Литовські переговори	До складу делегації входять М. Левицький, М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк, В. Голубович
1917 р., 30 грудня	Визнання німецьким урядом самостійності мирної делегації Центральної Ради	Делегація УНР визнається єдиним представником народу України, що є значним дипломатичним успіхом молодого українського держави
1918 р., 27 січня	Підписання делегацією Центральної Ради сепаратного Брест-Литовського миру	Німеччина й Австро-Угорщина зобов'язуються надати УНР військову допомогу взамін за поставки великої кількості хліба та інших продуктів
Далі всі дати подано за новим стилем		
1918 р., 16 лютого	Звернення делегації Центральної Ради до німецького уряду	Делегація згідно з договором від 27 січня (9 лютого) вимагає негайної допомоги Німеччини у жорсткій боротьбі України за своє існування проти варварського вторгнення радянської армії. Союзники не забарилися з допомогою
1918 р., 18 лютого	Ультиматум німецького уряду Раднаркомом Росії з вимогою залишити територію України	Після заяви Л. Троцького, що Росія миру не підпише, але й війни продовжувати не буде, Німеччина розпочинає повномасштабний наступ на півночі. Виникає загроза для Петрограда. Боротьба в радянському керівництві з питань укладення миру закінчується тим, що ЦК РСДРП(б) ухвалює пропозицію В. Леніна негайно підписати мир
1918 р., 19 лютого	Наступ німецьких військ на Україну	Німецькі війська з'єднуються із загонами Центральної Ради в Новограді-Волинським
1918 р., лютий — березень	Окупація України німецькими військами	Влада Центральної Ради в Україні відновлюється; 3 березня окупаційні війська вступають до Києва, 7 березня Центральна Рада повертається до столиці УНР
1918 р., 3 березня	Підписання російською делегацією Брест-Литовського мирного договору	За умовами миру під контроль Німеччини відходять Латвія, Литва, Польща, Естонія, Україна, частина Білорусії; Туреччина окупує Ардаган, Каре, Батум
1918 р., 27 квітня	Укладення економічної угоди між Україною та Німеччиною й Австро-Угорщиною	Україна зобов'язується поставити впродовж 4 місяців 60 млн пудів хліба, 400 млн яєць, 2,75 млн пудів м'яса, 37,5 млн пудів залізної руди — як «плату за допомогу»

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА

Після окупації німецькими військами України влада Центральної Ради мала суто формальний характер. Окупаційна адміністрація, турбуючись про вивезення продовольства з України, почала втручатися у внутрішні справи молодого держави, що загострило конфлікт між нею та Центральною Радою.

Неспроможність Центральної Ради розв'язати внутрішні проблеми призвела до втрати нею довір'я населення. Водночас виявилася і неможливість виконання економічної частини Брест-Литовського договору, тобто поставок до Німеччини.

В останні дні свого існування Центральна Рада встигла здійснити ряд кроків для зміцнення системи державного управління: опрацьовано проект Конституції УНР, обрано Михайла Грушевського Президентом республіки, внесено зміни до земельного закону.

Однак суперечності між Центральною Радою та окупаційним режимом і небажання Ради бути німецькою маріонеткою призвели до перевороту, внаслідок якого 29 квітня 1918 р. влада перейшла до гетьмана Павла Скоропадського, колишнього царського генерала й виразника інтересів великих землевласників. Центральну Раду було розпущено, її партії внаслідок соціально-економічних і політичних заходів гетьманщини були заборонені.

Першими документами нової української влади були «Маніфест до українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». З них випливало, що замість зліквідованої УНР проголошується «Українська держава», вся найвища влада в якій (законодавча, виконавча і судова) належить гетьманові. Проголошувалося право приватної власності «як фундаменту культури і цивілізації», розпускалися земельні комітети. Нова держава базувалася на поєднанні монархічних, республіканських і диктаторських засад. У галузі зовнішньої політики зусилля гетьманської влади були скеровані на міжнародне визнання України (було встановлено дипломатичні стосунки з 12 державами, в т. ч. і з Радянською Росією).

Характерною рисою внутрішньої політики була підтримка заможних верств населення (зокрема, відміна націоналізації великих маєтків). Вища земська комісія підготувала аграрну реформу, але здійснити її не вдалося.

Помітних успіхів було досягнуто в національно-культурній політиці: українізація державного апарату й системи освіти; відкриття двох університетів, Національного архіву й бібліотеки, Української Академії наук. Було зроблено кроки до створення національної армії.

Проти Скоропадського виступали політичні партії різних напрямків. Наприкінці травня 1918 р. представники соціалістів-федералістів (колишнє «Товариство українських поступовців»), соціалістів-самостійників, хліборобів-демократів створили Український національно-державний союз з метою боротьби проти гетьманщини. Та й більшовики не втрачали надії на реставрацію своєї влади в Україні. Прорахунки П. Скоропадського у внутрішній політиці привели до численних селянських і робітничих виступів. Все це ускладнювало внутрішньополітичну ситуацію в Україні і створювало передумови для нового державного перевороту.

Дата	Подія	Зміст
1918 р., 3 березня	Вступ німецьких військ до Києва	Радянський уряд (Народний Секретаріат) переїжджає до Полтави, у Києві відновлено владу Української Народної Республіки
1918 р., 9 березня	Переїзд Центральної Ради до Києва	Подальша діяльність Ради відбувається під «негласним наглядом» окупаційного режиму
1918 р., початок березня	Реформа органів виконавчої влади УНР	Генеральний Секретаріат перетворюється на Раду Міністрів. До складу Ради включено В. Голубовича (голова), М. Ткаченка, С. Шелухіна, В. Прокоповича, О. Логоцького, П. Христюка та інших
1918 р., 10 березня	Відступ загонів Червоної гвардії з території України	Більшовики виконують умови Брест-Литовського договору від 3 березня. Народний Секретаріат переїжджає з Полтави до Катеринослава
1918 р., 17–19 березня	II Всеукраїнський з'їзд Рад у Катеринославі	З'їзд закликає до відновлення радянської влади в Україні, обирає Центральний Виконавчий Комітет (102 особи). Головою Президії ЦВК обрано Володимира Затонського, Головою Народного Секретаріату призначено Миколу Скрипника. 21 березня ЦВК переїжджає з Катеринослава до Таганрога
1918 р., березень	Наказ Ради Міністрів УНР про українізацію	У зайнятих містах (Чернігів, Одеса, Миколаїв, Херсон, Полтава та ін.) відновлюється влада Центральної Ради
1918 р., 30 березня	Нота Ради Міністрів УНР Раднаркому РРФСР	У ноті міститься пропозиція негайно розпочати мирні переговори

1918 р., 2 квітня	Відповідь Раднаркому на ноту Ради Міністрів	Раднарком відповідає згодою, пропонує розпочати переговори у Смоленську 5 квітня, але радянські війська продовжують бойові дії
1918 р., 18 квітня	Сесія ЦВК Рад України у Таганрозі	ЦВК розпущено внаслідок окупації України німцями. Народний Секретаріат перетворюється на Бюро для керівництва повстанською боротьбою
1918 р., друга половина квітня	Таємна угода про переворот в Україні	Німецький посол в Україні барон Мумм, головнокомандуючий Ейхгорн і генерал П. Скоропадський домовляються усунути органи Української Народної Республіки з політичної арени. Однією з основних причин цього є невдоволення німців політикою УНР
1918 р., 20 квітня	Вступ німецьких військ до Криму	Німці підтримують представників татарських кіл. 24 квітня розстріляні члени Раднаркому республіки Таврида
1918 р., 25 квітня	Загострення конфлікту німецького командування з урядом УНР	У пошуках приводу для перевороту німецькі війська заарештовують українського військового міністра Жуковського та інших членів уряду
1918 р., 27 квітня	Наказ фельдмаршала Ейхгорна про запровадження в Україні німецьких військово-польових судів	Наказ підкреслює неспроможність Центральної Ради виконати економічні умови Брест-Литовського договору. Центральна Рада протестує, але безрезультатно
1918 р., 29 квітня	Ухвалення Конституції УНР	Центральна Рада намагається проводити власну політику
1918 р., 29 квітня	Державний переворот в Україні	Німецькі солдати розганяють Центральну Раду. Гетьманом України проголошується Павло Скоропадський, обраний цього ж дня на з'їзді хліборобів. Створено професійний уряд гетьманату
1918 р., 4 травня	Заява верховного головнокомандуючого Південних республік В. Антонова-Овсієнка	Частини Червоної Армії припиняють воєнні дії проти німців і гетьманських військ
1918 р., 23 травня	Початок російсько-українських переговорів у Києві	Російську делегацію очолює Х. Раковський, українську — С. Шелухін. Росія визнає Україну як самостійну державу
1918 р., тра- вень — чер- вень	Заяви українського уряду з вимогою приєднати Крим до України	Німці вороже ставляться до приєднання Криму; тому 17 червня там сформовано пронімецький уряд на чолі з генералом С. Сулькевичем
1918 р., кі- нець травня	Створення Українського національно-державного союзу	Союз утворюють представники партій соціалістів-федералістів, соціалістів-самостійників, хліборобів-демократів тощо, які ставлять мету захисту і розбудови української держави
1918 р., поча- ток червня	Селянські повстання проти німецьких окупаційних військ і гетьманської влади	Повстання, які охоплюють Звенигородський, Таращанський і Золотоноський повіти, придушені німецькими військами
1918 р., 13 червня	Російсько-українська угода про перемир'я	Воєнні дії припиняються, встановлюється демаркаційна лінія, передбачений обмін полоненими тощо. П. Скоропадський, проводячи активну зовнішню політику, за першочергове завдання вважає підписання договору з Росією. Тому переговори тривають

1918 р., 5–12 липня	I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України у Москві	Обраному ЦК доручається організувати Центральний військово-революційний комітет (ЦВРК). Комітет на чолі з О. Бубновим створено у другій половині липня
1918 р., 14 липня — 20 серпня	Загальний страйк залізничників України	Протестуючи проти німецької окупації в страйку беруть участь близько 200 тис. чоловік
1918 р., 30 липня	Вбивство в Києві головнокомандуючого німецькими військами фельдмаршала Ейхгорна	Замах учиняє лівий есер Донський, виконуючи вирок, винесений його партією
1918 р., 5 серпня	Наказ №1 Всеукраїнського центрального військово-революційного комітету з Курська	Терміново розпочати повстання проти німецьких військ і гетьманської влади. Повстання, які спалахують у деяких населених пунктах, придушено
1918 р., серпень	Створення Українського національного союзу	До союзу входять усі організації попереднього національно-державного союзу (крім хліборобів-демократів), а також Українська соціал-демократична робітничка партія та Українська партія соціалістів-революціонерів. Нелегальний (як і всі ці партії) союз вимагає від П. Скоропадського сформування коаліційно-демократичного уряду, відповідального перед парламентом, скасування великої земельної власності в Україні тощо. Головою союзу обирається А. Ніковський (з 18 вересня цю посаду зайняв В. Винниченко)
1918 р., 22 вересня	Наказ Всеукраїнського ЦВРК про формування українських повстанських дивізій	У «нейтральній зоні», на території РРФСР, починається формування 1-ї та 2-ї повстанських дивізій
1918 р., 5 жовтня	Переговори у Києві між Україною та Кримом	Переговори закінчуються провалом, оскільки Крим вимагає федеративного входження до України, а уряд Скоропадського обстоює обмежену автономію Криму
1918 р., 7 жовтня	Припинення радянсько-українських переговорів	Оскільки кінець Першої світової війни наближається, Раднарком займає очікувальну позицію. Проте стан перемир'я та дипломатичні стосунки не припинено
1918 р., 17–22 жовтня	II з'їзд КП(б)У в Москві	Підкреслюється необхідність утворення військових частин, посилення підготовки до збройної боротьби з німцями і гетьманською владою. Секретарем ЦК обрано Е. Квірінга
1918 р., 24 жовтня	Оновлення гетьманського Кабінету Міністрів	На вимогу Українського національного союзу гетьман погоджується на включення до уряду представників партії соціалістів-федералістів: О. Лотоцького, М. Славінського, П. Стебницького, А. Вязлова. Національні моменти в роботі уряду посилюються
1918 р., листопад	Створення Української Академії наук. Розвиток культури	Серед 12 академіків — славетні вчені Д. Багалій, В. Вернадський, А. Кримський, О. Левицький та ін. Відкриваються Національна галерея мистецтв, Історичний музей, Український національний театр, Молодий театр Леся Курбаса тощо

1918 р., 3–10 листопада	Перемога буржуазно-демократичної революції у Німеччині	В Україні виникає нова ситуація у зв'язку з очікуваним відступом німецьких військ
1918 р., 13 листопада	Постанова ВЦВК РРФСР про анулювання Брест-Литовського договору	Радянська влада ревізує свою політику щодо України. Ще 11 листопада Раднарком скеровує до Реввійськради РРФСР директиву про «надання термінової військової допомоги трудящим України»
1918 р., 13–14 листопада	Таємна нарада Українського національного союзу. Створення Директорії Української Народної Республіки	До складу Директорії входять: В. Винниченко (голова), С. Петлюра, П. Андрієвський, А. Макаренко, Ф. Швець. Приймається ухвала про збройне повстання проти влади П. Скоропадського. Центром повстання має бути Біла Церква
1918 р., 14 листопада	«Грамота» (Акт Федерації) гетьмана Скоропадського	Проголошується, що створення Всеросійської Федерації буде першим кроком на шляху до відновлення великої Росії. На знак протесту міністри-українці виходять із гетьманського уряду
1918 р., 14–15 листопада	Формування нового уряду Криму	До уряду з орієнтацією на держави Антанти входять С. Крим (голова), В. Набоков, М. Винавер та ін.
1918 р., середина листопада	Просування військ Директорії до Києва	Директорія встановлює свою владу в центральних районах України
1918 р., 28 листопада	Створення більшовиками Тимчасового робітничо-селянського уряду України на чолі з Г. Пятаковим	Маніфест уряду проголошує скинення П. Скоропадського і відновлення радянської влади в Україні
1918 р., кінець листопада	Окупація країнами Антанти південних портів України	Англо-французькі війська захоплюють Севастополь і Одесу
1918 р., 1 грудня	Укладення в Фастові попереднього договору між УНР і Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР)	Проголошується необхідність якнайскорішого об'єднання східних і західних земель України
1918 р., 14 грудня	Вступ військ Директорії до Києва	Ліквідація влади Гетьмана П. Скоропадського, влада в Україні переходить до Директорії

ДИРЕКТОРІЯ: ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Причиною краху Гетьманату була його непослідовна аграрна політика, нерозв'язаність багатьох економічних питань, репресії проти збунтованого селянства, цілковита залежність гетьманської влади від німецьких військ, а також поразка держав Троїстого союзу в Першій світовій війні.

13 листопада 1918 р. представники українських політичних партій на таємній нараді обрали для керівництва повстанням проти влади П. Скоропадського Директорію на чолі з В. Винниченком. Протягом тижня у великих містах України було проголошено владу Директорії. 14 грудня 1918 р. війська Директорії ввійшли до Києва.

Майже водночас у чорноморських портах (Одесі, Херсоні, Миколаєві, Севастополі) розпочали інтервенцію війська Антанти з метою допомогти білій армії генерала А. Денікіна. Але просунулися

по території України від узбережжя вглиб вони не змогли через масові селянські повстання, які очолювали отамани Григор'єв, Зелений та інші.

Наприкінці грудня рушили в Україну й війська Радянської Росії. 5 лютого 1919 р. вони знову захопили Київ. Уряд УНР переїхав до Вінниці, армія поступово розпадалася, частина її перейшла (хоч і тимчасово) на бік більшовиків. Але запроваджена більшовиками продрозверстка викликала обурення українських селян. Навесні — влітку 1919 р. Україна була охоплена повстаннями. Скориставшись з цієї ситуації, перейшли в наступ частини денікінської армії. Невдовзі вони захопили майже всю Україну й рушили на Москву. Але тил у Добровольчої армії виявився нетривким, бо селянство України не могло підтримувати режим, який відновляв поміщицьке землеволодіння. Україна виявилася таким краєм, який завоювати легко, утримати важко, а управляти ним взагалі неможливо. 11 жовтня 1919 р. почався наступ Червоної армії проти військ Денікіна загальним напрямком на Курськ — Харків — Донбас — Ростов-на-Дону. На початку 1920 р. денікінці були розбиті вщент, а їх недобитки переправилися до Криму, де було сформовано армію барона Врангеля.

Дата	Подія	Зміст
1919 р., початок січня	Наступ Червоної Армії на Україну	Із виходом німецьких окупаційних військ з України створюється сприятлива для наступу ситуація, на яку довго чекав Раднарком. Війська червоних захоплюють Харків, Чернігів
1919 р., 16 січня	Ультиматум Директорії Радянському урядові	Директорія вимагає припинити воєнні дії та погрожує в разі відмови оголосити війну. Відповіді немає, і Директорія України проголошує себе у стані війни з РРФСР
1919 р., 22 січня	Проголошення у Києві акту злуки УНР і ЗУНР	Возз'єднуються східні та західні українські землі. Реальних умов для з'єднання не було
1919 р., 2 лютого	Переїзд Директорії до Вінниці	У зв'язку з наступом радянських військ Директорія втрачає контроль над більшою частиною території України
1919 р., початок березня	Бойові дії партизанських загонів проти французьких військ на півдні України	Інтервенція Антанти підштовхує отаманів Матвія Григор'єва, Нестора Махна та інших виступити значними силами на боці радянської влади
1919 р., 6–12 березня	Переїзд Директорії до Жмеринки, а згодом до Проскурова	Деякі військові частини УНР (у т. ч. січові стрільці на чолі з Є. Коновальцем) тимчасово переходять на бік Червоної Армії
1919 р., 10 березня	Перша Конституція УРСР	Проголошується закріплення диктатури пролетаріату. Найвища влада в Україні належить до Всеукраїнського з'їзду Рад (у період між з'їздами — до ВУЦВК). Поряд з КП(б)У дозволяється діяльність інших партій — УПСР, УСДРП, УКП(б)
1919 р., 9 квітня	Створення Директорією у Рівному «лівого кабінету» на чолі з Б. Мартосом	Проголошується політика орієнтації у боротьбі з більшовиками на власні сили — без залучення іноземних військ
1919 р., квітень	Продовження наступу Червоної Армії в Україні	Захоплено Крим, Одесу, Житомир
1919 р., 12 квітня	Декрет Раднаркому УРСР про хлібну продрозверстку	Цей крок викликає гостру ворожість українського селянства

1919 р., 15 квітня	Наступ військ А. Денікіна у Донбасі	Запеклі тривалі бої між червоними та білими частинами біля Бахмача і Луганська. 4 травня добровольці захоплюють Луганськ. Денікін отримує вугілля, необхідне для походу на Москву
1919 р., 9 травня	Повстання отамана М. Григор'єва проти радянської влади	Це тільки один із численних виступів українського селянства проти більшовицької продовольчої розверстки. На початку червня повстають також загони Н. Махна
1919 р., червень	Наступ Добровольчої армії в Україні	Для продовження наступу білогвардійським військам, окрім вугілля, потрібний хліб. Вони захоплюють усе Лівобережжя
1919 р., 17 серпня	Спроба контрнаступу Південного фронту червоних проти Денікіна	Контрнаступ не вдається, армія Денікіна починає наступ на Москву
1919 р., 30 серпня	Одночасний вступ до Києва військ УНР і денікінців	Зіткнувшись із денікінцями, частини УНР відступають із Києва
1919 р., вересень	Виступ військ Н. Махна проти білогвардійців	Раднарком використовує «третю силу» як допомогу Червоній Армії проти Денікіна. Бої махновців з білими тривають аж до грудня
1919 р., 24 вересня	Оголошення Українською Народною Республікою війни армії Денікіна	Це крок відчаю, бо знесилені українські частини не в змозі протистояти білогвардійцям
1919 р., 10 жовтня	Початок переможного контрнаступу радянських військ проти армії Денікіна	Війська Південного фронту наступають у загальному напрямку: Курськ — Харків — Донбас — Ростов-на-Дону
1919 р., 6 листопада	Угода між Українською Галицькою армією й А. Денікіним	Галицька армія підпорядковується Денікіну
1919 р., грудень	Продовження наступу Червоної Армії	Червоні захоплюють Харків, Полтаву, Київ та інші міста України
1919 р., 6 грудня	Початок «Зимового походу» армії УНР на Східну Україну	Очолюють похід М. Омелянович-Павленко та Ю. Тютюнник. Похід триває до 5 травня 1920 р.
1919 р., 11 грудня	Створення Всеукраїнського революційного комітету	Президія ЦВК Рад України створює надзвичайний орган влади. До його складу входять Г. Петровський (голова), Д. Мануїльський, В. Затонський; два місця було зарезервовано для представників партії боротьбистів — «незалежницького» крила УКП(б)
1919 р., 18–31 грудня	Донбаська операція Південного фронту радянських військ	Частини Добровольчої та Донської армії зазнали нищівної поразки
1919 р., 24 грудня	Договір між армією УНР і Галицькою армією	Галицька армія, яка знаходиться під Вінницею, визнає владу уряду УНР
1920 р., 9 січня	Проголошення радянською владою загонів Махна «поза законом»	Ситуація на півдні України загострюється: Н. Махно, війська якого допомогли більшовикам закріпитися в Україні, стає їм непотрібним
1920 р., 12 січня	Угода між Революційним комітетом Української Галицької армії та командуванням Червоної Армії	Утворюється «Червона Українська Галицька Армія», яка підлягає радянському командуванню (у квітні дві з трьох її бригад переходять на бік польської армії)

1920 р. — ЗАВЕРШЕННЯ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Другий радянський уряд протримався в Україні близько 7 місяців, спричинивши своїми діями масові антирадянські повстання. Навесні 1920 р. в Україні знову почалися бої — водночас на польському фронті й у кримських степах. Завершальний етап боротьби більшовиків за завоювання України розгорнувся в другій половині 1920 р. 12 жовтня у Ризі було підписане перемир'я між Радянською Росією й Польщею, через місяць у Криму вщент було розгромлено армію Врангеля, а трохи згодом рештки військ УНР відступили за р. Збруч. В Україні остаточно встановилася радянська влада.

18 березня 1921 р. було підписано мирний договір з Польщею, і Україна знову виявилася розчленованою: Буковину в 1918 р. захопила Румунія, Закарпаття з 1919 р. увійшло до складу Чехословаччини, а основну територію поділили між собою Польща (Західна Україна) і Радянська Росія (Наддніпрянина та Лівобережжя).

Дата	Подія	Зміст
1920 р., лютий	Остаточний розгром Денікіна радянськими військами	Залишки денікінської армії евакуюються до Криму; там створюється армія П. Врангеля
1920 р., 21–24 квітня	Договір між УНР і Польщею	Польща визнає Директорію на чолі з С. Петлюрою головною владою УНР і укладає з нею союз для боротьби проти більшовиків. За договором майже вся Західна Україна має відійти до Польщі
1920 р., 25 квітня	Початок наступу в ійськ Польщі та УНР на Україну	Мета наступу — з'єднатися з військами барона Врангеля
1920 р., кінець квітня — початок травня	Продовження наступу польсько-українських військ	Захоплення Житомира, Вінниці, Києва та інших міст. Уряд Директорії повертається до Києва
1920 р., 14 травня	Початок контрнаступу радянських військ на польському фронті	Західний фронт починає наступати в Білорусії. Трохи згодом Південно-Західний фронт починає наступ в Україні
1920 р., червень	Продовження наступу Південно-західного фронту	Відбито Житомир, Київ, Вінницю, Коростень
1920 р., 4–23 липня	Лишнева наступальна операція Західного фронту	Радянську владу встановлено майже в усій Білорусії. На середину серпня радянські війська під командуванням М. Тухачевського виходять до Варшави
1920 р., 15 серпня	Початок контрнаступу польських військ	Частини Червоної Армії розгромлено під Варшавою
1920 р., жовтень	Угода між командуванням Червоної Армії та Н. Махном	Частини Н. Махна мають виступити проти військ Врангеля
1920 р., 12 жовтня	Підписання в Ризі перемир'я між Польщею та Радянською Росією	Польща і Росія доходять згоди щодо припинення бойових дій, установлення кордонів між Польщею, Росією та Україною. Проте УНР перемир'я не визнає: її війська захоплюють Вінницю

1920 р., 28 жовтня	Початок наступу Червоної Армії проти армії Врангеля	Війська Врангеля відходять за Перекоп
1920 р., 7 листопада	Штурм Перекопу	Радянські частини проривають фронт; 17 листопада армію Врангеля ліквідовано
1920 р., середина листопада	Бої між військами УНР і частинами Червоної Армії	Запеклі бої під Кам'янцем-Подільським (біля р. Дністер) тривають 10 днів
1920 р., 21-листопада	Відступ армії УНР за р. Збруч.	Армія УНР відходить на територію, зайняту поляками, де її роззброєно й інтерновано у польських таборах
1920 р., кінець листопада — грудень	Розгром радянськими силами головних сил Н. Махна	Більшовики зуміли остаточно зломити опір повстанців лише на початку 20-х років завдяки змінам у соціально-економічній політиці
1921 р., 18 березня	Підписання Ризького мирного договору між РРФСР, УСРР і Польщею	Встановлюються кордони. Польща визнає УСРР у складі Наддніпрянської України та Східної Волині. До Польщі відходить частина Правобережної України (Холмщина, Західна Волинь, Західне Полісся). Галичина залишається за Польщею (остаточно її долю вирішено в 1923 р. на Паризькій конференції: Східну Галичину приєднано до Польщі на правах автономії)
1921 р., листопад	«Льодовий похід» Ю. Тютюнника на Україну	Загін переходить радянський кордон, але його розгромлено. 23 листопада 359 учасників походу розстріляно у м. Базарі на Волині

УКРАЇНЬКА РСР У ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ Й УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ (1921–1941 рр.)

Становище України у міжвоєнний період — найтрагічніший період її історії. Юридично до 30 грудня 1922 р. УСРР була автономною радянською республікою, але «воєнно-політичний союз» 1919 р. зводив нанівець усю її автономію.

Політика НЕПу (нова економічна політика), що прийшла на зміну «воєнному комунізму», сприяла економічному піднесенню та зростанню авторитету більшовицької влади. Ситуація докорінно змінилася наприкінці 20-х років. Головними засобами здобуття Сталіним, керівною партійно-державною верхівкою безмежної влади стали антидемократизм і терор. Фактично функції партії й держави було зведено до придушення демократії, перманентних пошуків внутрішнього й зовнішнього ворога, зміцнення й удосконалення системи каральних методів. Саме це обумовлювало стратегічний напрям розвитку подій аж до 1941 року. Героїчна й водночас виснажлива праця народів України відбувалася в умовах поширення переслідувань і масових репресій.

Найжахливіші наслідки мали сталінська «революція згори», примусова і насильницька колективізація та голодомор 1932–1933 рр. «Воєнно-комуністичний» досвід, що його набули більшовики під час громадянської війни, виявився нездоланим і за мирних часів, оскільки давав універсальний засіб розв'язання багатьох проблем найкоротшим шляхом. Мільйонами жертв було сплачено за сталінську індустріалізацію й колективізацію, за перетворення СРСР на індустріальну державу.

Наприкінці 30-х років посилилася загроза нападу на СРСР з боку гітлерівської Німеччини; проводилася підготовка до війни. Дещо вповільнив її радянсько-німецький пакт 1939 р., який безпосередньо вплинув на територіальні зміни УСРР.

Дата	Подія	Зміст
1921 р., січень — лютий	Селянські виступи в Україні, повстання моряків у Кронштадті	Ці прояви різкого невдоволення політикою радянської влади надали поштовх до зміни соціально-економічного курсу більшовиків
1921 р., 8–16 березня	X з'їзд РКП(б). Проголошення переходу до нової економічної політики (НЕПу)	Продрозверстка замінюється фіксованим продподатком; відновлюються товарно-грошові відносини, надається можливість приватного підприємництва
1921 р., 27 березня	Надзвичайна сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК)	Ухвалюється декрет про заміну продрозверстки продподатком. Це зумовлює зміну позиції українського селянства щодо радянської влади
1921 р., 14 червня	Затвердження ВУЦВК Положення про Всеукраїнську Академію наук	Внаслідок цього акту створена за часів гетьманату Академія залишається центром розвитку української науки
1921 р., літо	Голодомор в Україні	Тяжкі наслідки воєнного комунізму та громадянської війни в Україні посилює жахлива засуха. Крім України, голодують Північний Кавказ і Поволжя. Від голоду померло близько мільйона чоловік
1921 р., 17 серпня	Постанова ВУЦВК про створення комісії допомоги голодуючим	Створюються центральна, губернські та повітові комісії. Центральну комісію очолює Г. Петровський
1921 р., 18 жовтня	Утворення в складі РРФСР Кримської АРСР	Москва приймає це рішення одноосібно, без жодних консультацій з українським керівництвом
1922–1925 рр.	Проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи	Замість губерній і повітів утворюються округи та райони
1922 р., 30 грудня	I з'їзд Рад СРСР	Проголошується утворення СРСР на засадах федералізму, у складі чотирьох республік — Російської Федерації, України, Білорусії та Закавказької Федерації. Україна отримує назву — УРСР
1923 р., 17–25 квітня	XII з'їзд РКП(б)	Голова Раднаркому України Х. Раковський виступає проти обмеження центром прав республіки, порушення федеративних засад СРСР
1923 р.	Впровадження політики українізації, коренізації	Політика сприяння розвитку української мови та коренізації адміністративно-партійного апарату проводиться суперечливо і з труднощами. Проте внаслідок українізації 80 % шкіл, 50 % технікумів і 25 % вузів стають україномовними
1924 р., 24 грудня	Ухвала Комінтерну про розпуск Української комуністичної партії (УКП).	Із ліквідацією останньої політичної партії в Україні завершується формування однопартійної системи
1925 р., 5–7 квітня	Пленум ЦК КП(б)У	Пленум звільняє Е. Квірінга від обов'язків Генерального секретаря ЦК КП(б)У й обирає на його місце Л. Кагановича. Посилується боротьба за реалізацію в Україні сталінської національної політики
1926 р., 26 квітня	Лист Й. Сталіна «Тов. Кагановичу та іншим членам Політбюро ЦК КП(б)У»	Лист є офіційним поштовхом до кампанії боротьби з «націонал-ухильництвом» в Україні. Починається кампанія проти «шумськізму», головною мішенню якої стає нарком освіти Олександр Шумський

1926 р., осінь	Провал плану хлібозаготівель	Через занадто низькі закупочні ціни на хліб селяни відмовляються продавати збіжжя державі. Продовольчі труднощі переростають у хронічну продовольчу кризу
1927–1928 рр.	Продовження боротьби лідерів ВКП(б) проти так званих «шумськізму», «волобуєвщини», «хвильовізму»	Крім О. Шумського, «символами націоналізму» стають відомий письменник Микола Хвильовий та економіст Михайло Волобуєв, який на початку 1928 р. надрукував статтю «До проблеми української економіки»
1927 р., 2–19 грудня	XV з'їзд ВКП(б)	Ухвалюється резолюція про п'ятирічний план розвитку народного господарства
1928 р., січень	Ухвала Раднаркому СРСР про достроковий збір усіх платежів із селян	Сталінська «революція згори» починається запровадженням надзвичайних заходів у сільському господарстві
1928 р., січень	Поїздка Й. Сталіна до Сибіру	Сталін «пропонує» різко прискорити організацію й розвиток колгоспів і радгоспів
1928 р., весна	«Шахтинська справа»	Починаються пошуки «ворогів» як виправдання економічної кризи в країні. Викривається «шкідницька» організація технічної інтелігенції
1928 р., 14 липня	Об'єднаний пленум ЦК ВКП(б) і ЦК ККП(б)У	Замість Л. Кагановича пленум обирає Генеральним секретарем С. Косіора
1929 р., травень	Прийняття Конституції УРСР	Конституція УРСР має затверджуватися найвищим органом союзної влади. Суверенітет України зведено нанівець
1929 р., листопад	Пленум ЦК ВКП(б)	Пленум приймає ухвалу «Про сільське господарство України і про роботу на селі», в якій зазначається, що Україна повинна у найкоротший термін провести колективізацію, дати приклад іншим республікам
1929–1930 рр., зима	Суцільна колективізація і розкуркулення	До 1 березня 1930 р. в Україні примусово колективізовано 62,8 % селянських господарств. На 1 червня 1930 р. у республіці «розкуркулено» 90 тис. господарств (усього за роки колективізації — 200 тис.). Внаслідок колективізації порушено баланс між розвитком промисловості та сільського господарства, сільське господарство дезорганізовано, знижено його товарність, фізично винищено частину селянства і люмпенізовано решту
1930 р., березень — квітень	Інспірований «згори» судовий процес «Спілки визволення України»	Процес є виявом боротьби з українізацією. До різних строків ув'язнення засуджено 45 чоловік, у тому числі таких відомих представників української інтелігенції, як С. Єфремова, В. Чехівського, Й. Гермайзе, А. Ніковського
1931 р., березень	«Викриття» міфічної організації «Український національний центр»	За «справою УНЦ» засуджено 50 чоловік, колишніх членів українських партій (УПСР, УСДРП, КПЗУ) — В. Голубовича, П. Христюка, К. Божка та інших. У причетності до «УНЦ» звинувачено також академіків М. Грушевського та М. Яворського
1932 р., 10 жовтня	Відкриття Дніпрогесу	Дніпрогес забезпечує електроенергією могутні комплекси важкої промисловості, створені на сході й півдні України

1932 р., зима — 1933 р., весна — літо	Голодомор в Україні	Однією з причин голоду є деградація сільськогосподарського виробництва внаслідок колективізації; значну роль відіграє також вивезення хліба з України (даючи 27 % загальносоюзного врожаю, республіка забезпечує 38 % хлібопоставок). За різними оцінками в Україні загинуло від голоду від 5 до 12 млн чоловік
1933 р., початок	Арешти серед українських письменників	Арешти посилюються після самогубства М. Хвильового (травень 1933 р.). Зі 193 членів і кандидатів у члени Спілки радянських письменників України репресовано 97, серед них Микола Куліш, Микола Зеров, Євген Плужник та багато інших
1934 р.	Зміна столиці УРСР	Столиця України переноситься з Харкова до Києва
1934 р., 9 грудня	Постанова ВУЦВК про зміни в кримінально-процесуальному кодексі УРСР	Після вбивства С. Кірова (1 грудня) до кодексу внесено зміни, які стають основою для беззаконня наступних років
1937–1939 рр.	Масові репресії сталінського режиму	В Україні репресії проводяться в основному під гаслом боротьби проти «буржуазного українського націоналізму». Постраждали широкі верстви населення: робітники, селяни, інтелігенція, військові
1937 р., 25–30 січня	XIV Надзвичайний з'їзд Рад УРСР	З'їзд затверджує нову Конституцію УРСР, побудовану на основі «сталінської» Конституції СРСР. Проголошені в ній права і свободи не мають нічого спільного із процесами, які відбуваються у реальному житті за сталінщини
1938 р., 28 січня	Пленум ЦК КП(б)У	Пленум звільняє С. Косіора від обов'язків Генерального секретаря ЦК КП(б)У й обирає на його місце М. Хрущова. Закінчується передбачене Сталіним знищення партійно-державного керівництва України
1938 р., 10 квітня	Постанова ЦК КП(б)У «Про реорганізацію шкіл на Україні»	В Україні завершено перехід до обов'язкової семирічної освіти. Водночас посилюється процес русифікації народної освіти
1939 р., 23 серпня	Пакт Молотова-Рібентропа про ненапад	Таємний протокол до договору передбачає поділ Польщі на сфери впливу, тобто територіальні приєднання за її рахунок. Радянський Союз має окупувати східні території Польщі до лінії Нарва — Вісла — Сан
1939 р., вересень	«Визволення» Західної України й Західної Білорусії	Після нападу Німеччини на Польщу радянські війська окупували ці землі згідно із протоколом Молотова-Рібентропа
1940 р., 26 червня	Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками та службовцями підприємств та установ»	В умовах Другої світової війни в республіці впроваджується милітаризація праці. Визнається за доцільне використання примусової праці («закріпачення» робітників і службовців): при місцевих партійних комітетах усіх рівнів утворюються військові відділи. Водночас забороняється провадити антифашистську пропаганду

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ

Галичина. У жовтні 1918 р. перестала існувати Австро-Угорська імперія. У Львові організувалася Національна Рада — законодавчий орган майбутньої української держави. 13 листопада 1918 р. було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Важливою подією в історії Галичини був Акт злуки УНР і ЗУНР у Києві в січні 1919 р. Але в результаті польської окупації структури української державності було ліквідовано, будь-який опір польській адміністрації жорстоко придушувався.

Буковина. Після розпаду Австро-Угорщини тут виникли два органи влади — Український крайовий комітет і румунська Національна рада. На початку листопада 1918 р. УКК скликав Народне віче, яке проголосило з'єднання з Галичиною, але румунські війська 6–12 листопада окупували Північну Буковину.

Закарпаття. Після розпаду імперії Закарпаття ввійшло до складу Угорщини, але на початку 1919 р. Чехословаччина за підтримки Антанти захопила західну частину краю, а Румунія — південно-західну. Проте за Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. усе Закарпаття перейшло до Чехословаччини.

Після Мюнхенської угоди 1938 р. Закарпаття отримало право на самоврядування. Августин Волошин сформував уряд, який готував перетворення Карпато-України на автономну українську державу в складі Чехословаччини. За таємним пактом 1939 р. Німеччина погодилася на окупацію краю Угорщиною. 15 березня 1939 р. уряд А. Волошина символічно проголосив незалежну державу Карпато-Україну, але вже через кілька годин змушений був тікати за кордон від угорських військ.

До українського населення проводилася нищівна політика асиміляції, полонізації та румунізації.

Складне економічне становище на західноукраїнських землях не заважало різноманітності політичного життя, про що свідчить кількість українських партій і організацій, найвизначнішою з яких була Організація українських націоналістів (ОУН).

Наприкінці 30-х рр. розгортання масштабної світової війни втягло Західну Україну в сферу геополітичних інтересів Німеччини та СРСР. 1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу, що поклало початок Другій світовій війні. 17 вересня окупацію польської території розпочали частини Червоної Армії: агресія виправдовувалася необхідністю «надати допомогу українцям і білорусам перед навислою загрозою».

На території Західної України, офіційно включеної до складу УРСР, було створено 6 областей: Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Ровенську, Дрогобицьку. У новостворених областях швидкими темпами проводилися соціально-економічні, політичні, адміністративні перетворення, спрямовані на радянізацію краю, які мали суперечливий характер.

Відповідно до радянсько-німецьких договорів вирішувалася проблема Бессарабії й Північної Буковини.

Незважаючи на всю ганебність методів диктаторського режиму та його засобів повернення західноукраїнських земель до складу України, в історичній перспективі цього факту не можна недооцінювати.

Дата	Подія	Зміст
1918 р., 9 лютого (27 січня)	Брест-Литовський мирний договір Німеччини й Австро-Угорщини з Центральною Радою	У таємному додатку до договору австрійський уряд зобов'язується створити до 31 липня зі Східної Галичини та Північної Буковини окремих коронний український край в Австро-Угорщині (згодом додаток скасовано, умови не виконано)
1918 р., 16 жовтня	Маніфест імператора Франца Йосифа	Проголошується, що Австро-Угорщина стане союзною (тобто федеративною) державою. Але спроба реформування імперії виявляється запізнілою

1918 р., 18 жовтня	Створення Української Національної Ради	До Ради входять депутати австрійського парламенту, галицького і буковинського сеймів, представники політичних партій. Головою Ради обирається Євген Петрушевич. У проголошеній ще 1 жовтня Декларації про створення української держави з українських земель Австро-Угорщини немає згадки про злуку зі Східною Україною чи майбутнє ставлення до Австрії
1918 р., жовтень — листопад	Революційні події в Австро-Угорщині	Іде швидкий розпад Австро-Угорської імперії
1918 р., 31 жовтня	Остання постанова австрійського уряду щодо Східної Галичини	Наказується призначати на урядові посади українців. Але в документі немає мови про розмежування між Польщею та українськими землями
1918 р., 1 листопада	Наказ Головного польського штабу військам присягнути на вірність Польщі	Польські війська отримують наказ роззброїти українські частини в Східній Галичині
1918 р., 1 листопада	Виступ українських військових у Львові	Українські солдати під проводом капітана Д. Вітовського роззброюють неукраїнські військові частини. Оголошується перехід законодавчої влади до Української Національної Ради
1918 р., 3 листопада	Буковинське народне віче в Чернівцях	У зборах бере участь понад 40 тис. чоловік. Проголошується возз'єднання з Галичиною
1918 р., 6–12 листопада	Окупація Північної Буковини румунськими військами	Українська Національна Рада не може надати допомоги буковинцям у зв'язку з польським повстанням у Львові
1918 р., 9 листопада	Утворення Українською Національною Радою Державного Секретаріату	Сформований найвищий орган виконавчої влади української держави в складі 12 секретарів на чолі з К. Левицьким
1918 р., 13 листопада	Ухвалення Українською Національною Радою тимчасового Основного закону про державну самостійність	На українських землях колишньої австро-угорської монархії проголошується Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Президентом республіки стає голова Національної Ради Є. Петрушевич
1918 р., 21 листопада	Відступ українських військ зі Львова	Уряд ЗУНР переїжджає до Тернополя (згодом — до Станіслава). 22 листопада польські війська окупувають Львів і встановлюють там польську владу
1918 р., 22–26 листопада	Вибори до Національної Ради	Вибори проведено на території, яку контролює ЗУНР
1918 р., 1 грудня	Укладення попереднього договору між ЗУНР та УНР у Фастові	ЗУНР погоджується найближчим часом увійти до складу УНР на правах автономії
1919 р., 3 січня	Перша сесія Української Національної Ради у Станіславі	Рада ухвалює злуку ЗУНР з УНР, вдруге обирає Є. Петрушевича президентом
1919 р., 21 січня	Закарпатські Всенародні збори у Хусті	Ухвалюється вимога злуки з Україною (за Версальським миром Закарпаття відійшло до Чехословаччини на правах автономії)
1919 р., 22 січня	Акт злуки УНР і ЗУНР у Києві	Назва ЗУНР змінюється на «Західну область Української Народної Республіки» (ЗОУНР). Повне об'єднання обох частин України не набуло чинності через складну міжнародну ситуацію

1919 р., 28 січня	Хотинське повстання	Українці, що повстали проти румунської окупації. утворюють свій орган влади — Хотинську Директорію. Румунські війська придушують повстання, повстанці через р. Збруч відходять на територію України
1919 р., лютий	Створення Комуністичної партії Східної Галичини	Малочисельна партія, тісно пов'язана з російськими більшовиками, не має значного впливу (в 1923 р. змінює назву на Комуністичну партію Західної України — КПЗУ, — в 1938 р. розпущена ухвалою Виконкому Комінтерну)
1919 р., 2 березня	Відновлення боїв на українсько-польському фронті	Ініціатива воєнних дій переходить до поляків, які отримують значну допомогу від Антанти (зокрема, в армії генерала Галлера, цілком сформованій та озброєній у Франції, і більшість офіцерів становили французи)
1919 р., 19 квітня	Початок чергового наступу польських військ проти Української Галицької армії (УГА)	Бої з перервами точаться аж до липня. На середину липня знесилена УГА відходить до р. Збруч
1919 р., 8 травня	Руські народні збори в Закарпатті	Приймається ухвала про приєднання Закарпаття до Чехословаччини
1919 р., 9 червня	Проголошення Є. Петрушевича уповноваженим диктатором ЗОУНР	Національна Рада та Генеральний Секретаріат передають йому одноособову владу для ефективнішого управління
1919 р., 25 червня	Ухвала Ради послів держав Антанти щодо Східної Галичини	Рада дозволяє Польщі окупувати Східну Галичину, зберігаючи її автономію
1919 р., 16–18 липня	Перехід УГА й керівництва ЗОУНР через р. Збруч на допомогу армії УНР уряду Директорії	Польські війська окупували Східну Галичину. УГА веде бої проти Червоної Армії на Правобережній Україні. Є. Петрушевич приїздить до Кам'янця-Подільського — на той час центру УНР
1919 р., 31 серпня	Вступ військ УНР до Києва	Зіткнувшись із денікінцями, галицькі корпуси, а з ними і наддніпрянська армія, відходять із Києва
1919 р., листопад	Наступ польських військ на Кам'янець-Подільський — резиденцію ЗОУНР	Президент Петрушевич від'їжджає за кордон — спочатку до Румунії, згодом — до Відня
1919 р., 2 грудня	Підписання делегацією УНР декларації з Польщею	УНР відмовляється від Галичини на користь Польщі. Галицькі лідери цього акту не визнають, убачаючи в ньому зраду інтересів ЗОУНР з боку УНР. (Так само не визнали вони й договору між УНР і Польщею від 22 квітня 1920 р., який підтвердив декларацію.)
1920 р.	Заснування в Празі Української військової організації (УВО)	Організує її група офіцерів, що прагне продовжити збройну боротьбу проти польської окупації. Згодом командиром її стає Євген Коновалець — колишній провідник січових стрільців
1920 р., 25 липня	Формування Є. Петрушевичем закордонного уряду Галичини у Відні	До уряду входять С. Витицький, С. Сінгалевич, К. Левицький, О. Назарук та ін.
1920 р., 12 жовтня	Попередній договір між РРФСР і Польщею	РРФСР погоджується на приналежність Східної Галичини до Польщі; протест делегації уряду Є. Петрушевича не взято до уваги

1922 р., 26 жовтня	Ухвала польського сейму про воеводську автономію у Східній Галичині та про утворення українського університету	Вибори до сейму в листопаді 1922 р. у Східній Галичині бойкотуються. Взагалі стосунки між українською стороною й польською адміністрацією протягом 1919–1923 рр. залишаються напруженими — так зване «взаємне невизнання»
1923 р., 15 грудня	Паризька конференція Англії, Франції, Італії та Японії	Остаточо ухвалюється передача Східної Галичини Польщі на засадах автономії; населення Польщі відразу збільшується майже на 20 %
1929 р.	Створення Організації українських націоналістів (ОУН)	Організацію засновують у Відні представники УВО та студентських націоналістичних угруповань. Основний зміст діяльності вбачається в збройній боротьбі проти польської влади методами терору (насамперед політичного), саботажу, повстань. Лідер — Є. Коновалець
1930 р., вересень	Кампанія «пацифікації» (умиротворення) у Східній Галичині	Польська влада починає масові репресії проти українців у Східній Галичині, закриває українські громадські установи, заарештовує лідерів українського руху
1934 р.	Заява Польщі в Лізі Націй	Уряд Польщі заявляє, що не вважає обов'язковими для себе ухвали мирних договорів щодо охорони прав національних меншин. Розпочинається нова хвиля репресій проти українців
1939 р., січень	Формування Українського національного об'єднання (УНО) в Закарпатті	УНО створюється з ініціативи А. Волошина — лідера українців — з метою досягти незалежності Карпатської України. Поряд з УНО діють інші течії — русофіли, які заявляють, що карпато-українці (і всі українці взагалі) — частина великого російського народу, — і русини, які вважають себе нацією, окремою не тільки від росіян, але й від українців
1939 р., 15 березня	Проголошення незалежної держави Карпатської України	Проголошення незалежності урядом А. Волошина має суто символічний характер, бо ще того самого дня йому доводиться тікати від угорських військ
1939 р., 15–18 березня	Вторгнення угорської армії до Закарпатської України	Окупація стає можливою внаслідок Мюнхенської угоди (Німеччина, Італія, Франція, Англія) про долю Чехословаччини і таємного договору між Німеччиною й Угорщиною
1939 р., 23 серпня	Радянсько-німецький пакт про ненапад	Додатком до пакту є таємний протокол Молотова-Рібентропа про територіальні зміни у Східній Європі. Узгоджено майбутнє приєднання до СРСР західноукраїнських і західнобілоруських земель до лінії Нарва — Вісла — Сан
1939 р., 17 вересня	Початок походу Червоної Армії на Західну Україну і Білорусію	Внаслідок пакту Молотова-Рібентропа землі Західної України та Західної Білорусії відходять до СРСР. Німеччина окупує решту польської території. Польський уряд емігрує до Лондона
1939 р., 28 вересня	Договір між СРСР і Німеччиною про кордони, дружбу і співробітництво	Розпочинаються радянські поставки сировини до Німеччини.

1939 р., 26–28 жовтня	Засідання Народних зборів Західної України	Проведення виборів до Народних зборів організовано за спеціальним Положенням — в умовах військової присутності, під загрозою депортації та розкуркулення, з позбавленням виборчих прав «потенційних противників радянської влади». Обраний таким чином маріонетковий «парламент» одностайно ухвалює Декларацію про входження до складу УРСР
1939 р., осінь — 1940 р., осінь	Поширення репресій на територію Західної України	Забороняється діяльність політичних партій (КПЗУ ще у 1938 році було розпущено ухвалою Комінтерну); проводиться масова депортація. Протягом року з території Західної України вислано близько 10 % населення
1940 р., 26 червня	Радянський ультиматум Румунії	Радянський Союз вимагає повернення Бессарабії та Північної Буковини. Румунія звертається за допомогою до могутнього союзника — Німеччини. Але Берлін підтримує радянський ультиматум. Частини Червоної Армії під командуванням Г. Жукова протягом трьох днів окупуєть Буковину і Бессарабію
1940 р., 2 серпня	VII сесія Верховної Ради СРСР	Утворено Молдавську РСР; Північну Буковину передано УРСР як Чернівецьку область; до складу Одеської області УРСР включено Хотинський, Акерманський, Ізмаїльський повіти
1940 р., 4 листопада	Встановлення нового кордону між УРСР і Молдавською РСР	Від України відчужено Придністров'я, населене етнічними українцями

УКРАЇНА В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945 рр.)

22 червня 1941 р. фашистська Німеччина напала на Радянський Союз — розпочалася радянсько-німецька війна, яка до історії СРСР увійшла як Велика Вітчизняна війна.

Вже в перший період війни Україна була окупована німецько-фашистськими загарбниками. Її територію було поділено на окупаційні зони:

1) основна частина України становила так званий Рейхскомісаріат «Україна», який очолював Е. Кох;

2) галицькі області — Львівську, Дрогобицьку, Станіславську й Тернопільську — під назвою «Дістрікт Галіціон» включено до генерал-губернаторства Польщі;

3) «Трансністрія» (тобто «Задністров'я») — у складі Ізмаїльської, Одеської, Чернівецької, частково Вінницької, Миколаївської, Херсонської областей — була окупована Румунією;

4) прифронтна зона — Чернігівська, Сумська, Харківська, Ворошиловградська (нині Луганська), Сталінська (нині Донецька) області — підлягала юрисдикції військового командування.

В Україні було встановлено «новий порядок» відповідно до плану «Ост», опрацьованого ще в травні 1940 р. Окупаційний режим завдав господарству України неймовірних втрат. Трагедією народу стали масові розстріли, вивіз молоді на роботу до Німеччини (з 2,8 млн «остарбайтерів» 2,3 млн чоловік було вивезено з України), концтабори. Це спричинило величезну хвилю руху опору: серед різних його складових найвизначнішими були радянський партизанський рух і національно-визвольні сили (сподівання ОУН створити українську державу під німецьким протекторатом не справилися).

Після переможних битв під Сталінградом і Курськом почалося визволення України, яке було завершено в жовтні 1944 р. На визволених територіях почалася відбудова народного господарства, а тим часом у західних областях розгорнулася кровопролитна боротьба між частинами НКВС і Українською повстанською армією. Для ліквідації УПА сили НКВС організовували блокаду величезних територій, створювали винищувальні батальйони.

Український народ вніс у перемогу величезний вклад — тільки в лавах Червоної Армії воювало 6 млн чоловік. Але й людські втрати були жахливими: 3 мільйони загинули на фронтах і 5,5 млн — у зоні окупації. Україна втратила п'яту частину населення.

Дата	Подія	Зміст
1941 р., 22 червня	Напад фашистської Німеччини на СРСР	Німецькі групи армій «Північ», «Центр», «Південь» починають реалізацію плану «Барбаросса». До радянських громадян звертається по радіо заступник Голови Раднаркому В. Молотов
1941 р., 22–29 червня	Прикордонні бої радянських військ. Створення Південно-Західного фронту	Проти Південно-Західного фронту (командуючий — генерал Кирпонец) діє група армій «Південь» (57 дивізій, у т. ч. 9 танкових і моторизованих, близько 1 000 літаків)
1941 р., 23–29 червня	Танкові бої у трикутнику Дубно — Луцьк — Ровно	Радянські частини, стримуючи I танкову групу німців, дають змогу військам Південно-Західного фронту організовано відійти. Ця перша перемога, хоч невелика і часткова, демонструє, що німецькі війська не є непереможними
1941 р., 25 червня	Створення на території України Південного фронту	Під команду генерала Тюленева віддаються 9-та і 18-та армії
1941 р., 29 червня	Директива ЦК ВКП(б), Раднаркому СРСР партійним і радянським органам прифронтових областей	Радянське керівництво вимагає перебудувати роботу за законами воєнного часу, підкреслює необхідність організованої евакуації людей і матеріальних цінностей, формування партизанських загонів
1941 р., 30 червня	Створення Державного комітету оборони	Надзвичайному органу під головуванням Й. Сталіна передається вся повнота влади у країні
1941 р., 30 червня	Проголошення Організацією українських націоналістів (ОУН) у Львові відновлення Української держави	Сформовано Тимчасове правління на чолі з Я. Стецьком. Через 12 днів Стецька та деяких інших членів правління німці заарештовують, відправляють до Берліна, а згодом — до концтабору Заксенхаузен. Після провалу спроби проголошення Української держави ОУН починає запеклу боротьбу проти загарбників
1941 р., 1 липня	Наступ німецьких і румунських військ проти Південного фронту	Німецько-румунські війська проривають фронт і швидко просуваються на схід
1941 р., 5 липня	Постанова ЦК КП(б)У про створення партизанських загонів	Розпочинаються організаційні заходи для створення партизанського руху
1941 р., 7 липня — 26 вересня	Київська оборонна операція радянських військ	На початку липня фронт біля Житомира й Новоград-Волинського стабілізується, але внаслідок прорахунків радянського командування частини Південно-Західного фронту потрапляють в оточення

1941 р., 4 серпня — 16 жовтня	Оборона Одеси	Місто стає центром Одеського оборонного району під командуванням контр-адмірала Г. Жукова
1941 р., 8 серпня	Удар німецьких військ групи «Центр» на південь	2-га танкова група і 2-га польова армія німців починають оточення Південно-Західного фронту
1941 р., 20 серпня	Створення на окупованих землях рейхскомісаріату «Україна»	Рейхскомісаром призначається Е. Кох, свою резиденцію він розташовує в м. Ровно
1941 р., 25–30 серпня	Вихід німецьких військ до Дніпра	Німцями захоплено всю Правобережну Україну, крім Києва й Одеси
1941 р., 19 вересня	Відступ радянських військ з Києва	Більшість радянських військ загинуло, виходячи з оточення
1941 р., 29 вересня	Початок Донбаської оборонної операції	Впродовж першого етапу Московської битви значні німецькі сили залишаються скутими на півдні
1941 р., 29–30 вересня	Початок масових розстрілів у Бабиному Яру (Київ)	Розстріли продовжуються протягом усього періоду окупації, щовівторка і щоп'ятниці. У Бабиному Яру загинуло понад 100 тис. євреїв, росіян, українців
1941 р., 30 вересня — 1942 р., 20 квітня	Московська битва	Оборонні бої тривають до 5 грудня. Після цього радянські війська розпочинають наступальні операції
1941 р., кінець жовтня	Новий наступ німців на півдні	Німецькі війська захоплюють Харків (25 жовтня), південно-західну частину Донбасу і виходять до Ростова-на-Дону
1941 р., 30 жовтня — 1942 р., 4 липня	Оборона Севастополя	Захисники Севастополя під загальним командуванням віце-адмірала П. Октябрського 8 місяців стримують сили німецьких військ
1941 р., 1 листопада	Створення оперативної групи для керівництва партизанським рухом на Південно-Західному фронті	На окупованих територіях партизанським рухом керують підпільні обкоми КП(б)У. Більшість із них протягом року розгромлено
1942 р., 18 січня — 31 березня	Наступ Південно-Західного та Південного фронтів	Південно-Західний фронт наступає на харківському напрямі, йому вдається захопити й утримати Барвінківський виступ; наступ Південного фронту на дніпропетровському напрямі успіху не досягає
1942 р., січень	Створення Кримського фронту	Фронт під командуванням генерала Козлова дислокується на Керченському півострові
1942 р., 8–9 травня	Наступ німецьких військ у Криму	Через помилки командування радянські війська, зазнавши важких втрат, здають Керченський півострів; значна частина військ залишається оточеною в Аджимушкайських каменоломнях. Становище Севастополя ускладнюється
1942 р., 12 травня	Початок наступу радянських військ під Харковом	Війська Південно-Західного фронту просуваються на 25–50 км
1942 р., 17 травня	Перехід німецьких військ у контрнаступ	Частини 3-ої армії оточено під Харковом, 29 травня їх ліквідовано. Стратегічну ініціативу знову перехоплюють німці

1942 р., 30 травня	Створення Центрального штабу партизанського руху на чолі з Т. Строкачем	Партизанським рухом в Україні керує Український штаб партизанського руху. Всього на території України діє понад 60 партизанських з'єднань, близько 2 тис. загонів і груп. Найбільші з'єднання очолюють С. Ковпак, О. Сабуров, А. Федоров, С. Руднев
1942 р., 28 червня — 24 липня	Наступ німецьких військ у Донбасі	Німці захоплюють Донбас і виходять до Дону
1942 р., 22 липня	Залишення м. Свердловська Ворошиловградської області	Останнє українське місто захоплюють німці. Вся Україна окупована німецькими військами
1942 р., 17 липня — 1943 р., 2 лютого	Сталінградська битва	Після жорстоких багатомісячних боїв 22 фашистські дивізії (330 тис. чоловік) оточено і знищено. Радянські війська перехоплюють стратегічну ініціативу
1942 р., осінь	Створення Української повстанської армії (УПА)	Створення УПА затверджено в лютому 1943 р. на III конференції ОУН. Керівником призначено Романа Шухевича. Проголошується тактика боротьби на два фронти — проти Радянської влади і проти німців. УПА діє головним чином на території Західної України
1942 р., 18 грудня	Вступ Червоної Армії до України	Розвиваючи Сталінградську наступальну операцію, частини I гвардійської армії входять у Ворошиловградську область
1943 р., 29 січня — 18 лютого	Наступ військ Південно-Західного фронту	Радянські війська просуваються на 130–230 км у північному Донбасі
1943 р., 2 лютого — 3 березня	Харківська наступальна операція Воронежського фронту	Радянські війська захоплюють Харків, підходять до Сум. Але наступ цей виявляється передчасним і погано підготовленим
1943 р., 19 лютого — 25 березня	Контрнаступ німецьких військ у Донбасі	Червона Армія залишає Харків, частину Донбасу і відходить за р. Сіверський Донець
1943 р., 5 липня — 23 серпня	Курська битва	З 5 до 23 липня радянські війська ведуть оборонні бої. 12 липня вони завдають контрудару, а 24 липня переходять до загального наступу
1943 р., 17 липня — 22 вересня	Наступальні дії радянських військ на Лівобережній Україні	Послідовно проводяться Ізюм-Барвінківська, Міуська, Белгород-Харківська, Донбаська, Чернігівсько-Прип'ятська наступальні операції. Радянські війська виходять до р. Дніпро
1943 р., вересень — листопад	Битва за р. Дніпро	22 вересня частини 13 Армії першими форсують Дніпро у районі Великого Букрина. Захоплюються плацдарми на правому березі
1943 р., 3–13 листопада	Київська наступальна операція	Форсувавши Дніпро, радянські війська 6 листопада входять до Києва
1943 р., 21–22 листопада	Проведення на Волині I конференції поневолених народів	ОУН намагається створити Антибільшовицький блок народів

1944 р., 24 січня — 17 лютого	Корсунь-Шевченківська наступальна операція	У результаті наступу, який іноді називають «Сталінградом на Дніпрі», оточено 10 німецьких дивізій
1944 р., лютий	Бойові дії загонів УПА	УПА концентрує сили у Західній Україні, відбуваються сутички загонів УПА з німцями та радянськими військами і партизанами
1944 р., 26 березня — 14 квітня	Наступ радянських військ на півдні	Радянські війська захоплюють Правобережну Україну, Одесу, Миколаїв, виходять до румунського кордону
1944 р., 8 квітня — 12 травня	Наступ у Криму	Німецькі війська на південному фланзі фронту остаточно ліквідовано. Державний комітет оборони ухвалює виселити з Криму татарське населення, яке звинувачується у співпраці з окупантами (86 % усіх депортованих — жінки та діти)
1944 р., 23 червня — 29 серпня	Білоруська стратегічна наступальна операція	Розгромлено німецьку групу армій «Центр». Радянські війська звільняють північні райони України, виходять на територію Польщі, до кордону Східної Пруссії
1944 р., 13 липня — 29, серпня	Львівсько-Сандомирська наступальна операція	Визволено західні області України. Радянські війська 27 липня входять до Львова і Станіслава, продовжують наступ у південних районах Польщі (15 серпня захоплено Сандомир)
1944 р., липень	Обрання на підпільному з'їзді ОУН — УПА найвищого керівного органу — Української Головної Визвольної Ради (УГВР)	УПА під керівництвом УГВР розпочинає запеклу боротьбу з частинами Червоної Армії, організовує ряд акцій з метою перешкодити мобілізації, запобігти депортації та репресіям
1944 р., 14 серпня	Звернення Президії Верховної Ради УРСР, РНК і ЦК КП(б)У до українського народу	У зв'язку із вигнанням німецьких військ з України звертається увага на необхідність термінової відбудови зруйнованого народного господарства
1944 р., 8 вересня — 28 жовтня	Східно-Карпатська стратегічна наступальна операція	Радянські війська захоплюють Карпатську Україну.
1944 р., 26 листопада	Перший з'їзд делегатів Народних комітетів Закарпатської України у Мукачеві	Ухвалюється маніфест про возз'єднання Закарпаття з Україною
1945 р., 16 квітня — 8 травня	Берлінська наступальна операція	Німецькі війська розгромлено, берлінський гарнізон капітулює; 8 травня переможно закінчується Велика Вітчизняна війна
1945–1953 рр.	Боротьба ОУН — УПА із загонами Червоної Армії, НКВС, МДБ	Війна точиться не лише проти загонів УПА, а й проти мирного населення. Ще в березні 1944 р. НКВС видав розпорядження: «Сім'ї, у складі яких є оунівці, що діють нелегально, а також сім'ї засуджених оунівців, взяти на облік і виселити у тиллові райони Союзу». В результаті цієї боротьби загинуло близько 25 тис. військовослужбовців, понад 30 тис. цивільних осіб, вивезено до Сибіру близько 150 тис. жителів Західної України

УКРАЇНА В 1945–1985 рр.

Після закінчення війни народ сподівався на докорінні зміни в суспільстві: припинення репресій, поліпшення матеріальних умов життя. Але сподівання ці були марними: тоталітарний режим ставив собі за мету дальше утвердження своїх позицій. Ці сорок років історії України вмістили у собі дуже складні та суперечливі процеси. Можна чітко вилучити кілька етапів, які мали різне змістовне наповнення.

1945–1953 рр. позначила жахлива дійсність тоталітарного режиму. Після перемоги у Великій Вітчизняній війні керівництво країни намагалося законсервувати найжорстокіші прояви фізичного й ідеологічного диктату. Занадто «м'яка» позиція М. Хрущова під час голоду 1946–1947 рр. привела до чергової появи в Україні сталінського посланця Л. Кагановича. З його ім'ям пов'язаний новий сплеск боротьби проти «українського буржуазного націоналізму».

Смерть Сталіна 5 березня 1953 р. внесла істотні зміни у суспільно-політичне становище країни.

У 1953–1964 рр. «першою людиною» у країні був М. Хрущов. Після його доповіді на ХХ з'їзді КПРС у 1956 р. було проведено широкомасштабну амністію політв'язнів, подолано найжахливіші прояви тоталітаризму. Тоталітарний режим поступово змінювався авторитарним.

Криваві трагедії вже не розігравалися, але, незважаючи на помітне пом'якшення суспільної атмосфери, система продовжувала триматися на жорстких засадах адміністративно-командної економіки, ідеологічного контролю й політичної несвободи. Згодом короткочасна хрущовська «відлига» знову поступилася місцем ідеологічним погромам інтелігенції.

Керівники України в цей період беззастережно орієнтувалися на Москву, ретельно виконуючи плани центрального керівництва по впровадженню кукурудзи чи структурних реформ або чергових пошуків «націоналістів».

Економіка України продовжувала крокувати шляхом екстенсивного розвитку. Кризові явища у соціально-економічній сфері стали проявлятися вже у середині 70-х років, проте політична ситуація не давала можливості хоч будь-яких змін в економіці. Жодні структурні чи кадрові зміни не могли зупинити стагнації народного господарства. Відсутність ринкових важелів, величезні витрати на військово-промисловий комплекс, незбалансованість різних секторів економіки та інші фактори призвели до соціально-економічної кризи суспільства. Серед широких верств населення міцніло переконання, що далі так жити не можна.

Особливо яскравим виявом цих переконань стала поява дисидентів і правозахисників. Вони виступали проти деформованої радянської політичної системи, доводили марність апаратних методів реформування економіки, вимагали для українського народу реального, а не декларованого права на самовизначення, ставили питання про вихід України із СРСР мирним шляхом. В УРСР цей рух мав на меті не лише захист прав людини, а й боротьбу проти русифікації, за незалежну Україну, за національне відродження.

Дата	Подія	Зміст
1945 р., 26 червня	Створення Організації Об'єднаних Націй	Зважаючи на вирішальну роль Радянського Союзу в розгромі фашизму, крім СРСР, членами-засновниками ООН стають також Україна і Білорусія
1945 р., 29 червня	Радянсько-чехословацький договір	Підтверджується возз'єднання Закарпатської України з УРСР. Із приєднанням карпато-українців, які з XIII ст. знаходилися під владою іноземних держав, завершується збирання основних українських земель
1946–1947 рр.	Голодомор в Україні	Занепад сільського господарства України є наслідком скорочення посівних площ, відсутності техніки, величезних людських втрат і загального зубожіння села за роки війни

1947 р., березень	Пленум ЦК КП(б)У	Звільнивши від обов'язків першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова пленум вдруге обирає на цю посаду Л. Кагановича. Під його керівництвом посилюються боротьба з «українським буржуазним націоналізмом», фізичний і моральний терор
1947 р., квітень — серпень	Операція «Вісла»	З метою створення «санітарного кордону» Польщі з УРСР радянський і польський уряд проводять каральну операцію — виселення до нових західних воєводств Польщі українського населення з Лемківщини, Посяння, Підляшшя, Холмщини
1947 р., грудень	Пленум ЦК КП(б)У	Замість Кагановича першим секретарем знову обрано М. Хрущова
1948 р., серпень — вересень	Нарада працівників медичних, сільськогосподарських, біологічних наук у Києві	До України добирається хвиля ждановської ідеологічної чистки. Розгромлено українську генетику, що на багато років загальмувало розвиток цієї науки
1949 р., грудень	Пленум ЦК КП(б)У	На місце Хрущова першим секретарем обраний Л. Мельников — слухняний виконавець московських інструкцій. При ньому продовжується цькування української інтелігенції — М. Рильського за «безідейність творчості», К. Данькевича за оперу «Богдан Хмельницький» і особливо (в 1951 р.) — В. Сосюру за вірш «Любіть Україну»
1953 р., 5 вересня	Смерть Й. Сталіна	Починається новий етап у розвитку суспільства: жорстокий тоталітаризм поступово змінюється авторитарними структурами
1953 р., 2–4 червня	Пленум ЦК КПУ	Мельникова звільнено з посади першого секретаря, обрано О. Кириченка. Цьому передують записка Л. Берії про становище в Західній Україні, його намагання розставити в Україні свої кадри
1953 р., 2–7 липня	«Беріївський» Пленум ЦК КПРС	Звинуваченого у шпигунстві Л. Берію заарештовано і розстріляно
1954 р., 19 лютого	Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області до складу УРСР	Господарство Криму, розорене війною, потребує значних інвестицій з інших регіонів України. Завершено формування сучасної території України
1954 р.	Вступ України до ЮНЕСКО	Україна стає постійним членом Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури
1956 р., 14–25 лютого	XX з'їзд КПРС	М. Хрущов виступає з доповіддю про культ особи Сталіна. Починається «хрущовська відлига» — деяка лібералізація суспільного і культурного життя, амністія більшості політв'язнів сталінських таборів. Але суперечливість «відлиги» виявляється у продовженні функціонування авторитарної економіки, накопичуванні проблем у народному господарстві

1957 р., 26 березня	Пленум ЦК КПУ	Замість О. Кириченка першим секретарем обирається М. Підгорний. Він починає планомірну реалізацію в Україні хрущовських утопічних програм: удвічі зростають посівні площі під кукурудзу, дошкульного удару завдано особистому тваринництву
1961 р.	Суд у Львові над членами Українського робітничо-селянського союзу	Засуджено звинувачених у «націоналізмі» Л. Лук'яненка, М. Кандибу, І. Боровицького, В. Луцького та інших
1963 р., 1–2 липня	Пленум ЦК КПУ	Першим секретарем ЦК обирається П. Шелест. Незважаючи на супротив Шелеста, у 60-ті рр. посилюється процес русифікації. Кількість російських шкіл у містах зростає до 80 %
1964 р., 14 жовтня	Пленум ЦК КПРС. Брежнєвський «двірцевий переворот»	М. Хрущова звинувачено в «суб'єктивізмі» і «волюнтаризмі». Першим секретарем ЦК КПРС обрано Л. Брежнєва. Розробляються економічні реформи (автор — член ЦК А. Косигін), тобто спроби запровадити госпрозрахунок, зробити прибуток головним показником економічного розвитку. Реформи відкинуто завдяки опору більшості керівників, хоча вони і не загрожували існуючій економічній системі
1967–1968 рр.	Закриті судові процеси над представниками української інтелігенції в Києві, Львові, Івано-Франківську	Близько 150 чоловік підписують лист до ЦК КПРС із протестом проти ганебних судових процесів
1970–1972 рр.	Вихід підпільного журналу «Український вісник»	Редактора журналу В. Чорновола засуджено за «націоналізм»
1972 р., 25 травня	Пленум ЦК КПУ	П. Шелеста звільнено з посади першого секретаря під приводом «націоналізму» його книжки «Україна моя радянська». Першим секретарем обраний В. Щербицький. У жовтні секретарем ЦК КПУ з питань ідеології стає В. Маланчук, який очолює новий наступ на українську культуру, піддаючи її жорсткій цензурі
1976 р., 9 листопада	Створення у Києві «Української групи сприяння виконанню гельсінських угод» (УГГ)	В українському визвольному русі виникає перша легальна правозахисна організація, очолювана письменником М. Руденком. Група заявляє, що в умовах радянської дійсності права й свободи людини, проголошені Гельсінським Актом, не можуть бути реалізовані повністю
1978 р., 20 квітня	Нова Конституція УРСР	Вона значною мірою дублює «брежнєвську» Конституцію СРСР 1977 року. Значно розширено декларовані права людини, які не мають відбиття в реальності
1978 р.	«Брежнєвський циркуляр»	Ухвала ЦК КПРС про посилення вивчення і викладання російської мови та літератури як прояв подальшої русифікації
1983 р.	«Андроповський указ»	Чергова ухвала ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови в школах робить ще один крок у тому ж таки напрямку

РОЗПАД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ. УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Із середини 80-х рр. розпочався процес всебічного оновлення суспільства. Поштовх до виходу з глибокої кризи дала перебудова, курс на яку проголосив Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК. Перед Україною постала реальна надія на національне відродження.

Проте реформи розроблялися й впроваджувалися повільно й суперечливо. В Україні ці процеси додатково ускладнювала консервативна позиція лідерів республіки. Ситуація не змінилася навіть після 26 квітня 1986 р., коли на Україну впала жахлива Чорнобильська катастрофа. Лише після відставки у вересні 1989 р. В. Щербицького, який очолював республіку на протязі 17 років, суспільно-політичне життя децю пожвавилось.

Першим секретарем ЦК КПУ став В. Івашко. Навесні 1990 р. його обирають також Головою Верховної Ради України, але незабаром він змінив цю посаду на місце заступника Генерального секретаря ЦК КПРС.

Важливим фактором впливу на стан справ було дедалі активніше формування у республіці опозиційних структур. Головну роль у протистоянні партійно-державному апарату відігравав Народний Рух України (НРУ, або «Рух»). Відбувалося становлення багатопартійної системи — одна з ознак демократизації суспільства. Саме політична конкуренція, наявність дієздатної та ефективної опозиції дозволяла повніше враховувати інтереси всіх громадян.

Важливе значення мали й вибори до Верховної Ради республіки та місцевих Рад. Вперше в радянському парламенті пролунав голос опозиції, а в трьох «галицьких» областях — Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській — її представники прийшли до влади. Водночас у республіці наростала соціальна напруга. Страйки шахтарів, голодовка студентів, сутички з міліцією у Львові, демонстрації в Києві та інших містах відбувалися на тлі небажання і невміння партійно-державного апарату розпочати реформи. Керівництво Компартії України займало жорстку позицію щодо опозиційних сил, лунали заклики до силових методів боротьби.

Схожу ситуацію можна було спостерігати не лише в Україні. Врешті-решт у серпні 1991 р. консервативні сили перейшли в наступ, зробивши спробу захопити владу. Але путч провалився, і на хвилі народного піднесення 24 серпня було ухвалено Акт про незалежність України. Референдум 1 грудня 1991 р. підтвердив бажання народу України жити в незалежній самостійній державі. Того ж дня було всенародно обрано Президента України — ним став Леонід Кравчук. Замість нього Головою Верховної Ради обрано Івана Плюща.

Молода держава зіткнулася з великими труднощами — соціально-економічними (падіння життєвого рівня, інфляційні процеси, нерівномірність у розвитку промисловості та ін.), політичними, національними, релігійними, — більшість яких ще й досі залишається не подоланою.

Дата	Подія	Зміст
1985 р., 11 березня	Позачерговий Пленум ЦК КПРС	Генеральним секретарем обрано М. Горбачова. За його ініціативою починаються радикальні зрушення в СРСР
1986 р., 26 квітня	Аварія на четвертому блоці Чорнобильської АЕС	Внаслідок вибуху забруднено радіонуклідами значну територію України
1989 р., лютий — березень	Публікація та обговорення в пресі проекту програми Народного Руху України	Керівництво республіки займає жорстку позицію відносно НРУ. Спочатку його навіть заборонено, але згодом Рух діє легально
1989 р., 15–26 лип- ня	Страйки шахтарів у Донбасі та в Західній Україні	Соціальна напруга в Україні наростає, виявляючи безпорадність уряду
1989 р., 8–10 верес- ня	Установчий з'їзд НРУ в Києві	З'їзд ухвалює програму і Статут, обирає головою НРУ Івана Драча. Таким чином, організаційно оформлено масову політичну опозицію Компартії України

1989 р., 28 вересня	Пленум ЦК Компартії України	В. Щербицький залишає посаду першого секретаря «у зв'язку з виходом на пенсію». Першим секретарем ЦК КПУ обирається В. Івашко. Це знаменує початок нового етапу розвитку суспільно-політичної ситуації в Україні
1989 р., 28 жовтня	Закон про державний статус української мови	Верховна Рада оголошує державною мовою українську
1989 р., 28–29 жовтня	З'їзд української екологічної асоціації «Зелений світ»	Головою асоціації обирається Ю. Щербак
1990 р., березень	Вибори до Верховної Ради України та місцевих Рад	Опозиційні сили перемагають у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях. У Верховній Раді формується опозиція комуністичній більшості
1990 р., 6 червня	Оформлення Народної Ради як конструктивної парламентської опозиції	У Верховній Раді визначається протистояння «групи 239» (КПУ) і демократичної меншості — Народної Ради, головою якої обрано І. Юхновського. Внаслідок цього заблоковано ряд важливих законів
1990 р., 19–22 червня	Перший етап ХХVIII з'їзду Компартії України	Першим секретарем ЦК обрано С. Гуренка. Компартія робить спроби посилити тиск на опозиційні сили
1990 р., 16 липня	Ухвалення Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України	Зроблено перший крок до самостійної української держави. 16 липня оголошено Днем незалежності України
1990 р., 23 липня	Обрання Головою Верховної Ради республіки Л. Кравчука (у зв'язку з відставкою В. Івашка)	Курс щодо опозиції в Україні поступово змінюється
1990 р., 1 жовтня	Початок роботи другої сесії Верховної Ради республіки	Політична ситуація в Києві загострюється: відбувається голодування студентів, проходять масові демонстрації проти КПУ. Маніфестації на підтримку голодуючих студентів відбуваються і в інших містах республіки. Узгоджувальна комісія Верховної Ради виробляє підходи до розв'язання конфлікту
1991 р., перша половина	Наростання кризової ситуації в СРСР і, зокрема, в Україні	У керівництві КПУ виникають розбіжності щодо політичного курсу. Посилюється консервативне крило, яке закликає до наступу на опозицію
1991 р., 19 червня	Затвердження Верховною Радою концепції Конституції	Верховна Рада доручає Конституційній комісії на основі цієї концепції відпрацювати кілька варіантів. (3 липня 1992 р. проект Конституції надруковано в газетах для всенародного обговорення.)
1991 р., 19–21 серпня	Спроба державного перевороту	У Москві створюється антиконституційний Державний комітет із надзвичайного стану (ДКНС), який заявляє, що бере владу до своїх рук. Уряд України не займає визначеної позиції до путчу, а керівництво КПУ підтримує заколотників. Демократичні сили за підтримкою народу здобувають перемогу
1991 р., 24 серпня	Проголошення Акту про незалежність України	Верховна Рада засуджує ДКНС і робить другий реальний крок до незалежної української держави
1991 р., 25 серпня	Припинення діяльності КПУ на території України	За наявності доказів підтримки керівництвом КПУ спроби державного перевороту діяльність партії припинено. В Україні виникає нова суспільно-політична ситуація, створюються нові політичні партії

1991 р., 1 грудня	Референдум щодо незалежності України і вибори Президента	За незалежність проголосувало 90 % виборців, які взяли участь у референдумі. Президентом України обрано Леоніда Кравчука. Починається дипломатичне визнання нової держави
1991 р., 8 грудня	Білорезька угода	Президент Росії Б. Єльцин, Президент України Л. Кравчук і Голова Верховної Ради Білорусії С. Шушкевич проголошують заснування Співдружності Незалежних Держав (СНД)
1992 р., 21–24 серпня	I Всесвітній Конгрес українців	Конгрес є важливою подією в суспільно-політичному житті України. Він демонструє широку участь української діаспори в процесі національного відродження
1992 р., 13 жовтня — 1993 р., 1 вересня	Леонід Кучма — Прем'єр-міністр України	Оновлений уряд починає здійснювати перші суттєві кроки, скеровані на вихід республіки з економічної кризи, стабілізацію економіки, але успіху не досягнуто
1993 р., 17 червня	Ухвала Верховної Ради про референдум	Внаслідок гострих суперечностей між галузями влади ухвалюється проведення всеукраїнського референдуму про довіру Президентові та Верховній Раді. Референдум призначається на 26 вересня 1993 р.
1994 р., березень	Дострокові вибори народних депутатів	Вибори проводяться достроково, по-перше, через нерозв'язаність соціально-економічних проблем в Україні; по-друге, у зв'язку з масовим незадоволенням діяльністю Верховної Ради (виявом чого є страйки шахтарів). Вибори до Верховної Ради проводяться в декілька етапів. Головою новообраної Верховної Ради стає Олександр Мороз
1994 р., червень — липень	Президентські вибори	У виборах бере участь сім кандидатів. Перемогу здобуває Леонід Кучма, за якого в другому турі проголосувало 12 660 000 чоловік (52 %). Програма діяльності Президента. 1. Стабілізація грошово-фінансової системи: лібералізація податкової системи; ліквідація кризи неплатежів. 2. Реформування відносин власності: затвердження ефективних форм приватної власності поряд із державною; прискорення приватизації. 3. Структурна перебудова економіки: її модернізація; розвиток високотехнічних галузей економіки. 4. Реформування сільського господарства: радикальна земельна реформа. 5. Затвердження відкритої економіки та входження України до світової спільноти. 6. Соціальна політика: удосконалення системи оплати праці; допомога безробітним; підготовка і проведення пенсійної реформи. Підсумки діяльності: скорочення дефіциту бюджету (з 20 % у серпні 1984 р. до 10 % на початок 1995 р.; часткове припинення інфляції (на січень 1997 р. — 12 %); грошова реформа (серпень 1996 р.) — запровадження гривні; пошуки механізму входження села в ринок (Указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи (листопад 1994 р.)). Широка міжнародна діяльність; залучення для економічних реформ МВФ і МБРР; боротьба з корупцією у державних органах

1996 р., 28 червня	Прийняття нової Конституції України	Довга робота (багато в чому непослідовна й суперечлива) завершується ухваленням Конституції, в якій визначено основи суспільного і політичного ладу України, її державна та територіальна будова, порядок організації органів влади, основи правосуддя, правовий статус особи тощо
1998 р., 29 березня	Вибори до Верховної Ради	Вибори відбулися за мажоритарно-пропорційною системою. З 30 політичних партій, блоків і громадських об'єднань, що брали участь у виборах, лише 8 подолали 4-відсотковий бар'єр. Ліві партії — 127 місць, центристські — 98, у 225 територіальних округах виборці віддали перевагу безпартійним. Вже перші тижні роботи поставили новий склад парламенту в патову ситуацію через неспроможність обрати Голову Верховної Ради. Причиною парламентської кризи є невміння (чи небажання) різних політичних сил досягти якщо не консолідації, то хоча б компромісу
1998 р., 7 липня	Обрання Голови Верховної Ради	Марафонська кампанія, через яку пройшли десятки кандидатів на посаду Голови, закінчується обранням Олександра Ткаченка
1999, 31 жовтня	Вибори Президента України	Оскільки, жоден із кандидатів у I турі не набрав простої більшості голосів, 14 листопада 1999 р. був проведений II тур, в якому перемогу дістав Л. Кучма (16 млн. голосів), П. Симоненко, лідер КПУ — 10 млн

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У ХХІ ст.

Парламентські вибори 2002 р. продемонстрували поділ фінансово-промислових груп на два табори — «євроінтеграторів» і «євроазійців», які борються за владу. Фінансово-промислові групи створювали не лише власні потужні банки, а й політичні партії для того щоб відповідати конституційній системі та захищати свої інтереси в органах влади. У 1999–2004 рр. роль арбітра між групами відігравав президент Л. Кучма.

На президентських виборах 2004 р. висвітлилася криза режиму президента Л. Кучми, відбулася масова фальсифікація виборів на користь кандидата в президенти В. Януковича, втручання Росії у внутрішні справи України та зростання національної самосвідомості населення. Події з 22 листопада до 8 грудня 2004 р. отримали назву «помаранчева революція». Її результатами було переголосування II туру виборів та прийняття змін до Конституції України, за якими Україна перетворювалася в парламентську республіку. Протистояння політичних сил на президентських виборах майже без перерви перейшло у протистояння пов'язане з парламентськими виборами 2006 р. Напруга виборів 2006 р. була викликана змінами до Конституції, переможці здобували повноту влади. Електоральна картина парламентських виборів була ідентичною з картиною президентських. У парламенті з великими труднощами була створена неочікувана конфігурація політичних сил — коаліція трьох партій — Партія регіонів, СПУ та КПУ, вони і створили уряд, який очолив В. Янукович. БЮТ та «Наша Україна» залишилися працювати в опозиції. Політична криза в суспільстві поглиблювалася — коаліція не мала 2/3 голосів, депутати від опозиції почали переходити до коаліції, яку було звинувачено у підкупі депутатів. Це дало підставу Президенту В. Ющенку розпустити парламент та оголосити про проведення позачергових парламентських виборів.

На позачергових виборах до Верховної Ради 30 вересня 2007 р. перемогу здобули дві партії і три блоки, була створена коаліція — БЮТ і блоку «Наша Україна». Партія регіонів і КПУ об'єдналися в опозицію. Блок В. Литвина оголосив про неприєднання. Головою ВР коаліція обрала А. Яценюка, коаліційний уряд очолила Ю. Тимошенко.

Після виборів загострилося протистояння між президентом та урядом. Його джерело виникло ще у 2006 р., коли почала діяти конституційна реформа, в результаті якої президент України позбувся частини своїх повноважень, переданих Кабінету Міністрів. Після призначення прем'єр-міністром В. Януковича протистояння між президентом та урядом швидко переросло в політичну кризу, яка і завершилася розпуском парламенту і проведенням дострокових парламентських виборів.

Незважаючи на те, що після дострокових виборів до влади прийшли політичні сили, які підтримують президента, протистояння між гілками влади почало знову загострюватися. Частина експертів і політиків впевнена, що протистояння вийшло на особистісний рівень. Президент В. Ющенко та прем'єр-міністр Ю. Тимошенко є конкурентами на найближчих президентських виборах, тому боротьба за електорат між ними набуває особливого значення. Разом з цим, окремі спостерігачі вважають цю обставину другорядною і більш об'єктивно оцінюють причину протистояння, це — глибокі ідеологічні розбіжності, які існують між президентом і прем'єр-міністром. Президент і прем'єр-міністр продовжують публічно декларувати єдність дій органів влади, однак при цьому досить часто демонструють різні підходи до вирішення окремих актуальних проблем — щодо приватизації, реконструкції паливно-енергетичного комплексу та постачання енергоресурсів, фінансування повернення заощаджень, питань соціального житла тощо.

На виборах Президента 2010 року перемогу здобув В. Янукович.

Дата	Подія	Зміст
2001р., початок березня	Хвиля виступів опозиційних сил у рамках акції «Україна без Кучми»	Причиною політичної конфронтації стали дві події: зникнення журналіста Г. Гонгадзе і так званий «касетний скандал», частина представників національно-демократичних сил перейшли в опозицію. На другий план були відсунуті економічні і соціальні проблеми
2002, березень	Вибори до Верховної Ради.	Вибори висвітлили поділ фінансово-промислових груп на два табори — «євроінтеграторів» і «євразійців», а також продемонстрували самоорганізацію фінансово-промислових груп. Блок «За єдину Україну!» після перемоги на виборах розпався на складові, а опозиційний до президента блок «Наша Україна» після виборів зміцнився навколо В. Ющенка
2002 р., літо	Акція «Вставай, Україно!», проведення мітингів та демонстрацій	Приводом стало створення пропрезидентської більшості у Верховній Раді, відбулася консолідація сил опозиції, накопичувався досвід, вироблялася стратегія політичної боротьби за владу
2003, 30 грудня	Рішення Конституційного Суду України	Дозвіл Л. Кучмі балотуватися на посаду Президента втретє, це рішення суперечило Конституції України. Зважаючи на низький рейтинг, Л. Кучма не наважився взяти участь у виборах Президента у 2004 р., однак «порекомендував» пропрезидентським фракціям ВР висунути кандидатом від «партії влади» діючого Прем'єр-міністра В. Януковича і чекав нагоди втрутитися у боротьбу за посаду Президента
2004, 4 липня	З'їзд у м. Запоріжжі Партії Регіонів	Висунення кандидатом на пост Президента В. Януковича. У передвиборній кампанії, прагнучи перехопити електорат лівих партій, уряд В. Януковича з 1 вересня 2004 р. удвоє (до 284 грн) збільшив мінімальний розмір пенсій, підвищив заробітну плату працівникам бюджетної сфери (однак, в бюджет 2005 р. кошти на ці виплати уряд В. Януковича не заклав)

2004 р., 23 жовтня	Опозиція організувала акцію протесту в м. Києві	В акції під гаслом «Сила народу проти брехні та фальсифікації» брало участь до 150 тис. демонстрантів з усіх регіонів України. Наймасовіша демонстрація за всі роки незалежності України
2004 р. 31 жовтня	Президентські вибори	Вибори показали, що за ставленням до кандидатів країна поділилася на дві частини: західні і центральні області надали перевагу В. Ющенку, південні та східні — В. Януковичу. 10 листопада ЦВК оголосив результати I туру виборів: за В. Ющенка — 39,87 %, за В. Януковича. — 39,32 %
2004 р. 21 листопада	II тур виборів	В окремих регіонах виборчі комісії фальсифікували результати виборів. У м. Києві на майдані Незалежності зібралося до 30 тис. громадян, наступного дня їх кількість зросла до 100 тис. Лідери коаліції «Сила народу» (В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Мороз, А. Кінах) звернулися до громадян із вимогою відстояти демократичні цінності й оголосили акцію непокори. Керівником безстрокової акції громадської непокори було призначено Ю. Луценка. В. Ющенко звернувся до Верховного Суду з вимогою визнати недійсними результати голосування по Донецькій і Луганській областях. Події отримали назву — «помаранчева революція»
2004 р., 25 листопада та 3 грудня	Рішення Верховного Суду України	Верховний Суд призупинив процес передачі влади В. Януковичу, який уже отримав поздоровлення від керівників п'яти країн: Росії, Білорусі, Китаю, Казахстану, Вірменії. Верховний Суд призначив повторне голосування на 26 грудня
2004 р., 8 грудня	Рішення Верховної Ради про політичну реформу	Без обговорення пакетним голосуванням ВР під головуванням В. Литвина прийняла три закони про політичну реформу та відставку ЦВК («за» — 402 депутати). Основні положення закону вводилися в дію з 1 січня 2006 р. — змінювалися повноваження Верховної Ради, Президента і Прем'єр-міністра. Україна перетворювалась на парламентсько-президентську республіку
2004 р., 26 грудня	Переголосування II туру виборів	За В. Ющенка проголосували 51,99% виборців, за В. Януковича — 44,2 %, географія голосування не змінилася: Ющенко мав перевагу на Заході та Центрі, а Янукович — на Півдні і Сході
2004 р. 22 листопада — 8 грудня	«Помаранчева революція»	«Помаранчева революція» є тільки частиною виборів — з акції протесту перед будинком ЦВК в ніч на 22 листопада та 3 грудня — рішення Верховного Суду до переголосування II туру. Намагаючись стримати торжество демократії, антипомаранчеві сили шантажували суспільство загрозою розпаду держави. Можна стверджувати, що ці події завершили посткомуністичний період у житті українського суспільства

2006, 26 березня	Вибори до Верховної Ради	<p>3 % бар'єр подолали п'ять партій (з 45, які брали участь у виборах) — Партія регіонів (32,12 %), Блок Ю. Тимошенко (22,27 %), Блок «Наша Україна» (13,94 %), Соціалістична партія (5,67 %), Комуністична партія (3,66 %).</p> <p>Електоральний вибір був ідентичним з президентськими виборами. У ВР була з великими труднощами створена неочікувана конфігурація політичних сил — коаліція трьох партій — ПР, СПУ та КПУ, вони і створили уряд, який очолив В. Янукович. БЮТ та «Наша Україна» залишилися працювати в опозиції. Головою ВР коаліція обрала О. Мороза</p>
2007 р. весна — літо	Політична криза	Протистояння між пропрезидентськими силами та парламентською коаліцією. Завдяки конституційній реформі Україна з 1 січня 2006 р. стала парламентсько-президентською республікою — збільшилися повноваження Прем'єр-міністра, парламентська коаліція стала новим суб'єктом конституційного права.
2007 р., 30 вересня	Позачергові вибори до Верховної Ради	<p>Перемогу на виборах здобули Партія регіонів (34,37 % — 175 депутатів), БЮТ (30,71 % — 156), Блок «Наша Україна — Народна Самооборона» (14,14% — 72), КПУ(5,39 % — 27), та блок В. Литвина (3,96 % — 20).</p> <p>Була створена парламентська коаліція у складі БЮТ і блоку «Наша Україна» (227 депутатів). ПР та КПУ об'єдналися в опозицію. Блок В. Литвина оголосив про неприєднання. Головою ВР коаліція обрала А. Яценюка. Уряд очолила — лідерка БЮТ — Ю. Тимошенко. Програма діяльності уряду «Український прорив: для людей, а не для політиків»</p>
2009 р., лютий	Поразка української дипломатії	3 лютого міжнародний суд ООН в Гаазі ухвалив рішення щодо територіальної суперечки (з 2004 р.) України і Румунії за острів Зміїний у Чорному морі. Суд віддав Румунії 79, 34% спірних територій Чорноморського шельфу, на яких, за оцінками експертів, міститься 12 млн. тонн нафти і 70 млрд. кубометрів газу
2010 р., 22 січня	Указ президента України В. Ющенка	Про нагородження званням Героя України провідника ОУН С. Бандери. Суперечливі оцінки в різних регіонах України
2010 р., 7 лютого	Обрання Президентом України В. Януковича	За результатами голосування перемогу здобув В. Янукович, який випередив Ю. Тимошенко на 3,48 % голосів
2010 р., 21 квітня	Угода між Україною та Росією («Харківські угоди»)	Президенти України та Росії В. Янукович та Д. Медведев підписали угоду про продовження на 25 років терміну перебування чорноморського флоту РФ на території України. В обмін на це Україна мала отримати знижку на ціну на газ
2010 р., 1 жовтня	Скасування «Конституційної реформи»	Конституційний суд скасував зміни, внесені до Конституції у 2004 р., й зобов'язав владу привести законодавство України у відповідність до норм Основного закону зразка 1996 р. — повернення до президентсько-парламентської форми правління

2010 р., 31 жовтня	Вибори до місцевих органів влади	Партія регіонів сформувала провладну більшість у майже всіх обласних радах
2010–2011 рр.	Відкриття кримінальних справ проти представників опозиції	Екс-прем'єр-міністр Ю. Тимошенко та її найближчі соратники були звинувачені у зловживаннях службовим становищем, перевищенні службових повноважень та економічних злочинах
2011 р., 17 листопада	Прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України»	17 листопада внесено на розгляд парламенту законопроект «Про вибори народних депутатів України», який того самого дня був прийнятий парламентом у першому читанні та в цілому як Закон. За прийняття Закону проголосувало 366 народних депутатів України. Повернення до змішаної системи виборів до Верховної Ради
2012 р. жовтень	Вибори до Верховної Ради України	Чергові парламентські вибори мають проходити в останню неділю жовтня 2012 р.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Політична незалежність обумовлюється створенням стабільної, високоефективної національної економіки, власну економічну систему Україна створювала на підвалинах загальносоюзного економічного комплексу. Необхідно було вирішити кілька базових проблем: докорінно реформувати економіку на ринкових засадах, створити соціально орієнтовану економіку; забезпечити рівноправні умови для розвитку всіх форм власності, провести приватизацію; провести структурну перебудову економіки (подолання її однобічної орієнтації на важку індустрію); створити ефективну систему економічної кооперації.

Проте у структурі української промисловості не відбулося зрушень. Традиційні галузі не поступилися своїми позиціями науковим галузям; у промисловості панують екстенсивні чинники економічного зростання. Країна потребує впровадження інноваційних та інвестиційних проектів для виробництва конкурентоспроможної продукції та застосування ресурсозберігаючих технологій. Однак приток іноземних інвестицій загальмувався з 2006 р. внаслідок нестабільної політичної ситуації. Неоднозначні процеси відбуваються і у сільському господарстві — високий рівень розвитку оренди землі, проте неможливість отримання кредитів під заставу землі орендарями, приватні господарства володіють невеликими земельними ділянками. Так, більше 50% сільськогосподарської продукції виробляють дрібні господарства, що не відповідає світовим тенденціям розвитку. Потрібні радикальні зміни: створити умови для отримання довгострокових кредитів; держава має сприяти кооперуванню дрібних господарств; у сільській місцевості потрібно створювати підприємства несільськогосподарських видів діяльності, що сприятиме подоланню безробіття.

Низький рівень інноваційної активності значною мірою зумовлений недостатнім фінансуванням науки та недосконалими формами зв'язку з виробництвом. Не створений Державний інноваційний банк для визначення та фінансування пріоритетних структурних перетворень, не існує державної програми структурної перебудови економіки, досить часто уряд змушений вдаватися до так званого «ручного керування».

Основною вимогою ринку є економічна свобода, за індексом якої оцінюються економічні структури 162 країн світу. Так у 2002 р. Україна посідала 137 місце, в 2005 р. — 99 (після Кенії, Танзанії, Узбекистану, проте Росія посідала у 2005 р. 122-гу позицію).

Вступ України до СОТ є одним із пріоритетів зовнішньоекономічної політики України і розглядається як системний фактор розвитку національної економіки, лібералізації зовнішньої торгівлі, створення передбачуваного транспарентного середовища для залучення іноземних інвестицій. Світова організація торгівлі — це 151 країна, на які припадає 95% світового торговельного обороту. Усі сусіди України (крім Росії та Білорусі) вже є членами СОТ. На країни — члени СОТ припадає близько 70 % українського експорту. Процес приєднання України до СОТ передбачав: узгоджен-

ня з країнами-членами Робочої групи графіків зниження імпортного мита та режиму доступу до ринку послуг; завершення багатосторонніх переговорів; гармонізацію законодавства з нормами та вимогами СОТ. За 14 років переговорів щодо вступу до СОТ Україна пройшла шлях реформ, трансформації від адміністративно-планової до ринкової економіки, завершила двосторонні переговори із країнами — членами СОТ, прийняла більше 50 законів, необхідних для адаптації українського законодавства до вимог СОТ.

Всесвітня економічна криза призвела до падіння курсу гривні, на початку 2009 р. почалася банківська криза («Надра», «Укрпромбанк», «Родовід», «Київ» тощо).

Залишаються невизначеними принципи взаємодії з Митним союзом, ЄврАзЕС, не вироблена відповідна економічна політика щодо Росії.

Дата	Подія	Зміст
2000 р., жовтень	Верховна Рада прийняла Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва»	З метою лібералізації державного регулювання та забезпечення пільгового оподаткування малого бізнесу. Так, у 1995 р. було зареєстровано 96 тис. малих підприємств, то в 2005 р. — 312 тис. (більше двох третин — у сфері торгівлі та послуг, менше третини — у промисловості)
2001 р., червень	Бюджетний кодекс	Розмежувалися права та повноваження органів виконавчої влади у розпорядженні бюджетними коштами
2001 р., жовтень	Верховна Рада прийняла Земельний кодекс	Регулювання земельних відносин в Україні
2003 р., 23 лютого	Неформальна зустріч президентів Росії, України, Білорусі та Казахстану	Підписано заяву «Про новий етап економічної інтеграції та про початок переговорного процесу щодо формування Єдиного економічного простору і створення єдиної регулюючої міждержавної комісії щодо торгівлі і тарифів». З'явилося нове поняття «єдиний економічний простір». Верховна Рада схвалила програму діяльності уряду В. Януковича, у преамбулі якого зазначалося про створення урядом умов для набуття Україною повноправного членства в ЄС та вступ до СОТ і формування в українському суспільстві проєвропейської більшості
		Комітет Верховної Ради з питань євроінтеграції відзначив, що підписання угоди про створення ЄЕП затримає входження України в СОТ і перекреслить уже узгоджені протоколи
2004 р., 20 квітня	Ратифікація Верховною Радою угоди про формування ЄЕП	265 народних депутатів проголосували за Закон про ратифікацію Угоди. Якщо ЄЕП розглядати як угоду про вільну торгівлю на всьому пострадянському просторі, то вона мала велике значення для економіки України і Білорусі, проте більш високий рівень економічної інтеграції (утворення митного і валютного союзів) перетворював економіки чотирьох держав в єдиний механізм. Питання євразійської та європейської інтеграції України стали однією із причин розколу політичних сил
2005 р., 30 грудня	Європейський союз визнав Україну країною з ринковою економікою	Для рівноправних та повноцінних економічних стосунків з іншими країнами Україна мала мати статус країни з ринковою економікою. Українські товаровиробники отримали ряд переваг, зокрема, право звернення до Європейського Суду за захистом своїх інтересів у випадку антидемпінгових розслідувань

2006 р., січень	Статус країни з ринковою економікою надали Україні США	Було також скасовано дискримінуючу поправку Джексона-Веніка — обмежувала торговельні стосунки (вона продовжувала діяти щодо України з 1974 р. — часів «холодної війни» за порушення радянським урядом прав громадян). Взаємний доступ на ринки був передумовою для вступу України до СОТ
2008 р., 16 січня	Кабінет Міністрів затвердив проект Програми «Український прорив: для людей, а не політиків»	Програма складається з чотирьох розділів. Їх назви відображають фундаментальні цілі, визначені урядом Ю.Тимошенко. Це — гармонійний розвиток людини, розбудова української держави за європейськими стандартами, утвердження країни у міжнародних відносинах на засадах дотримання її національних інтересів та підвищення конкурентоспроможності економіки. Щодо економіки, то вона передбачає такі стратегічні орієнтири: побудова сучасної економіки на основі інноваційної та інвестиційної діяльності; забезпечення цінової стабільності та розбудови фінансового сектора; детінізація економіки та легалізація капіталів некримінального походження; зміцнення інституту власності як основи ринкової системи господарювання; всебічна підтримка підприємництва
2008 р., 5 лютого.	Підписано протокол про приєднання України до Маракешської угоди	Угода про створення СОТ була підписана у Женеві. Верховна Рада 10 квітня ратифікувала протокол про вступ України до СОТ
2008 р., 16 травня	Підписано закон про ратифікацію протоколу, Україна стала повноправним членом Світової організації торгівлі (СОТ)	Членство у СОТ — системний фактор розвитку національної економіки, лібералізації зовнішньої торгівлі, створення середовища для залучення іноземних інвестицій, що відповідає національним інтересам України. Можливі наслідки після вступу України до СОТ оцінюються суперечливо різними політичними силами. Зокрема, автоматичним результатом вступу України до СОТ стало скасування квот на певні види продукції, які раніше обмежували український експорт в ЄС
2008 р., грудень-2009 р., січень	Один з найгучніших конфліктів з Росією — «газова війна»	Україна спочатку не могла погасити борги за газ перед РФ, а потім — укласти новий контракт. Росія 7 січня припинила поставки газу на кордон України, без газу залишилася не тільки Україна, а й більша частина Європи. 19 січня підписано угоду про поставки і транзит на 2009–2019 рр.
2009 р., травень	Верховна Рада заборонила гральний бізнес в Україні	Заборонено було будь-який бізнес, пов'язаний з іграми в казино, на гральних автоматах, у букмекерських конторах тощо. Для порушників закону держава отримала право застосовувати штраф у розмірі 5 мільйонів гривень
2010 р., листопад-грудень	Протести проти нового Податкового кодексу	Новий Податковий кодекс суттєво обмежував права підприємців. Під тиском народу президент підписав кодекс зі змінами, який задовольнив і владу і частково підприємців (ВР ухвалила 2 грудня)
2011р., грудень-січень 2012 р.	Чергова газова суперечка між Україною та РФ	Україна і Росія так і не розв'язали газове питання, перевели тривалі переговори у стадію нагнітання конфлікту. Рішення української влади про зменшення вдвічі закупівлі російського газу у 2012 році

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА

Однією з основних умов становлення державності України є її входження у світ культурних надбань людства. Адже саме сфера культурних знань сприяє формуванню в особистості широкого світогляду, орієнтованого на загальнолюдські гуманістичні цінності.

КИЇВСЬКА ДОБА

Населення Київської держави ще за дохристиянських часів створило багату, самобутню культуру. Певний вплив на її розвиток справили також зв'язки східних слов'ян із сусідніми народами.

Новий етап у розвитку всіх галузей культури починається з утвердження християнства як державної релігії. Нова релігія пов'язала Русь із надбаннями європейської та світової культури, принесла з собою новий світогляд і нову мораль, бо в центрі християнства — людина, її особистість.

Освіта	Створення шкіл. Заснування першої на Русі бібліотеки при Софіївському соборі
Архітектура	Софіївський собор (1037 р.), Успенський собор, Золоті ворота, Десятинна церква — у Києві; Спаський собор у Чернігові; Михайлівський собор у Переяславі
Живопис та прикладне мистецтво	Монументальний: фрески, мозаїка. Іконопис, книжкова мініатюра. Скандь, зернь, перегородчата емаль, карбування срібла
Пам'ятки письменництва	«Руська правда», «Устав» і «Повчання дітям» Володимира Мономаха. «Повість минулих літ». «Слово про закон і благодать» Іларіона. «Печерський Патерик» — збірка оповідань про святих угодників. «Слово о полку Ігоревім». Літописи. Усна народна творчість

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА XV — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Культурний розвиток цього періоду тісно пов'язаний зі змінами в соціально-політичному територіальному становищі українських земель.

Особливу роль відіграли діяльність братств — громадських православних організацій міського населення та поява книгодрукування. Новими явищами були світські література та живопис, а також вертеп.

Освіта	Острозька академія (середина 1570-х рр.). Київська братська школа (1615 р.), її об'єднання з лаврською школою (1632 р.) і створення Києво-Могилянської колегії, а згодом академії
Література, книгодрукування	«Апостол» і «Буквар» Івана Федорова (1574 р.), «Біблія» (1576 р.), «Требник» Петра Могили, «Зерцало богословія» К. Ставровецького, поема «Роксоланія» С. Кленовича, полемічна література (І. Вишенський, Г. Смотрицький, З. Копистенський), літописи (Густинський, Острозький та ін.), «Хронограф»
Архітектура	Замкові споруди (місто-фортеця Кам'янець-Подільський, замки Львова, Чернігова, Острога). Церковне будівництво (культове й оборонне). Житлове будівництво — переважно з дерева
Живопис	Фрески, іконопис, книжкова мініатюра. Поява парсун (світських портретів)

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII ст.

Подальший розвиток нецерковних напрямків у всіх сферах культури. Створюються наукові центри, поглиблюється вивчення окремих наук. Урізноманітнюються жанри й тематика в літературі. Відбувається становлення професійної української музики. Для архітектури характерні стиль барокко (так зване «козацьке барокко»); бастіонні типи укріплень і мурів; п'ятидільні храми.

XVIII ст. представлено багатьма пам'ятниками портретного живопису.

Зміни, що відбулися за другої половини XVIII ст. у політичному і соціально-економічному житті України, не могли позитивно позначитися на українській культурі: найобдарованіша молодь їде навчатися до Петербурзької академії мистецтв і не повертається «у провінцію». Її творчість стає органічною частиною російської культури (Д. Левицький, А. Лосенко, В. Боровиковський, І. Мартос та ін.).

Освіта і наука	<p>«Синопис» — нарис історії (з російської точки зору) Літописи — «Літопис Самовидця» (охоплює події 1648–1702 рр.), Г. Граб'янки, С. Величка «Києво-Печерський патерик» Діяльність братських шкіл Реорганізація Львівської єзуїтської колегії в університет (1661 р.) Колегіуми в Чернігові, Переяславі, Харкові Медична колегія у Львові 1722–1794 рр. — Г. С. Сковорода, видатний філософ, письменник Я. П. Козельський — філософ, просвітитель В. Г. Рубан «Краткие географические, политические и исторические известия о Малой России» Ф. Прокопович — арифметика і геометрія Л. Магницький — «Арифметика»</p>
Література	<p>Народний епос: «Хмельницький і Барабаш», «Корсунська перемога», «Іван Богун» І. Галятовський «Розмова білоцерківська», «Фундаменти» Л. Баранович «Нова міра старої віри» С. В. Величко «Сказание о войне казацкой с поляками» (1-ша частина літопису) Г. С. Сковорода «Басни харьковские», «Сад божественних пісень» І. П. Котляревський «Енеїда» «Історія Русів» Байки, історичні пісні, козацькі та кріпацькі пісні, балади, перекази, чумацькі пісні</p>
Архітектура	<p>Миколаївський собор у Ніжині Юр'ївський собор Видубецького монастиря Троїцький собор у Чернігові Воздвиженський собор у Полтаві Покровський собор у Харкові Катерининська церква в Чернігові Преображенська церква у Великих Сорочинцях Собор Красногорського монастиря у Золотоноші Андріївська церква у Києві. Собор Почаївської лаври Троїцький собор у Новомосковську</p>
Живопис	<p>Монументальний живопис — портретна галерея Успенського собору Києво-Печерської лаври, оздоблення церкви Св. Юра у Дрогобичі До словника художників, які працювали в Україні у XV–XVIII ст., включено 1116 імен (В. Реклинський, Й. Іванович, І. Паєвський, І. Руткович, Й. Кондзеревич та ін.)</p>

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Основним фактом історичного розвитку України стало формування сучасної української нації. Воно відбувалося в складних умовах занепаду кріпацтва і поширення товарно-грошових відносин, посилення соціальних і національних суперечностей у Російській імперії, виснажливих війн та наростання визвольних рухів. Аналогічна ситуація склалася й у Західній Україні, яка входила до складу Австрійської імперії, не маючи власного самоврядування.

У першій половині ХІХ ст. дістають помітного розвитку українська музика, живопис, архітектура, театр. У 30-40-х рр. в українській літературі з'являється такий напрям, як романтизм. Творчість Т. Г. Шевченка відкриває новий, вищий етап у розвитку літератури та національної свідомості.

Освіта	<p>1804 р. — відкриття першого в Україні комерційного училища та гімназії в Одесі</p> <p>1805 р. — відкриття Харківського університету</p> <p>1805 р. — утворення Волинського ліцею</p> <p>1817 р. — відкриття Одеського ліцею</p> <p>1820 р. — відкриття в Ніжині гімназії вищих наук</p> <p>1829 р. — відкриття першої публічної бібліотеки (Одеса)</p> <p>1835 р. — утворення Київського, Харківського, Одеського навчальних округів</p> <p>1850 р. — відкриття першої жіночої гімназії (Київ)</p> <p>1857 р. — створення П. Кулішем української граматики</p> <p>В Україні діяло 1320 парафіяльних і повітових шкіл та училищ, 19 гімназій</p>
Наука і техніка	<p>1804–1860 рр. — М. Маркевич, історик і етнограф, автор «Історії Малоросії»</p> <p>1804–1873 рр. — М. Максимович, історик, філолог, перший ректор Київського університету</p> <p>1807 р. — відкриття друкарень у губернських центрах</p> <p>1812 р. — заснування Х. Стевенем у Ялті Ботанічного саду</p> <p>1817–1885 рр. — М. Костомаров, історик</p> <p>1819–1897 рр. — П. Куліш, історик, етнограф, письменник</p> <p>1822 р. — перше видання чотиритомної «Истории Малой России» Д. Бантиш-Каменського</p> <p>1834–1908 рр. — В. Антонович, історик, археолог, етнограф</p> <p>1835–1845 рр. — Комітет для розшуку старожитностей у Києві</p> <p>1846 р. — перше видання «Історії Русів»</p> <p>1852 р. — створення у Києві центрального архіву</p>
Література	<p>1808–1889 рр. — Л. Боровиковський, поет, байкар</p> <p>1809–1852 рр. — Микола Гоголь</p> <p>1812–1848 рр. — Є. Гребінка, поет, письменник («Малоросійські приказки»)</p> <p>1814–1861 рр. — Тарас Шевченко</p> <p>1814–1870 рр. — А. Метлинський, поет («Думки і пісні та ще дещо»)</p> <p>1827 р. — видання «Малороссийских песен» М. Максимовича</p> <p>1831 р. — видання у Харкові «Українського альманаху»</p> <p>1833–1873 рр. — С. Руданський, поет («Співомовки»)</p> <p>1833 р. — видання Г. Квіткою-Основ'яненком альманаху «Утренняя звезда»</p> <p>1840 р. — перше видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка</p> <p>1841 р. — видання Є. Гребінкою альманаха «Ластівка»</p>
Театр і музика	<p>Утворення постійних театрів: в Одесі (1804 р.), Києві (1805 р.), Полтаві (1810 р.), Харкові (1812 р.), Ніжині (1826 р.), Чернігові (1835 р.), Катеринославі (1847 р.)</p> <p>1813–1873 рр. — С. Гулак-Артемівський, автор першої української опери «Запорожець за Дунаєм»</p> <p>1814 р. — створення першої професійної театральної трупи. 1831 р. — видання М. Маркевичем «Українських мелодій»</p>

Архітектура і образотворче мистецтво	<p>В архітектурі й живописі утверджується класицизм</p> <p>1809 р. — Оперний театр в Одесі (арх. Тома де Томон)</p> <p>1810–1870 рр. — А. Мокрицький (портрети М. Гоголя, Є. Гребінки)</p> <p>1823–1824 рр. — пам'ятник А. Рішельє в Одесі (Б. Мартос)</p> <p>1826–1893 рр. — К. Трутовський (ілюстрації до творів М. Гоголя)</p> <p>1837–1843 рр. — Київський університет (арх. В. Беретті)</p> <p>1849 р. — пам'ятник у Полтаві на честь Полтавської битви</p> <p>1853 р. — пам'ятник князю Володимиру в Києві (В. Демут-Малиновський, П. Клодт, О. Тон)</p> <p>Архітектурні ансамблі: парк «Олександрія» в Білій Церкві; Софіївський парк в Умані</p>
--------------------------------------	--

КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Освіта	<p>1802 р. — утворення шкільних округів у Східній Галичині</p> <p>1805 р. — переведення університету зі Львова до Кракова</p> <p>1816 р. — заснування освітнього товариства у Перемишлі</p> <p>1817 р. — заснування торговельної академії у Львові</p> <p>1818 р. — відновлення Львівського університету</p> <p>1826 р. — відкриття лицю у Чернівцях</p> <p>1844 р. — відкриття Технічної академії у Львові</p> <p>1847 р. — відкриття у Львові культурно-освітньої установи — інституту Осолінських</p> <p>1848–1849 рр. — заснування в Східній Галичині недільних шкіл</p> <p>У Східній Галичині діяло 8 гімназій, у Буковині — 1, в Закарпатті — 9</p> <p>Але в Закарпатті не існувало вищих навчальних закладів</p>
Наука	<p>1848 р. — відкриття кафедри української мови у Львівському університеті</p> <p>1848 р. — перший з'їзд українських діячів науки та культури — «Собор руських вчених»</p> <p>1852–1855 рр. — видання В. Зубрицьким «Історії давнього Галицько-Руського князівства»</p> <p>1857 р. — видання О. Духновичем навчального посібника для українських учителів</p> <p>У Східній Галичині працювали у галузі філософії В. Довгович, І. Лаврінський, А. Могильницький та ін.</p>
Література	<p>1811–1843 рр. — М. Шашкевич, поет, прозаїк («Руська мова», «Ода Наливайку»), М. Устиянович, письменник («Пісні опришків», «Хлібороб», «Пісні про свободу»). 1837 р. — видання в Будапешті «Руською трійцею» альманаху «Русалка Дністровая». 1850–1852 рр. — видання альманаху «Поздравление русинов»</p>
Театр і музика	<p>1815–1870 рр. — О. Вербицький, композитор</p> <p>1848–1858 рр. — створення аматорських гуртків у Коломиї, Львові</p> <p>1851 р. — перша постановка української п'єси (О. Духновича) на Закарпатті</p>
Архітектура і образотворче мистецтво	<p>1820–1821 рр. — у Львові працює художник Л. Долинський</p> <p>1826–1827 рр. — будинок Інституту Осолінських у Львові (арх. П. Нобіле)</p> <p>1827–1835 рр. — львівська ратуша з вежею і годинником</p> <p>1837–1842 рр. — оперний театр у Львові (арх. І. Зальцман, Л. Піхль)</p> <p>Розвиток літографії</p>

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. — ПОЧАТКУ ХХ ст.

Формування української нації викликає рух за розвиток національної культури, посилює процес пробудження національної свідомості, інтерес суспільства до свого історичного минулого, усної народної творчості, етнографії, мови.

Царат не визнавав української мови, виступав проти видання українських книжок. Висловлюючи думки «верхівки», реакційний літератор М. Греч заявляв, що «малороссийское наречие» є не що інше як «суржик російської та польської мов».

Після реформи 1861 р. швидко розвивався український національний рух, який значною мірою спирався на «громади». Практична робота «громад» переважно складалася із культурницьких заходів, участі в роботі недільних шкіл, видання підручників, публікацій усної народної творчості.

Розвиваються українська класична музика та реалістичне образотворче мистецтво. Високого рівня досягає реалістичний театр (М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Заньковецька та ін.).

У літературі розвивається реалізм. Визначним її досягненням було створення широкої галереї узагальнених соціальних типів.

Освіта	1861 р. — видання «Букваря южнорусского» Т. Шевченка 1862 р. — заборона Олександром II недільних шкіл 1864 р. — новий статут про гімназії двох типів — класичні й реальні 1865 р. — відкриття в Одесі Новоросійського університету, третього в Україні 1865–1917 рр. — діяльність земських шкіл 1871 р. — заснування колегії П. Галагана у Києві 1871 р. — нова реформа середньої освіти: реальні гімназії перетворено на реальні училища 1873 р. — відкриття Харківського ветеринарного інституту 1874 р. — відкриття в Глухові вчительського інституту — першого в Україні 1878 р. — відкриття вищих жіночих курсів у Києві 1884 р. — новий університетський статут. Автономію ліквідовано, університети поставлено під контроль попечителів навчальних округів 1885 р. — заснування Харківського технологічного інституту 1898 р. — заснування Київського політехнічного інституту 1899 р. — заснування вищого гірничого училища в Катеринославі. У 1897 р. в Україні існувало 16 798 початкових шкіл, 129 гімназій (52 чоловічі та жіночі); крім того, у великих містах діяли приватні гімназії 1901 р. — відкриття Народного дому М. Гоголя у Полтаві 1905 р. — скасування обмежень українського слова — наслідок першої російської революції 1906 р. — заснування культурно-освітніх товариств «Просвіта» в Києві, Полтаві, Одесі, Чернігові. В їх роботі брали участь М. Коцюбинський і Б. Грінченко 1906 р. — заснування в Києві Всеукраїнської учительської спілки 1907 р. — відкриття вищих жіночих курсів у Харкові 1910 р. — заснування в Одесі вищих жіночих медичних курсів. 1910 р. — заснування в Харкові жіночого медичного інституту 1912 р. — Катеринославське вище гірниче училище перетворено на Гірничий інститут 1913 р. — Всеросійський з'їзд учителів
Наука й техніка	1863 р. — заснування Харківського товариства дослідників природи 1864 р. — хімік М. Бекетов організовує в Харківському університеті перше фізико-хімічне відділення 1868 р. — інженер А. Власенко конструює першу в світі зернозбиральну машину

	<p>1870 р. — заснування Одеського товариства дослідників природи</p> <p>1870 р. — видання в Києві «Основ політичної економії» М. Бунге</p> <p>1873–1919 рр. — діяльність у Києві історичного товариства Нестора-літописця</p> <p>1873–1876 рр. — діяльність у Києві Південно-західного відділу Російського географічного товариства</p> <p>1875–1881 рр. — інженер Й. Лівчак створює серію друкарських машин ліно-типного зразка</p> <p>1877 р. — заснування в Харкові історико-філологічного товариства</p> <p>1877 р. — заснування Київського юридичного товариства</p> <p>1879 р. — перше математичне товариство (при Харківському університеті)</p> <p>1882–1907 рр. — видання в Києві журналу «Киевская старина» (друкуються В. Антонович, Д. Багалій, М. Костомаров, А. Кримський та ін.)</p> <p>1884 р. — М. Шіллер (Київ) створює першу в Україні кафедру теоретичної фізики</p> <p>1885–1902 рр. — у Харкові працює відомий математик О. Ляпунов</p> <p>1886 р. — І. Мечников організує в Одесі першу в країні бактеріологічну станцію</p> <p>1888 р. — у Петербурзі виходить друком праця Д. Яворницького «Запорожъе в остатках старины и преданьях народа»</p> <p>1891 р. — відкриття в Полтаві краєзнавчого музею</p> <p>1892 р. — видання першого тому книги Д. Яворницького «История запорожских казаков». 1896 р. — відкриття В. Хвойком перших пам'яток трипільської культури</p> <p>1898 р. — вихід у світ першого тому «Історії України-Руси» М. Грушевського (1–10 томи, 1898–1937 рр.)</p> <p>1899 р. — заснування в Києві міського музею старовини і мистецтва; археологічний з'їзд. 1907 р. — заснування М. Грушевським «Українського наукового товариства»</p> <p>1907–1909 рр. — видання «Словника української мови» Б. Грінченка</p> <p>1910 р. — заснування Кримського товариства дослідників природи</p> <p>1912 р. — перша операція на оці лікаря В. Філатова в Одесі</p>
Література	<p>1838–1918 рр. — І. Нечуй-Левицький («Микола Джеря», «Кайдашева сім'я»)</p> <p>1849–1920 рр. — П. Мирний</p> <p>1864–1902 рр. — П. Грабовський, поет (збірки «Пролісок», «З півночі», «Кобза»)</p> <p>1864–1913 рр. — М. Коцюбинський, один з найвидатніших українських прозаїків («Фата Моргана», «Тіні забутих предків» та ін.)</p> <p>1869 р. — видання І. Руденком «Народных южнорусских сказок»</p> <p>1871–1913 рр. — Леся Українка, поетеса («Досвітні огні», «Сім струн»)</p> <p>1874–1875 рр. — видання М. Драгомановим і В. Антоновичем «Исторических песен малорусского народа»</p> <p>1880 р. — перше видання роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»</p> <p>1880 р. — видання дослідження М. Петрова «Очерки из истории украинской литературы XVII–XVIII вв.»</p> <p>1883–1884 рр. — видання М. Старицьким альманаху «Рада»</p> <p>1884 р. — видання дослідження М. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX в.»</p> <p>1888 р. — виникнення в Києві літературного гуртка у складі Л. Українки, А. Кримського, В. Самійленката ін. Спроби видання «Світової бібліотеки»</p>

	<p>1893 р. — збірка Л. Українки «На крилах пісень»</p> <p>1895 р. — заснування в Києві видавництва «Вік»</p> <p>1901 р. — публікація бібліографічного покажчика Б. Грінченка «Література українського фольклора (1777–1900 рр.)»</p> <p>1903 р. — перше повне видання Біблії українською мовою (у Відні)</p> <p>1903 р. — бібліографічний покажчик М. Комарова «Т. Шевченко в літературі і мистецтві»</p> <p>1907 р. — видання першого повного видання творів Т. Шевченка за редакцією В. Доманицького</p> <p>1909 р. — видання журналу «Українська хата», який об'єднує представників українською модернізму — М. Вороного, Г. Чупринку та ін.</p> <p>1909–1912 рр. — написання М. Грушевським низки оповідань «Sub divo»</p>
Театр і музика	<p>1832–1887 рр. — П. Сокальський, композитор (опери «Мазепа», «Богдан Хмельницький»)</p> <p>1842–1912 рр. — М. Лисенко, композитор (музика до творів «Кобзаря», опери «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», «Наталка-Полтавка» та ін.)</p> <p>1864 р. — відкриття в Одесі «Товариства аматорів музики»</p> <p>1864 р. — перше виконання в Петербурзі опери С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм»</p> <p>1867 р. — заснування в Києві російської оперної трупи</p> <p>1868 р. — відкриття в Києві музичної школи (згодом — училища)</p> <p>1869–1870 рр. — видання М. Лисенком «Збірника українських пісень».</p> <p>1874 р. — відкриття російської опери в Харкові</p> <p>1882 р. — заснування в Єлисаветграді М. Кропивницьким українського професійного театру (грають М. Заньковецька, М. Садовський та ін.)</p> <p>80–90-ті рр. — діяльність українських театральних труп на чолі з М. Старицьким, М. Кропивницьким, П. Саксаганським, М. Садовським. 1886 р. — відкриття музичної школи в Одесі</p> <p>1891 р. — заснування у Києві М. Соловцовим першого постійного російського театру. 1893 р. — перший виступ у Києві по десятирічній забороні української трупи М. Садовського</p> <p>1904 р. — заснування М. Лисенком музично-драматичної школи (першого в Україні театального навчального закладу)</p> <p>1913 р. — перетворення Київської музично-драматичної школи на консерваторію</p> <p>1914 р. — перетворення Одеського музичного училища на консерваторію</p> <p>1915 р. — заснування «Товариства українських акторів»</p>
Архітектура й образотворче мистецтво	<p>1861 р. — видання в Петербурзі альбому офортів Л. Жемчужникова «Живописная Украина»</p> <p>1862–1882 рр. — спорудження Володимирського собору в Києві (арх. О. Беретті). 1870 р. — заснування у Петербурзі Товариства пересувних виставок</p> <p>1880 р. — заснування І. Айвазовським у Феодосії міської картинної галереї</p> <p>1883–1887 рр. — оперний театр в Одесі (арх. Г. Гильмер, Ф. Фельнер)</p> <p>1888 р. — відкриття в Києві пам'ятника Б. Хмельницькому (ск. М. Микешин)</p> <p>1890 р. — заснування в Одесі Товариства південноросійських художників (М. Кузнецов, М. Скадовський, скульптори Л. Позен, Б. Едуардс та ін.)</p> <p>1897–1901 рр. — оперний театр у Києві (арх. В. Ретер)</p> <p>1899 р. — у садибі Х. Алчевської встановлено перший в Україні бюст Т. Шевченка (ск. В. Беклемишев)</p> <p>1902–1905 рр. — панорама «Оборона Севастополя» (Ф. Рубо)</p> <p>1903 р. — відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві (ск. Л. Позен)</p> <p>1904 р. — відкриття пам'ятника О. Пушкіну в Харкові (ск. Б. Едуардс)</p>

	<p>1909–1911 рр. — Педагогічний музей у Києві (арх. П. Альошин)</p> <p>1909 р. — зйомки перших в Україні кінофільмів</p> <p>1910–1912 рр. — Бесарабський критий ринок у Києві (арх. Г. Гай) — перший в Україні</p> <p>1912 р. — будівництво в Кореїзі (Крим) палацу «Ластівчине гніздо» (арх. О. Шервуд)</p>
--	--

КУЛЬТУРА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ ст.)

Освіта	<p>1868 р. — заснування у Львові Є. Партицьким та А. Вахнянином українського культурно-освітнього товариства «Просвіта». 1873 р. — реформа початкової освіти у Східній Галичині</p> <p>1875 р. — заснування університету в Чернівцях (викладання ведеться німецькою мовою)</p> <p>1878 р. — видання у Львові з ініціативи І. Франка «Дрібної бібліотеки»</p> <p>1895 р. — новий шкільний закон у Східній Галичині: два типи школи — нижча (сільська) й вища (міська)</p> <p>1897 р. — відкриття у Львові Академії ветеринарних наук</p> <p>1897 р. — відкриття при німецькій гімназії в Чернівцях паралельних українських класів. Кінець 90-х рр. — створення Львівського політехнічного інституту</p> <p>1907 р. — мадяризація шкіл на Закарпатті</p> <p>На 1900 рік у Східній Галичині працює 4 250 класів із польською мовою навчання, 2 250 — з українською мовою навчання. Діють 5 реальних середніх шкіл, гімназії у Львові й Перемишлі</p> <p>У Північній Буковині працюють 305 початкових шкіл, гімназія в Чернівцях з українськими класами</p>
Наука й техніка	<p>1872 р. — у Львові працює хімік Б. Радзишевський</p> <p>1873 р. — заснування у Львові Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка та Природничого музею ім. Дідушицьких</p> <p>1882 р. — початок вивчення у Львівському університеті географії Карпат</p> <p>У галузі економіки й статистики працюють Р. Буяк, Т. Рутовський</p> <p>1892 р. — на базі Літературного товариства ім. Т. Г. Шевченка створено Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка</p> <p>1894 р. — відкриття у Львівському університеті медичного факультету</p> <p>1895 р. — відкриття у Львові музею етнографії</p> <p>1897 р. — Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка очолює М. Грушевський</p> <p>1909 р. — Перший український освітньо-економічний конгрес у Львові</p>
Література	<p>1834–1888 рр. — Ю. Федькович, буковинський поет («Довбуш», «Лук'ян Кобилиця», «Дезертир» та ін.)</p> <p>1856–1913 рр. — Іван Франко</p> <p>1862–1863 рр. — видання Я. Головацьким і Б. Дідицьким літературного збірника «Галичанин»</p> <p>1862 р. — видання збірки Ю. Федьковича «Поезії». 1867 р. — видання у Львові журналу «Правда»</p> <p>1863–1942 рр. — О. Кобилянська («Земля», «У неділю рано зілля копала»)</p> <p>1871–1936 рр. — В. Стефаник («Камінний хрест» та інші оповідання)</p> <p>1878 р. — видання Я. Головацьким збірки «Народные песни Галицкой и Угорской Руси»</p>

	80–90-ті рр. — літературна діяльність Івана Франка: «Борислав сміється», збірки «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд» та ін. 1885 р. — видання Ю. Федьковичем газети «Буковина» 1898 р. — видання у Львові «Літературно-наукового вісника» за участю І. Франка, В. Гнатюка, О. Маковея та ін.
Театр і музика	1864 р. — заснування першого українського професійного театру товариства «Руська бесіда» (режисер — О. Бачинський) 1870 р. — заснування у Львові музичного товариства «Торбан» 1875 р. — режисером Львівського театру стає М. Кропивницький 1880 р. — відкриття Львівської консерваторії 1891 р. — заснування В. Шухевичем музичного товариства «Боян» 1900 р. — утворення в Чернівцях народного театру під керівництвом І. Захарка 1903 р. — заснування у Львові Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка 1908 р. — утворення в Станіславі театрального «Товариства ім. І. Тобілевича» 1910 р. — створення в Станіславі «Гуцульського театру» (режисер — Г. Хоткевич)
Архітектура й образотворче мистецтво	1864–1882 рр. — збудування в Чернівцях резиденції митрополита (арх. І. Главка) 1872–1877 рр. — будинок Львівського політехнічного інституту (арх. Ю. Захаревич) 1877–1888 рр. — Галицький крайовий сейм (арх. Ю. Гохбергер) 1897–1900 рр. — оперний театр у Львові (арх. З. Горголевський) 1906 р. — відкриття у Львові пам'ятника А. Міцкевичу (ск. М. Парашук) На західноукраїнських землях працювали художники К. Устиянович («Гуцулка біля джерела»), Т. Копистинський («Гуцулка», «Далматинка»), Т. Романчук («Узлісся», «З дороги»)

НОВІТНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ (1917–1941 рр.)

1920-ті роки були часом бурхливого розвитку, відкриттів і сподівань в українській культурі. Головним поштовхом до культурного ренесансу 20-х рр. були наслідки Української революції, поява нової плеяди молодих талантів: частина з них вірила, що сила мистецтва може оновити суспільство; інші вбачали у нових умовах можливість для самовираження.

Розвиток культури пов'язаний також з політикою «українізації», яку проводили більшовики в 20-ті роки. Головну роль у її проведенні відіграли тодішні керівники Наркомату освіти УРСР — О. Шумський (1925–1927 рр.) і М. Скрипник (1927–1932 рр.).

Важливе значення у національно-культурному розвитку мала Українська автокефальна православна церква на чолі з митрополитом В. Литовським, створена у 1921 р.

Але на кінець 20-х років більшовики поступово почали встановлювати жорсткий контроль над культурою, втискуючи її в рамки комуністичної ідеології. В умовах утвердження сталінського тоталітарного режиму на зміну українському відродженню 20-х рр. прийшов «воєнно»-комуністичний терор тридцятих.

Тоталітарний режим поширював неприязне ставлення до інтелігенції, впроваджуючи його до масової свідомості. Внаслідок репресій було знищено значну частину української інтелігенції; в зарубіжному українознавстві навіть увійшов до обігу термін «Розстріляне відродження». Багато з тих, хто залишився живим, стали на шлях пристосування до ідеологічних і творчих обмежень, що їх створював режим.

Водночас відбувалося цілеспрямоване формування нової генерації радянської людини за допомогою масової системи народної освіти. Важливу роль у цьому відігравав і прискорений розвиток преси і радіо.

Можна стверджувати, що розвиток культури цього періоду мав складний, суперечливий характер.

Освіта	<p>1918 р. — заснування українських університетів у Києві й Кам'янці-Подільському.</p> <p>1918 р. — створення Національної бібліотеки</p> <p>1923–1924 рр. — запровадження обов'язкового 4-річного навчання. Рівень грамотності протягом 20-х рр. зростає з 24 % до 57 %. Кількість педінститутів збільшується до 46, технікумів — до 84. Кваліфікованих робітників готують ФЗУ (школи фабрично-заводського учнівства). Внаслідок українізації 80 % шкіл, 50 % технікумів, 25 % вузів стають україномовними</p> <p>1930 р. — початок переходу до обов'язкової семирічної освіти</p> <p>1934 р. — встановлено три типи загальноосвітніх шкіл: початкова (4 роки), неповна середня (7 років) і середня (10 років)</p> <p>1939 р. — запровадження оплати навчання в середній школі</p>
Наука	<p>1918 р. — створення Національного архіву</p> <p>1918 р., листопад — створення Української Академії наук: серед перших академіків — В. Вернадський (перший президент), Д. Багалій, А. Кримський. У 20-ті роки Академія стає основним центром науки (в 1924 р. у ній вже майже 50 академіків і 400 членів-кореспондентів). Тут працюють М. Грушевський, М. Василенко, Д. Граве, М. Крилов. З 1930 р. президентом Академії стає О. Богомолець. Наприкінці 30-х рр. у науково-дослідних інститутах (академічних і галузевих) працює близько 20 тис. науковців</p> <p>1928 р. — створення в Харкові Українського фізико-технічного інституту</p> <p>1932 р. — з ініціативи Є. Патона створюється Інститут електрозварювання АН. В Україні працюють багато вчених світового рівня: математик М. Боголюбов, творець теорії космічних польотів Ю. Кондратюк, біохімік О. Палладій, фізіолог О. Богомолець, лікарі В. Філатов і М. Стражеско, генетики М. Холодний та О. Сапегін, фізики Л. Ландау і П. Капиця, історики М. Грушевський і Д. Багалій</p>
Література	<p>20-ті роки — створення різноманітних письменницьких організацій: «Спілка революційних письменників», «Плуг», «Гарт», «Молодняк», «Нова генерація», «Неокласики» та ін.</p> <p>Творчість П. Тичини, М. Рильського, М. Зерова, М. Драй-Хмари, С. Плужника, В. Сосюри, М. Бажана, М. Хвильового, Г. Косинки, Ю. Яновського, М. Куліша. 30-ті рр. — П. Панч, І. Ле, О. Довженко, З. Тулуб, А. Головка, Ю. Смолич, І. Микитенко, О. Корнійчук, О. Вишня</p>
Мистецтво	<p>1918 р. — створено Національну галерею мистецтв; Український національний театр під керівництвом П. Саксаганського; «Молодий театр» Л. Курбаса. У 20-ті роки в театрі працюють режисер Л. Курбас, актори Г. Юра, А. Бучма, О. Сердюк, Н. Ужвій, М. Крушельницький. На кінець 1925 р. в УРСР — 45 постійних театрів</p> <p>Музичне мистецтво: М. Леонтович, Я. Степовий, Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, В. Косенко, К. Данькевич</p> <p>1925–1926 рр. — відкрито національні театри опери та балету в Харкові, Києві, Одесі</p> <p>1926 р. — створено хорову капелу «Думка»</p> <p>1926 р. — В. Яблонський організує Київський симфонічний ансамбль</p> <p>1928 р. — перший фільм О. Довженка «Звенигора»</p> <p>Протягом 1929–1937 рр. в УРСР знято 180 фільмів (режисери І. Кавадсрідзе, І. Савченко, Л. Луков та ін.)</p> <p>Живопис: М. Бойчук, І. Їжакевич, В. Касіян, О. Шовкуненко, М. Дерегус. Скульптори: М. Лисенко, Б. Іванов, Л. Муравін. 1934 р. — на заключному етапі республіканської олімпіади міста та села заарештовано й розстріляно триста кобзарів і лірників</p>

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Важливою складовою повоєнної відбудови України було поновлення культурного життя. Відновили свою роботу навчальні заклади, розширилася їхня мережа. Але розвиткові культури заважали атмосфера ідеологічної непримиренності, переслідування творчих пошуків, постійні утиски інакомислячих. Жахливого удару національній культурі заподіяли в цей період великоруський шовінізм і «ждановщина». У серпні 1946 р. Пленум ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про небезпеку українського націоналізму». Перетрушуються редколегії провідних журналів, з'являються погромні рецензії на твори Ю. Яновського, А. Малишка, О. Довженка.

Ідеологічні відхилення влада шукала і знаходила всюди. Було розгромлено «буржуазні лженауки» генетику та кібернетику; репресіям було піддано діячів єврейської культури, звинувачених у «космополітизмі».

«Відлига» 50-х років позитивно вплинула на культурне життя республіки. З 1955 р. починають лунаєти голоси протесту проти національно-культурної дискримінації, зароджується дисидентський рух.

Кризові явища у соціально-економічній сфері 70–80-х років боляче вдарили по всьому духовному життю українського суспільства.

Стан народної освіти не міг уникнути кризи, зважаючи на постійне скорочення витрат на її потреби. Посилювався русифікаторський тиск. Парадоксальна ситуація склалася в кінематографії: з 20 фільмів кіностудії ім. О. Довженка українською мовою знімалося 2–3, переслідування й репресії не обминули її талановитих режисерів — С. Параджанова, Ю. Ілленка, І. Миколайчука.

Командно-адміністративна система виявилася неспроможною забезпечити культурний, технологічний розвиток народу, який вона заганяла разом із собою в глухий кут.

Радикальне реформування культури почалося на межі 80–90-х років: у 1989 р. було прийнято закон про державну мову, в 1991 р. — закон про освіту, метою якої визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства.

Активно розвиваються суспільні науки, оновлення широко охопило й літературу, відбувається активізація театрального життя. Проте поряд із здобутками залишається багато нерозв'язаних проблем, зокрема, залишковий принцип фінансування культури.

Освіта	<p>1953 р. — завершення переходу до обов'язкової семирічної освіти</p> <p>1955 р. — часткова дерусифікація університетів</p> <p>1957 р. — початок видання журналу «Народна творчість та етнографія» і «Українського історичного журналу»</p> <p>1957 р. — вихід I тому «Української радянської енциклопедії»</p> <p>1957 р., 2 листопада — Постанова ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти» — посилення русифікації</p> <p>У 60-ті роки українські школи в містах республіки становили близько 20 %</p> <p>1959 р., квітень — Закон про освіту (принцип поєднання загальноосвітнього і політехнічного навчання)</p> <p>1978 р. — Постанова ЦК КПРС «Про посилення вивчення та викладання російської мови та літератури» («Брежнєвський циркуляр»)</p> <p>1983 р. — Постанова ЦК КПРС «Про посилення вивчення російської мови в школах» («Андроповський указ»)</p> <p>1989 р. — «Закон про мови в Українській РСР»</p> <p>1991 р. — «Закон про освіту»</p> <p>1991 р. — створення Інституту українознавства при Київському університеті</p> <p>1992 р. — Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників; затвердження Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI ст.»)</p>
--------	---

Наука	<p>1946–1947 рр. — розгром генетики і кібернетики («лисенківщина»)</p> <p>1948 р. — продовження гонінь на «менделістів-морганістів»</p> <p>У 60–70-ті роки найвизначніші науково-дослідні інститути: Харківський фізико-технічний інститут, Інститут теоретичної фізики (М. Боголюбов), Інститут кібернетики (В. Глушков), Інститут матеріалознавства (І. Францевич), Інститут електророзварювання (Б. Патон)</p> <p>Криза суспільних наук, заборона працювати історикам М. Брайчевському, О. Апанович</p> <p>Середина 70-х років — початок видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР»</p> <p>1985 р. — початок змін в галузі суспільних наук</p> <p>На 1989 р. в Україні працює 220 тис. науковців (з них половина — в системі Академії наук)</p> <p>На цей час продовжується розвиток фундаментальних досліджень і прикладної науки, але низький рівень фінансування стає причиною виїзду багатьох учених за кордон</p>
Література	<p>Початок 50-х рр. — творчість П. Тичини, В. Сосюри, О. Гончара, П. Воронька.</p> <p>Друга половина 50-х рр. — Б. Олійник, Д. Павличко, В. Симоненко, Л. Костенко</p> <p>Незважаючи на хрущовську «відлигу», не були надруковані твори В. Сосюри «Третя рота», «Мазепа»; заборонено книжку Д. Павличка «Правда кличе»</p> <p>Перша половина 60-х рр. — І. Драч, М. Вінграновський, В. Коротич, Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Стус, В. Шевчук</p> <p>1963 р. — початок переслідувань В. Стуса, Л. Костенко, М. Вінграновського, І. Драча, літературознавців І. Дзюби, І. Світличного</p> <p>1968 р. — цькування О. Гончара за роман «Собор» («ідейно порочний пасквіль на соціалістичну дійсність»)</p> <p>Середина 70-х рр. — заборона друкувати твори М. Руденка</p> <p>1985 р. — початок перебудови: центральне місце в літературі на кілька років посідає публіцистика; друкуються до цього заборонені твори «розстріляного українського відродження» та твори сучасних письменників, написані «до шухляди»</p>
Мистецтво	<p>40-ві — перша половина 50-х років — композитори К. Данькевич, Д. Клебанов, М. Штогаренко; художники Т. Яблонська, М. Дерегус, О. Шовкуненко</p> <p>50-ті рр. — діють близько 70 професійних театрів, 3 кіностудії художніх фільмів (Київська, Одеська, Ялтинська)</p> <p>60–70-ті роки — в музичному мистецтві працюють П. Майборода, І. Шамо, С. Сабодаш; Державний заслужений академічний народний хор ім. Г. Вірьовки, капела «Думка», етнографічний ансамбль «Гомін» (заборонений в 1971 р.)</p> <p>70-ті роки — поширення поетичного кіно: сценарії І. Драча, Ю. Ілленка «Криниця для спраглих», «Вечір напередодні Івана Купала». Переслідування Ю. Ілленка, С. Параджанова та ін.</p> <p>1989 р. — Перший республіканський фестиваль української пісні «Червона рута» (відтак стає щорічним)</p> <p>1990 р. — фільм Ю. Ілленка та С. Параджанова «Лебедине озеро. Зона» (нагорода в Каннах)</p> <p>Середина 90-х років — виникають нові театри-студії. Видатні актори: А. Роговцева, В. Заклунна, Л. Кадочнікова, Б. Ступка, О. і Н. Сумські, Б. Бенюк та ін.</p> <p>В Україні працюють 6 театрів опери та балету, 25 філармоній, 25 музичних і драматичних театрів, близько 70 концертних, симфонічних, хорових колективів.</p> <p>В образотворчому мистецтві розвиваються різноманітні напрямки; художники: Г. Якутович, О. Базилевич, О. Донченко та ін.</p>

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

В Україні відбувається великомасштабна трансформація соціального буття, змінюються соціальні цінності, норми діяльності та поведінки людей, що зумовлює необхідність підвищення ролі та значення накопичення знань протягом всього життя людини. Брак і викривлення історичних знань, деформованість національної свідомості та несформованість активної громадянської позиції посттоталітарного українства породжують складні суспільні процеси, які відбуваються сьогодні.

Культурні потреби людини і суспільства мають бути одним із головних напрямків державної політики, Проте молода українська держава приділяє недостатньо уваги соціогуманітарним аспектам своєї політики. Одним з важливих недоліків є залишковий підхід до фінансування. За роки незалежності в культурній сфері вагомо зріс недержавний як українськокультурний, так і російсько-культурний сектори, але створити цілісну систему сприйняття держава не спромоглася. Зрушення спостерігаються після 2004–2005 рр. Так, у державному бюджеті на потреби культури було асигновано в 1,5 разів більше коштів, ніж за попередній рік і з кожним роком асигнація коштів зростає, проте вона ще далека від потреб і набагато менша, ніж в країнах ЄС.

У квітні 2005 р. У ВР відбулися слухання на тему «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації». Парламент зобов'язався розглянути ряд законів в галузі культури та освіти.

Пріоритети державної культурної політики: збереження, відновлення і популяризація культурно-історичної спадщини українського народу; утворення цілісного національного культурного простору; забезпечення вільного доступу всіх громадян творчого потенціалу до культурних цінностей; забезпечення умов для реалізації творчого потенціалу суспільства й окремої людини; сприяння культурному розмаїттю, забезпечення вільного розвитку національних меншин в Україні; поглиблення інтеграції у міжнародний культурний простір.

З'явилося розділення культури на елітарну і масову. Україна зіткнулася з таким явищем, як американізація культури, що особливо відчувається в кінематографі (виробництво власних фільмів значно скорочене), популярної музики, літератури.

10 лютого 2011 р. відбулася відставка глави УГКЦ кардинала Любомира Гузара, главою УГКЦ став Святослав Шевчук.

Освіта	1996 р. — Закон України «Про освіту» 1998 р. — Закон України «Про професійно-технічну освіту» 1999 р. — Закон України «Про загальну середню освіту» 2001 р. — Закон України «Про позашкільну освіту» 2001 р. — Закон України «Про дошкільну освіту» 2002 р. — Закон України «Про вищу освіту» 2005 р. травень — приєднання України до Болонського процесу — включення України до єдиної системи вищої школи 2006 р. — Державна програма «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті та науці на 2006–2010 роки» 2006 р. — Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 рр. 2011 р. 28 жовтня – III Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, схвалення Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.
Наука	Провідним центром розвитку наукових досліджень є Національна академія наук — НАН України. Вагомий внесок у розвиток української науки внесли академіки Ю. Митропольський (математична фізика), П. Костюк (фізіологія), Ю. Гузь (механіка), Ю. Глеба (клітинна інженерія), В. Грищенко (кріобіологія), В. Тацій (правознавство), П. Тронько, В. Смолій (історія), І. Курас (політологія), В. Шинкарук (філософія) 2007–2008 рр. — всеукраїнська науково-популярна акція «Великі українці» — за результатами народного голосування перше місце посів Ярослав Мудрий, друге — академік М. Амосов, третє — С. Бандера Участь України у найбільших міжнародних космічних програмах «Морський старт», «Глобалстар», політ в космос українського космонавта Л. Каденюка

Література	<p>Свобода письменницької творчості різних жанрів. До здобутків української літератури належать твори Б. Олійника «Трубить Трубіж», Ліни Костенко, зокрема, «Берестечко», М. Вінграновського «Северин Наливайко», П. Загребельного «Тисячолітній Миколай», «Ангельська плоть», Ю. Мушкетика «Страх підстарости Чаплінського». Виходять твори молодих письменників: Є. Пашковського «Щоденний жезл», роман-легенда Р. Іваничука «Рев оленів нарозвидні», повість А. Дімарова «Молитва до Марії» тощо. Сучасну українську літературу визначають: — Юрій Андрухович — постмодерніст, учасник літературної групи «Бу-ба-бу» («буффонада, балаган, бурлеск»), лауреат Гердеровської премії 2000 р., автор кількох збірників віршів; найвідоміші твори: «Московіада» (2001 р.) — гротеск і фарс, ревізія «советської» традиції роман «Перверзія» (2002 р.) — ревізія європейської інтелектуальної традиції — «пост карнавальне безглуздя світу», «Дванадцять обручів» (2003 р.), за цей твір отримав престижну літературну премію «За європейське взаєморозуміння», «Таємниця замість роману» (2007 р.) — класична сучасна проза.</p> <p>— Оксана Забужко — збірка повістей та оповідань «Сестро, сестро» (2003 р.), книга про Лесю Українку стала переможцем 9-го всеукраїнського рейтингу «Книга року — 2007».</p> <p>— Марк Йогансен — львівський письменник, «Авангард Йогансена» (2007 р.) — українська художня класика.</p> <p>— Тарас Федюк — сучасний український поет, збірка «Трансїстрія» (2007 р.).</p> <p>— Марія Матіос — роман «Майже ніколи не навпаки» (2007 р.) тощо.</p>
Мистецтво	<p>1996 р. — відновлення пам'ятника Княгині Ользі на Михайлівській площі в Києві (1911 р. скульптор І. П. Кавалерідзе).</p> <p>1997 р. — пам'ятник Ярославу Мудрому в Києві, скульптор В. Чепеликом та архітектор М. Кислий за проектом І. П. Кавалерідзе.</p> <p>1998 р. — пам'ятник видатному державному і громадському діячеві, українському історичному Михайлові Грушевському в Києві.</p> <p>1999 р. — відбудовано Михайлівський Золотоверхий Собор, споруджений 1108 — 1113 рр. внуком Ярослава Мудрого київським князем Святополком Ізяславичем. Собор було збудовано з каміння і цегли-плінфи на вапняному розчині технікою «мішаної кладки» із використанням голосників у пазухах склепінь. Стіни собору прикрашали мозаїки та фрески. В 1934–35 рр. собор було зруйновано. Частина фресок і мозаїк зберігалася в Софійському соборі. Частина реліквій була вивезена до Росії і знаходиться у Третьяковській галереї.</p> <p>1999 р. — пам'ятник героям комедії «За двома зайцями» — Проні Прокопівні Сірковій та Свириду Петровичу Голохвастову. Автори — скульптори Володимир Щур і Віталій Сівко.</p> <p>2002 р. — пам'ятник Лесю Курбасу (25.02.1887 р. — 3.11.1937 р.). Автори скульптор Микола Рапай та архітектор В'ячеслав Дормідонтов.</p> <p>2002 р. — Монумент Незалежності на Майдані Незалежності. На облицьованій білим мармуром колоні стоїть дівчина в національному вбранні, яка тримає гілку калини, — символ України. Висота монумента — 42 метри. Автор проекту скульптор Анатолій Куц.</p> <p>2005 р. — початок створення музейного комплексу «Мистецький Арсенал» — центру презентації і популяризації української культури, збереження та примноження національного культурного багатства, сприяння розвитку мистецтва та музейної справи. Змістовне наповнення комплексу передбачає створення окремих музеїв (народного мистецтва, історичних коштовностей, приватних колекцій тощо).</p> <p>2007 р. — акція «Сім чудес України», вибір українців — заповідник «Кам'янець», Києво-Печерська лавра, дендропарк «Софіївка», Софія Київська, заповідник Херсонес Таврійський, острів Хортиця, Хотинська фортеця</p>

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аркас М. М. Історія України — Русі / Передне слово П. М. Гвоздецького. — 3-тє видання. — К.: Вища шк. — 1993. — 414 с.
2. Баталій Д. І. Історія Слобідської України / Передмова, коментар. В.В. Кравченка. — Х.: Дельта. — 1993. — 256 с.
3. Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х томах. Том 1 (до пол. ХУІІ ст.). — Том 2 (від пол. ХУІІ ст.) — К.: Глобус, 1992. — Т. 1.— 238 с.
4. Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х томах. Том 1 (до пол. ХУІІ ст.). — Том 2 (від пол. ХУІІ ст.) — К.: Глобус, 1992. — Т. 1. — 349 с.
5. Історія України ХХ — початку ХХІ століття: Навч. посібник / За заг. ред. В. А. Смолія. — К.: Знання, 2004. — 582 с.
6. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. — Вид.2-ге. — Львів: Світ, 1998. — 488 с.
7. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська: У 2 ч. — Львів: Вид-во І. Тикторра, 1936. — 568 с. (Репринтне видання, 1992).
8. Історичні постаті України: Історичні нариси / Упоряд. і вст. ст. О. В. Болдирева. — Одеса: Маяк, 1993. — 284 с.
9. Король В. Ю. Історія України. — К: «Феміна», 1995. — 264 с.
10. Крушинський В., Левенець Ю. Історія України: Події, факти, дати. — К., 1992. — 198 с.
11. Лаврів П. Історія Південно-Східної України. — К.: «Українська Видавнича Спілка», 1996. — 208 с.
12. Полянська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. — К.: Либідь, 1992.
13. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. — К.: Либідь, 1991. — 512 с.
14. Семененко В. І., Радченко Л. О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. — Х.: Торсінг, 2000. — 496 с.
15. Україна крізь віки: Навчальний посібник з історії України для середніх шкіл / Зб. статей. — К.: Ярославів вал, 2000. — 232 с.
16. Українознавство: посібник / Укл.: В. Я. Мацюк, В. Г, Пугач. — К.: Зодіак — ЕКО, 1994. — 399 с.
17. Хрестоматія з історії України: Посібник для 7–11 класів середньої школи / Упоряд.: Гусев В. І., Тургай Г. І. — К.: Освіта, 1996. — 333 с.
18. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. — К.: Либідь, 1999. — 480 с.
19. Шевчук В. П. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

ЗМІСТ

Вступ.	2
ПЕРШІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	3
КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА	4
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА.	7
УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА ІНШИХ ДЕРЖАВ.	9
УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	12
ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1648–1657 рр.).	14
УКРАЇНА ПІСЛЯ ПЕРЕЯСЛАВА (друга половина XVII ст.)	18
АНТИФЕОДАЛЬНА І ВИЗВОЛЬНА БОРТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (XVI–XVIII ст.)	20
УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У XVIII ст.	25
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.	31
ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА	33
ДЕКАБРИСТСЬКИЙ РУХ НА УКРАЇНІ	34
ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ САМОСВІДОМОСТІ.	36
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХИ	36
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.	36
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК (друга половина XIX ст.)	38
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.	41
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIX ст.	45
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XIX ст.	48
РЕВОЛЮЦІЯ 1905–1907 рр. В УКРАЇНІ	49
УКРАЇНА МІЖ ДВОМА РЕВОЛЮЦІЯМИ (1907–1917 рр.)	52
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ПОЧАТКУ XX ст.	54
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ПЕРІОДИЗАЦІЯ.	56
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС (1917 — початок 1918 рр.)	57
БРЕСТ-ЛИТОВСЬКИЙ ДОГОВІР.	63
РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА.	64
ДИРЕКТОРІЯ: ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА.	68
1920 р. — ЗАВЕРШЕННЯ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.	71
УКРАЇНСЬКА РСР У ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ Й УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ (1921–1941 рр.)	72
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ.	76
УКРАЇНА В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945 рр.)	80
УКРАЇНА В 1945–1985 рр.	85
РОЗПАД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ. УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.	88
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У XXI ст.	91
ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ XXI ст.	95
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА.	98
КИЇВСЬКА ДОБА	98
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XV — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.	98
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII ст.	99
КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.	100
КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.	101
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст. — ПОЧАТКУ XX ст.	102
КУЛЬТУРА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX ст.)	105
НОВІТНЯ КУЛЬТУРА УКРАЇНИ (1917–1941 рр.)	106
КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	108
РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НА МЕЖІ XX–XXI СТОЛІТЬ.	110
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.	112